

Corpus Philosophorum Polonorum
SERIES MEDIEVALIS

Corpus Philosophorum Polonorum
SERIES MEDIEVALIS

EDITIONIS CONSILIUM

Wanda Bajor

Juliusz Domański

Joanna Judycka

Małgorzata Kowalewska

Krystyna Krauze-Błachowicz

Mikołaj Olszewski (praesidens)

Władysław Seńko

Mirosław Socała

Hanna Wojtczak

MATTHAEUS DE CRACOVIA

RATIONALE
DIVINORUM
OPERUM

CURAVERUNT

Mikołaj Olszewski

Witold Rubczyński

Corpus Philosophorum Polonorum
SERIES MEDIEVALIS

Varsaviae MMXVI

Series: HERITAGE

The series includes the works of Polish authors of the past essential for the cultural life; the original historical creative output which constitutes the literary and philosophical heritage. The series comprises of works which have been rarely published or never previously released in print and which inform us of the way our ancestors understood the world; translations of Polish works written in Latin, critical editions which provide a testimony of the transformations of the Polish language. After many ages, the intellectual treasures of the ancient Polish Commonwealth are finally restored to the readers.

Cover and title pages design: *Krzysztof Bielecki*

Scholarly editing: *Bożena Chmielowska*

The research which precipitated the preparation of this publication was financed by the Ministry of Science and Higher Education as part of the “National Programme for the Development of Humanities” 2012–2017, application no 11H 11 016380.

The Honorary Patronage of the President of the Republic of Poland Andrzej Duda

© 2016 Count August Cieszkowski Foundation and The National Centre for Culture, Poland

ISBN 978-83-62609-85-7 Count August Cieszkowski Foundation

ISBN 978-83-7982-251-5 The National Centre for Culture, Poland

NATIONAL
CENTRE FOR
CULTURE
POLAND

Płocka 13
01-231 Warsaw
<http://nck.pl>
<http://sklep.nck.pl>

Mianowskiego 15/65
02-044 Warsaw
<http://kronos.org.pl>
fundacja@kronos.org.pl

The National Centre for Culture, Poland is a state institution,
supporting the development of culture in Poland.

INTRODUCTION

1. EDITING OR RE-EDITING?

An editor beginning to work on a text that has already been published needs to address the question of whether the work should be started anew, irrespective of the results obtained by the previous editor or editors (the justification for such an attitude usually includes the derogatory word ‘outdated’), or if one should treat the older edition as a starting point and try to use those elements that are still of value. Commencing the work on the present edition of *Rationale divinatorum operum* by Matthew of Cracow, I have assumed it to be a continuation of the study conducted by Witold Rubczyński (or, to be more precise, by the team of scholars supervised by him).¹ The new edition retained a number of Rubczyński’s assumptions, despite significant differences in the methodology and in the use of individual manuscripts. The main reason for this decision is the relatively satisfactory quality of the previous edition of the *Rationale* – the alterations or corrections introduced to the main body of text are not numerous and make no dramatic changes to the meaning of the dialogue. I also decided to use some of the variants of the text presented in the philological apparatus as the identification of sources from the historical apparatus of my predecessor. Nevertheless, my edition of the *Rationale* is not simply a slightly shorter and amended re-issue of Rubczyński’s work, but an attempt at ameliorating his version. The most important new elements introduced to

¹ MATTHAEI DE CRACOVIA *Rationale operum divinatorum (theodicea)*, ed. WITOLDUS RUBCZYŃSKI, (Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Komisji do Badania Historji Filozofji w Polsce, t. III) Kraków 1930.

the present edition include changing the basis and the principles behind constructing the philological apparatus, verifying and completing the identification of sources as well as extending the assortment of manuscripts used as the basis for the edition to incorporate eight documents unknown to Rubczyński.

The principal task in re-editions of this kind is integrating the results obtained on both stages of research regarding the text and clarifying the relations between the two. These are the issues discussed in the main part of the Introduction. In the first part, Rubczyński's research is presented or partially reconstructed – due to the brevity of the description of rules he used, some parts of it may only be inferred; further on, the new source material is introduced. It is then connected with the texts known to the previous editor and, lastly, the principles of the re-edition are delineated. The introduction is complemented by an analysis of the authorship and chronology of the *Rationale*, as well as descriptions of the Wrocław manuscript that served as the basis for the new edition and the Toruń one relevant to the study of the circulation of the manuscripts.

2. RUBCZYŃSKI'S EDITION

In the course of his editing work, Rubczyński managed to find and utilise the following 19 copies of Matthew's *Rationale*; the symbols in square brackets are the *sigla* adopted by the publisher:

Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek, Cod. 67, ante
1456, fol. 37r-73v [U].

Bernkastel-Kues, Bibliothek des St. Nikolaus-Hospital,
104, 15th century, fol. 1r-62v [Cu].

Gdańsk, Biblioteka Gdańska PAN, 1959, early 15th
century, fol. 76r-107 [Gd].

- Gießen, Universitätsbibliothek, 771, ante 1438/9, fol. 260ra-286rb [G].
- Königsberg, Staats- und Universitätsbibliothek, 1240, early 15th century, fol. 229-264 (destroyed towards the end of World War II) [R]².
- Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 325, 1st half of the 15th century, fol. 144-151v (incomplete) [D].
- Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 1623, early 15th century, fol. 37-98 [A].
- Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 2186, 15th century, fol. 118-174v [B].
- Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 2294, 1st half of the 15th century, fol. 155-213 [C].
- München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 499, ante 1481, fol. 119-152 [Mb]
- München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 18937, 2nd half of 15th century, fol. 7-48 [Ma].
- Nürnberg, Stadtbibliothek, Cent. I. 53, 1st half of the 15th century, fol. 207vb-234vb [N].
- Pelplin, Biblioteka Seminarium Duchownego, 182 (220), early 15th century, fol. 24-42 [Pl] (incomplete).
- Praha, Kapitulní knihovna, O 32, 15th century, fol. 61v-97v [Pc].
- Praha, Národní knihovna, IX. C. 3, 15th century, fol. 271-293 [Pn].
- Praha, Národní knihovna, XII. D. 16, 15th century, fol. 1r-87v [Pd] (incomplete).
- Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 218, 15th century, fol. 111-156v [T].

² The information that the manuscript was destroyed during the war is quoted after: CARMEN CARDELLE DE HARTMANN, *Lateinische Dialoge 1200-1400: Literaturhistorische Studie und Repertorium*, (Mittellateinische Studien und Texte, Bd. 37) Leiden 2007, p. 687.

Warszawa, Biblioteka Narodowa, 15th century, fol. 1-47
(burnt by Nazis in October 1944) [Z]³.

Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 3600, 15th
century, fol. 45v-94v [V].

The methodology adopted by Rubczyński in his work on the edition of *Rationale divinorum operum* was presented twice: the editor discussed it for the first time in the account of the lecture he delivered in the Polish Academy of Arts and Sciences (published in “Sprawozdania PAU”), and for the second time in the Introduction to his edition.⁴ The work on the edition proceeded as follows: first a preliminary version of the *Rationale* was prepared on the basis of the manuscript kept in the Chapter Library in Prague (Pc) and

³ As noted by Rubczyński, this manuscript had originally belonged to the library of the Płock Cathedral, and then to the Załuski Library, where it acquired the shelf mark Θ. 38 (which Rubczyński erroneously read as Q.38). In the collection of the Imperial Public Library it was marked with the signature Lat. Q. v. I. 79, and not Latinskaya 47, as suggested by the editor of the *Rationale*. The corrections of the signature numbers and the information on the later fate of this manuscript was provided by Sławomir Szyller from the Department of Manuscripts of the National Library in Warsaw.

⁴ WITOLD RUBCZYŃSKI, *Metody i wyniki badań nad filiacją rękopisów teodyceji Mateusza z Krakowa*, “Sprawozdania z Czynności Posiedzeń PAU” 31/3(1926), pp. 15-17 (the same work in German: *Methoden und Ergebnisse der Untersuchungen hinsichtlich der Filiation der Handschriften der Theodicee des Matthäus von Krakau*, “Bulletin International de l’Academie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe de Philologie, Classe d’Histoire et de Philosophie” 1926, pp. 130-132); *Praefatio* for Rubczyński’s edition of the *Rationale*, pp. LVI-LVIII. For a more detailed description of Rubczyński’s work on the edition of the *Rationale* see HENRYK POPOWSKI, *Badania nad Mateuszem z Krakowa. W 600. rocznicę śmierci Mateusza z Krakowa*, “Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Filozofia” 7(2010), pp. 70-82.

In fact, Rubczyński’s interest in editing the *Rationale* occurred earlier, as the report on his lecture held in Akademia Umiejętności testifies: *Mateusz z Krakowa, Rationale operum divinorum (teodycea)*, “Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydział Historyczno-Filozoficzny” 15(1910), pp. 127-129. In 1910 Rubczyński planned to base his edition on the manuscripts conserved in the Jagiellonian Library but later, when he actually started the work, he abandoned this idea.

amended in the course of collating the remaining manuscripts. A number of changes were introduced by the editor himself. Subsequently, fragments encompassing approximately three quires of the edited version were compared with the first portion of the manuscripts available to the author. The number of variants diverging from the provisional text was noted: Gd – 71, Ma – 83, N – 86, V – 96, C – 120, Pc (which served as the basis for the preliminary text) – 121, R – 181, Mb – 197, U – 215, T – 228, A – 328, B – 370. According to Rubczyński, the above manuscripts might be divided into three categories of quality: I – encompassing numbers 1 to 6, II – numbers 7 to 10, and III – numbers 11 and 12. The second portion of manuscripts was evaluated at a later stage of research. It was estimated that Pl, Cu and Pd belong to category I, G is close to category II, whereas D, Pn and Z can be classified to category III.

The analysis of variant parallels showed a significant degree of correspondence between Mb and U and between G and T; the second Munich manuscript (Ma) proved to be related to Mb and U. A substantial degree of similarity was also found between three manuscripts from Cracow – A, B i D, also related to the fourth Cracow version (C), as well as to Gd and Z. Rubczyński ultimately concluded that the manuscripts may be divided into two groups on the basis of the corresponding variants they contain. Group 1 comprised Cu, Ma, Mb, Pc, Pd, Pl, R and V; while group 2 included A, B, C, D, G, Gd, N, Pn, T and Z (i.e. the remaining ones). He assumed that the manuscripts of the first group originated from the author's version which remained in the hands of Matthew of Cracow, while the other group was copied from the version sent by Matthew to Henry Sorbom, the Bishop of Warmia, to whom the work is dedicated. These premises, presented in the article published in 1926, were complemented in the *Praefatio* with reservations regarding the inclusion of Cu and N to their respective groups and with the statement that B is a contamination of two different traditions. The most important consequence of the analysis of the manuscript

tradition of the *Rationale* is the decision to base the edition on Gd – the manuscript of the highest quality, kept in Gdańsk and deriving from the version sent to Henry.

More information regarding the principles behind the edition and the verification of the above assumptions may be inferred from a careful examination of the philological apparatus, which notes all variants of the text appearing in all manuscripts known to the editor. First of all, a thorough analysis verifies the statements pertaining to the quality of specific manuscripts. It is apparent that documents Rubczyński identified as poorer appear more frequently and include mainly inferior readings. Secondly, it corroborates the strong connections between the two pairs of manuscripts (Mb and U, G and T) and the three copies from Cracow (A, B, D). The relations between the more numerous groups of manuscripts are not so apparent, however, and neither are variants that would allow scholars to distinguish manuscripts deriving from the author's version from those copied from the manuscript sent to Henry.

Rubczyński's hypothesis that a number of manuscripts derived from a copy obtained by Henry was presented in very general terms and essentially without any detailed justification that would go beyond the identification of the relations between the sub-groups of manuscripts. For this reason, it needs to be carefully reconsidered. If the editor assumed that the manuscript prepared for the person to whom it was dedicated was written with particular care, and that it was revised and perhaps even amended by the author, this might have constituted a strong argument for basing the edition on the copy that is most representative of this version, i.e. the Gdańsk manuscript (Gd). It is not certain, however, whether Rubczyński actually followed this line of thought, i.e. whether he truly believed Henry's copy to be superior to Matthew's working version, and what were the grounds for his assumption that the Gdańsk manuscript derives from the copy sent to the Bishop of Warmia. The view might have been based on the proximity of Gdańsk and

Lidzbark, where the *Rationale* was sent and where the copy prepared by the author was presumably kept. Such a locational justification of the provenance of the Gdańsk manuscript is further corroborated by its affinity with Z, another copy kept in near vicinity of Lidzbark, which contains a number of variants identical with Gd.

Another controversial aspect of Rubczyński's edition involves corrections. A number of the corrections he made is at variance with the larger part, or even the entirety of the manuscript tradition, and do not seem necessary, as the original versions of the text are understandable, albeit sometimes not as elegant or consistent with the rules of classical Latin grammar. The changes in conjunctions, prepositions or the grammatical mood of verbs introduced by Rubczyński in several parts of the text do not appear essential – e.g. in more than ten instances the editor interfered with the forms of the *coniunctivus*, correcting them to fit the viewpoint of classical philology. It may be presumed that some of these corrections were made at the first stage of editing, when the basis for evaluating manuscripts was being formed (i.e. in the course of correcting the version transcribed from Pc) and were not eliminated at a later stage, even though the majority of the manuscripts included readings that were acceptable, but perhaps deemed by the editor as inferior. This decision had some impact on the evaluation of manuscript quality, because it resulted in a larger number of errors or deviations from the model. However, given the fact that a substantial portion of such corrections pertained to all manuscripts, the rank of the specific copies stays the same.

The final aspect of Rubczyński's edition that may be questioned is his decision to include all variants of the texts from all manuscripts in the philological apparatus. It might serve as an illustration of his assessment of the quality of manuscripts and their similarity – Rubczyński's conclusions in this respect are very succinct, limited to references to statistical data and not demonstrated on a substantial number of examples. Yet even if this assumption is

correct, the apparatus proves to be of very little use as far as reading the actual text of the *Rationale* is concerned. In over 90% of cases the apparatus presents readings that are inferior or downright erroneous and that do not contribute to a better understanding of the work. Addressing the three abovementioned issues, expanding the manuscript basis and integrating it with Rubczyński's version were the main tasks I faced in the new edition.

3. RE-EDITING THE *RATIONALE*

Since the previous edition issued in 1930, the continuing work on cataloguing and inventorying medieval manuscripts has resulted in the discovery of eight more copies of the *Rationale*:

Ansbach, Staatliche Bibliothek (Schlossbibliothek), ms lat. 22, 2nd half of the 15th century, fol. 103rb-113rb, 217ra-234ra (at present deposited in the Bayerische Staatsbibliothek) [An];⁵

Aschaffenburg, Stiftsbibliothek, Pap. 25, early 15th century, fol. 217va-257vb [As];⁶

Košice, Biskupska knižnica, Dd, IV, 54, 1420, fol. 6v-56v [K];⁷

Mainz, Stadtbibliothek, I 16, ca. 1400, fol. 1ra-25rb [Mo] (incomplete);⁸

⁵ KARL HEINZ KELLER, *Katalog der lateinischen Handschriften der Staatlichen Bibliothek (Schloßbibliothek) Ansbach, Bd. 1: Ms. lat. 1 – Ms. lat. 93*, Wiesbaden 1994, pp. 70-74.

⁶ JOSEF HOFFMANN, HERMANN HANKE, *Die Handschriften der Stiftsbibliothek und Stiftskirche zu Aschaffenburg*, (Veröffentlichungen des Geschichts- und Kunstvereins Aschaffenburg, Bd. 16) Aschaffenburg 1978, pp. 134-137.

⁷ JÚLIUS SOPKO, *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*, Matica slovenská 1981, pp. 171-172.

⁸ GERHARD LIST, GERHARD POWITZ, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Mainz, Bd. 1: Hs I 1 – Hs I 150*, Wiesbaden 1990, pp. 279-282.

- Mainz, Stadtbibliothek, I 150, early 15th century, fol. 245r-319v [Mn];⁹
- Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, HB I 22, 1421, fol. 221ra-248va (*olim* in the Benedictine Monastery in Weingarten) [S];¹⁰
- Toruń, Archiwum Państwowe, 679 (microfilm), early 15th century, fol. 18r-42r [Tr];¹¹
- Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, I Q 82, early 15th century, fol. 1r-72v [W]¹².

According to the principles set forth by Rubczyński, the first stage of research involves evaluating the quality of each testimony. Unfortunately, the author of the first edition did not enumerate the fragments used as the basis for comparing versions, and neither did he specify their exact volume (ca. 3-3 ½ quires). It is therefore impossible to conduct analysis on the same samples. My quality evaluation is based on fragments comprising ca. 25% of the text (I, 1; I, 7-8; II, 1-3; II 9-

⁹ *Ibidem*, pp. 45-46.

¹⁰ JOHANNES AUTENRIETH, VIRGIL ERNST FIALA, WOLFGANG IRTENKANT, *Die Handschriften der Württembergischer Landesbibliothek Stuttgart, Zweite Reihe: Die Handschriften der ehemaligen königlichen Hofbibliothek, Bd. I: Codices ascetici*, Wiesbaden 1968, pp. 36-38.

¹¹ I was informed of the existence of this manuscript by professor Władysław Seńko, who was involved in editing other works by Matthew of Cracow and worked on the catalogue of his manuscripts in the 1970s. The manuscript used to belong to the Cathedral Basilica of St. John the Baptist and St. John the Evangelist in Toruń and was microfilmed (no N-CCLXXIV) by the Scientific Society in Toruń, whose microfilm collection was deposited in the State Archives in Toruń. The current whereabouts of the manuscript are unknown; it is neither in the cathedral collection, nor in the diocesan archives.

¹² WILHELM GOEBER, *Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej*, vol. XIV, fol. 141r-142v, published on the website of the Wrocław University Library: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication?id=10035&from=&dirids=1&tab=1&Ip=1&QI=CBC9B8C3FEE545CD3976CDB145F31B13-1> (retrieved on: 13 November 2013). The manuscript itself available as an open access item. This copy of the *Rationale* was also mentioned by JOSEF TRÍŠKA, *Literární činnost předhusitské university. Sbirka pramenů a příruček k dějinám university Karlovy*, Praha 1967, p. 119.

10; III, 2-4; IV, 8-9; V, 9; VI, 6-7). The text of Rubczyński's edition is used as a point of reference, yet the cases in which the majority of manuscripts contained readings differing from Rubczyński's version were not counted as divergent. Additionally, I introduced a qualitative classification of the errors, consisting of five types. The most important difference is distinguishing homeoteleuta and major omissions as individual categories. The incomplete Ma manuscript was not included in the comparison, since I assumed that if such quality analysis is aimed at identifying a suitable basis for the edition, an incomplete testimony cannot be taken into consideration. It would be futile to assess its quality; which is incidentally comparable to the second manuscript from Mainz (Mn), as well as to As and S, i.e. the ones of least value. The last row of the table presents the qualitative evaluation of the Gd manuscript, which Rubczyński considered superior to all other texts at his disposal. The number of variations was established on the basis of my list of criteria; analysed according to Rubczyński's rules, the same portions of text would probably contain a slightly larger (ca. 5-10% more) number of errors, if one assumes that all the parts of the text which in his edition were enclosed in angle brackets were treated as variations. The differences stem from the fact that I rejected those of his corrections that were contradictory to the manuscript tradition and did not classify as variant differences such as *ergo – igitur*, or *ista – illa*, in some testimonies written as *i^a*, which makes accurate distinction impossible (even though other testimonies contain full forms). The differences in the method of counting errors thwart any attempt at creating a single rating chart for all manuscripts and confronting the number of inaccuracies identified by Rubczyński with my own research. Nevertheless, when compared with the Gd manuscript, the newly found testimonies may roughly be assigned their place in Rubczyński's three-tier classification.

	Home- oteleuta	Omissions of more than three words	Omis- sions of up to three words	Erro- neous readings, itera- tions	Cor- rect variants	Total
An	1	2	37	28	33	3/98
As	1	2	4	11	21	3/36
K	1	1	10	17	18	2/45
Mn	2	1	21	38	31	3/90
S	2	1	29	16	48	3/92
Tr	0	0	36	15	38	0/89
W	0	0	7	7	14	0/28
Gd	0	2	17	16	9	2/42

The analysis of the data presented in the above table shows that four out of the seven manuscripts are decidedly poorer in quality, containing approximately twice as many individual readings as the better manuscripts, which roughly corresponds to the second group in Rubczyński's classification. The remaining three manuscripts contain a similar number of variants as Gd, which places them in the first group. One of these texts, namely W, is significantly better than Gd – the analysed sample features ca. $\frac{1}{3}$ less minor mistakes/individual readings and no major omissions, which cannot be said of Gd. Another remarkable fact is that two manuscripts, Tr and W, are free of homeoteleuta and major sentence omissions, which significantly improves their quality. This is because both these testimonies were emended by a medieval hand, no doubt on the basis of other manuscripts. The marginal notes present in these works could have only been based on some other version of the *Rationale*, since some of them contain longer phrases congruous with other manuscripts – they simply could not have been invented even by a discerning reader. If the errors were counted without taking these later emendations into account, Tr would contain two larger omissions, while W would include one homeoteleuton; both would have more than ten minor omissions and individual readings. Without corrections,

the text of *W* would contain a very similar number of errors as *Gd*, which does not include many emendations.

The larger omissions found in *Gd* mirror the ones from the unemended version of *Tr*, as does a certain number of minor variations. This fact is particularly significant for ascertaining the affinity between these two testimonies. It may therefore be surmised that the original version of these manuscripts derived from a single copy, which already contained some transcribing mistakes. This is true of the entire text of *Tr* and *Gd*, not only of the analysed sample fragments. At some point in time *Tr* was emended in its key parts on the basis of another manuscript of high quality. Whether the manuscript used in correcting *Tr* was indeed closely related to *Gd* is hard to ascertain, since the emendations of major omissions are congruent with the majority of the better-quality manuscripts, including ones which Rubczyński classified as deriving from the author's own copy.

While analysing *Gd*, it must be noticed that the Gdańsk manuscript is a miscellaneous codex, composed of several units that originally circulated independently from one another. The *Rationale* belongs to the unit occupying ff. 81-113 (three regular sexternions numbered by a medieval scribe from 1 to 3). The text of the *Rationale* is accompanied by two other dialogues: John of Jenstein's *Libellus bilogorum* and the anonymous *De quattuor saccis Romanam Curiam deportandis*, written down by another scribe, precisely at the point where the *Rationale* ends, almost in the middle of the third quire, on the folios left blank by the scribe who copied the *Rationale*. Thus, if Rubczyński's hypothesis that *Gd* derives from the copy sent to Henry Sorbom is plausible, these two additional dialogues must have been copied in the vicinity of Warmia or Gdańsk. But the *Libellus* and *De quattuor saccis* appear relatively rarely in the manuscript collections: the Gdańsk codex aside, the *Libellus* is known only from two manuscripts (Vatican and Prague), while

De quattuor saccis from one (Vienna).¹³ In my estimation the both opuscula were available in larger intellectual, university centres, where there was an audience for the criticism of the Roman Curia to which they were devoted. One of such centres was Prague – the place where John of Jenstein was active. Finally, if one was to agree with Rubczyński's hypothesis claiming that Gd testifies the version offered to Henry, one would have to explain how a scribe working in Gdańsk had access to such rare texts. That is why, in my opinion, it is more probable that at least the unit containing the *Rationale* came to Gdańsk from Prague, but then it surely could not be transcribed from the copy offered to bishop Henry.

Generally speaking the variants found in the seven manuscripts under analysis are mostly individual in character; the vast majority of variations is erroneous and their number is inversely proportional to the quality of the text. The most frequent errors are omissions of one or two words, inversions and minor mistakes resulting from misreading the text of the original at some stage of transcription. There is no evidence to suggest a significant connection between any of the testimonies, yet some similarities may be found e.g. between As and Mn, and to a lesser degree between W and K, and S and Mn. Manuscript S contains a number of readings congruent with Mb and U – the pair which, according to Rubczyński, had the highest degree of affinity. Additionally, Mb, U, S and Mn (as well as B) contain a single common homeoteleuton (Rubczyński's edition, p. 95, 11-12). Apart from Tr, no manuscript contains a significant number of readings congruent with Gd.

¹³ Cf. RUBEN ERNST WELTSCH, *Archbishop John of Jenstein (1348-1400). Papalism, Humanism and Reform in the Pre-Hussite Prague*, La Haye – Paris 1968, CARMEN CARDELLE DE HARTMANN, *Lateinische Dialoge 1200-1400*, pp. 648-649, and THOMAS HAYE, *Zynische Empfehlungen für einen Besuch der Päpstlichen Kurie: Der Dialog De quattuor saccis Romanam Curiam deportandis und die Briefe des Petrus Damiani*, "Classica et Mediaevalia" 65(2014), pp. 238-320.

To conclude the analysis of the quality and affinity of the various manuscripts of the *Rationale*, it must be stated that:

1. The differences between the testimonies stem mostly from differences in quality, since the majority of variants contains erroneous readings, and to a lesser degree from the presence of correct variants appearing in large groups of manuscripts, which would suggest that differing versions of the text emerged at an early stage of the manuscript tradition and became the basis for families of manuscripts.
2. The manuscript tradition is essentially homogeneous, therefore the reconstruction of the hypothetical autograph needs to be based primarily on eliminating individual readings.
3. A closer degree of affinity is found between the poor-quality manuscripts, as exemplified by the distinctly similar group of Mn, Mb, S and U.
4. A probable hypothesis regarding the origins of the manuscript tradition of the *Rationale* is that a substantial number of the known high-quality manuscripts was made independently in different locations. None of the extant texts is the autograph or was copied directly from it. It would be equally difficult to reconstruct the version of the text sent to Henry Sorbom and confirm Rubczyński's hypothesis that it was significantly different, or better, than the autograph. Putative Henry's copy was most probably copied from the author's version without any changes being introduced. Hence, it is not possible to demonstrate which of the extant manuscripts stem from Henry's version. A connection between the Cracow manuscripts, N, G, T, and Gd and Tr seems unlikely.
5. In conclusion, the territorial reach of the *Rationale* testimonies appears to correspond with the places where Matthew worked and where copies of his text could have been made and distributed further. These included Prague, Cracow, Southern Germany and the vicinity of Lidzbark Warmiński. The distribution of the *Rationale* could have proceeded as follows: it was written in Prague¹⁴ and subsequently copied – a number of the extant manuscripts (K, Pc,

¹⁴ For more detailed analysis see below, pp. xx-xxiv.

Pn, Pd, R, V, W) are directly or indirectly derived from this Prague copy; later on Matthew probably carried his work with him in his travels, and the text could have been copied even several times – some copies were certainly made in Germany and duplicated further, as evidenced by the existence of the group comprising Mb, Mn, S, U. Other manuscripts that can be included in the German group are Cu, Ma, N, as well as G and T, contrarily to Rubczyński's supposition that these should be counted in the group deriving from Henry Sorbom's copy. The origin of the Cracow manuscripts remains uncertain; they could derive from the author's copy duplicated in Cracow or from some other source, e.g. from Prague. It is equally hard to make any informed statements about Pl and Z. In terms of location, they are close to Lidzbark, yet the incompleteness of Pl and the dismal quality of Z makes them difficult to classify.

6. Due to the nature of the variations and the general congruence of the better-quality testimonies, in the case of the *Rationale* the *stemma codicum* does not have its usual significance. Moreover, aside from identifying Gd and Tr as a separate branch, it is not possible to make an accurate *stemma codicum* for the manuscripts taken into account in the editing process.

4. EDITING RULES

1. The new edition of the *Rationale* is based on the best-quality testimony, i.e. manuscript W (BUWr, I Q 82). The edited version follows the text of the manuscript, corrected where necessary using readings found in the group of first-rate, complete copies (i.e. belonging to the first category in Rubczyński's classification or, in the case of testimonies unknown to him, representing a similar quality), namely C, Cu, Gd, Ma, N, V (taken into account in the first edition) and As, K, Tr (newly discovered testimonies). If the edited text contains versions from a source other than W, the original reading from the

manuscript is included in the apparatus; the apparatus also contains information on all marginal notes, overwrites and other emendations included in W, apart from the corrections introduced by the scribe in the course of writing, such as fragments of erroneously written words that had been crossed out and rewritten correctly, corrections of spelling mistakes, etc. The only fact that may raise doubts regarding the choice of W as the basis for the edition is the poor condition of the first page of the manuscript containing the letter of dedication to Henry Sorbom. More than ten words are illegible and therefore needed to be retrieved from another copy. For the sake of editorial elegance and consistency, however, W remained the basis for the entire text.

2. The philological apparatus uses only variants found in good-quality, complete manuscripts, i.e. the ones specified above. The only exception to this rule is the addition of Tr, which should be rated as second-class manuscript. Its variants are included so that variations found in Gd could also be included. This would not be possible without the inclusion of Tr, due to one of the rules adopted in constructing the philological apparatus, according to which variants found in a single manuscript only cannot be included.

The adoption of this rule prevents the philological apparatus from becoming overloaded, as is the case with Rubczyński's edition. For the very same reason I decided to disregard a number of variants that are of no consequence to the meaning of the text, even if they appear in more than one testimony, e.g. the interchangeably used forms *igitur* – *ergo*, *ista* – *illa* and other nearly equivalent pronouns, as well as inversions that do not influence the meaning. It should also be noted that the choice of the best-quality testimonies does not result in the elimination of any of the alleged groups of manuscripts – the apparatus includes documents made in Prague, Cracow, Germany.

3. The historical apparatus identifies citations that are marked and, if possible, also the hidden ones. The cited fragments appear in quo-

tation marks. The identification was made on the basis of the most recent editions. If Matthew's text deviates from the versions found in the modern editions, the apparatus contains not only the identification of the quotation, but also its critical reading.

4. The rules of classical spelling were adhered to throughout the edited version; punctuation follows the rules of Polish grammar in accordance with the principles adopted for the entire *Corpus Philosophorum Polonorum*.

5. THE AUTHORSHIP OF THE *RATIONALE* AND THE TIME AND PLACE OF ITS WRITING

The study of the manuscript testimonies of the *Rationale* unknown to Rubczyński confirm the authorship of the dialogue, which was never actually disputed by scholars interested in Matthew's legacy. His authorship is stated in numerous incipits, explicits and colophons. It should therefore be noted that three of the manuscripts unknown to the first editor name Matthew of Cracow as the author; these are: K, Tr and W.¹⁵

My study of the sources has uncovered no revolutionary information regarding the time and place of the *Rationale's* origins. In this respect, however, the *opinio communis* of medievalists is not as unanimous. In the *Introduction* to his edition, Rubczyński starts by stating that the *termini post quem* and *ante quo* of the work are delineated by the period when Henry Sorbem held the post of the Bishop of Warmia, i.e. 1373-1401. As regards Matthew's life, this time scope encompasses his studies in Prague and the years of his political involvement as councillor to Ruprecht. Further on, Rubczyński cites two earlier opinions on the dating of the *Rationale* – namely the view of Sommerlad, who claimed the work was written after

¹⁵ See below: descriptions of the Wrocław and Toruń manuscripts, pp. xxix-xlix, and notes on the Košice testimony, pp. xxiii-xxiv.

Matthew left Prague, i.e. after 1394, but before 1401; as well as that expressed by Franke, who considered an earlier dating to be more probable. Rubczyński supported this latter view, adding that the dialogue could have been based on Matthew's conversations with Henry, to which there would be ample opportunity during Matthew's stay in Prussia in 1387, yet he did not exclude the possibility of the two characters from the dialogue meeting in Prague. The editor also stated that the period of 1391-1394, i.e. from his journey to Cracow (which he undertook in 1390) until his assuming the post of professor at the University of Heidelberg in 1394 was something of an *otium* in Matthew's life. Written sources do not mention any endeavour that might have occupied Matthew in that period; he may therefore have used the time to work on the *Rationale*.¹⁶

Krzyżaniakowa, Seńko and Szafrąński opt for a slightly earlier dating, considering the *Rationale* to have been written before 1390, shortly after Matthew's alleged conversations with Henry, on which the dialogue is based.¹⁷

Kałuża offers a different view on the matter. He claims that the *Rationale* was written between the autumn of 1393 and the spring of 1394, justifying his theory with an unusual interpretation of the first part of the work. According to Kałuża, in the letter of dedication Matthew recounts or hints at facts from his life and reveals information about his relations with Henry. The fragment crucial for his dating of the *Rationale* pertains to financial aid offered to the author of the dialogue. Kałuża sees this as a reference

¹⁶ WITOLD RUBCZYŃSKI, *Praefatio editoris*, pp. VIII-IX.

¹⁷ JADWIGA KRZYŻANIAKOWA, *Mateusz z Krakowa. Działalność w Pradze w latach 1355-1394*, "Roczniki Historyczne" 29(1963), p. 45; ADAM L. SZAFRAŃSKI, *Mateusz z Krakowa. Wstęp do badań nad życiem i twórczością naukową*, "Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej" 8(1967), p. 31; WŁADYSŁAW SEŃKO, ADAM L. SZAFRAŃSKI, *Mateusz z Krakowa i jego dzieło*, in: MATEUSZA Z KRAKOWA *Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii*, ed. WŁADYSŁAW SEŃKO, ADAM L. SZAFRAŃSKI, (Textus et Studia historiam theologiae in Polonia excoltae spectantia, 2/1) Warszawa 1974, p. 25.

to a patron-author relation existing between Henry and Matthew. Such a relationship would be of particular import for Matthew during the period when he had no regular employment or income, i.e. from the end of the year 1393, when he left Prague fleeing from Wen-ceslaus' wrath, to the beginning of the year 1394, when he came to Heidelberg. Kałuża claims that during this time Matthew asked Henry for support and received it through some designated person who was also mentioned in the letter of dedication, most probably Henry's legate in Rome. The scholar also assumes that with the aid there came a letter in which Matthew was asked to write a book about evil, especially the evil that befalls people – which would correspond with Matthew's state of mind after the tribulations he experienced at the end of his stay in Prague.¹⁸

This opinion was criticised by Nuding, who pointed out the hypothetical nature of Kałuża's arguments. Firstly, Matthew's visit to Rome in the years following his departure from Prague and before his arrival in Heidelberg is not corroborated by any written sources. Secondly, Kałuża's literal – or allusive – interpretation of the letter of dedication at the beginning of the *Rationale* is rather arbitrary. The letter appears to be more of a rhetorical concept describing a model progress or a model situation of a medieval university student.¹⁹ Nuding's line of argument may be complemented with one more critical remark: Kałuża is the only scholar who perceives Matthew's departure from Prague and the years that followed as a dramatic period in the academic's life; other authors do not consider it to be a time of such a deep crisis.²⁰

¹⁸ ZENON KAŁUŻA, *Metateologia Mateusza z Krakowa. Rozważania wstępne nad „Rationale operum divinatorum”*, “Studia Mediewistyczne” 20/1(1980), pp. 28-35.

¹⁹ MATTHIAS NUDING, *Matthäus von Krakau. Theologe, Politiker, Kirchenreformer*, (Spätmittelalter und Reformation, Neue Reihe, Bd. 38) Tübingen 2007, pp. 46-47.

²⁰ Cf. JADWIGA KRZYŻANIAKOWA, *Mateusz z Krakowa*, pp. 47-48; ADAM L. SZAFRAŃSKI, *Mateusz z Krakowa*, p. 32; WŁADYSŁAW SEŃKO, ADAM L. SZAFRAŃSKI, *Mateusz z Krakowa i jego dzieło*, pp. 26-27; MIROSLAV DANYS, *Mat-*

My own study of the *Rationale* manuscripts substantiates the hypothesis regarding its earlier dating and confirms Prague as its place of origin. The Košice manuscript contains a colophon which states directly that the *Rationale* was written in Prague when Matthew worked there as a university professor:

Et in hoc terminatur liber, qui dicitur Rationale divinatorum operum editus in Studio pragensi per magistrum Matheum de Cracovia, sacre theologie professorem in universitate Studii pragensis promotum, qui liber continet tractatus septem, prout patet in prohemio libri, qui liber bene valet pro Conscientia regulanda.²¹

This piece of information aside, it should also be noted that a considerable number of *Rationale* manuscripts may be connected with Prague – a fact noticed already by Rubczyński. Prague was the centre from which the copies of Matthew's work were distributed further; moreover, these were good-quality copies closely related to the autograph. This fact appears more congruent with the hypothesis that the *Rationale* was written in Prague than with the supposition that having left the city Matthew sent someone a copy of his work, which was later copied and distributed practically *en masse*, given the overall number of extant manuscripts of the *Rationale*.

trans. by Julita Mastalerz

thew of Cracow, Warszawa 1997, p. 28; MATTHIAS NUDING, *Matthäus von Krakau*, pp. 114–116.

²¹ Košice, Biskupska Knižnica, Dd IV 54, fol. 56v. A slightly shorter version of the same information written by the same hand also appears in the incipit, fol. 4v: "Incipit liber quidam, qui communiter dicitur Rationale divinatorum operum editus per Magistrum Matheum de Cracovia Sacre Theologie professorem in universitate Studii pragensis promotum. Et primo incipit prohemium libri cum distincione libri in tractatus et tractatum in capitula. Sequitur in Nomine Benedicte Trinitatis".

APPENDIX 1

THE TABLE OF DIFFERENCES BETWEEN THE FIRST AND THE NEW EDITION

Page no., line no.	Rubczyński	New edition	Page no., line no.
1, 4	<laqueis>	laceris	3, 3
2, 19	stimulum	stimulo	4, 40
3, 15	videtur	videtur esse	12, 13
6, 10-11	fructus bonos	bonos fructus	14, 81-82
7, 11	provenit	proveniat	15, 15-16
7, 15	in <quaerendo>	inquiendo	15, 19
7, 20	Quoniam	Quomodo	16, 25
9, 7	<placibiles>	placabiles	17, 61
9, 8	<dulcedini>	dulcedine	17, 63
9, 13	summum	summe	17, 68
10, 14	cum	sub	18, 20
11, 22	et	aut	19, 23
12, 19	<habeant>	habent	20, 10
14, 19	<conservandas>	conservandum	22, 21
17, 5	eam	ea	24, 16
17, 11	quod	quod eam	24, 22
20, 6	satisfecit	satisfacit	27, 15
21, 18	credit	credet	29, 8
23, 12	iam <est>	iam	30, 54
28, 10	quaerebatur principaliter	principaliter quaerebatur	35, 34
28, 22	factionis	factionis rerum	35, 13
29, 14	<quam>	vel	36, 28
32, 10	omnimodo	omnimoda	39, 18
32, 18	<earum>	eius	39, 28
32, 22	illa	ista	39, 32

34, 4	vere	naturae	40, 67
35, 2	<fuerit>	fuit	41, 94
35, 18	<ergo>	igitur	42, 14
38, 20	vel ad	vel	45, 5
41, 8	adhaerendum	ad adhaerendum	48, 31
42, 11	generosum	gratosum	49, 63
44, 2	<nos humiliasti>	humiliati sumus	50, 7
44, 9	excitantur	excitentur	51, 16
44, 10	promoventur	promoveantur	51, 16
44, 21	aliquid	aliquod	51, 29
45, 1	quantum	quam	51, 35
46, 21-22	<nihil>	nil	53, 88
48, 8	sanctissimum	sacratissimum	55, 40
50, 14	ipsum	eum	57, 39
53, 3-4	<rationalium>	rationabilium	59, 21
53, 13	<earum>	eorum	60, 32
54, 5	qualiterumque	qualitercumque	60, 14
56, 8	facere possumus	possumus facere	62, 20
57, 6	Deus	Dominus	63, 47
59, 6	damnari	depravari	65, 4
59, 22	quid	quod	66, 23
60, 13	<habendam>	habendum	66, 41
64, 1	pauci <vero>	pauci	72, 80
66, 15	intendit	intenderit	73, 20
67, 15	affectum	effectum	73, 20
67, 20	<Quare>	Quam	73, 25
71, 15	aliquid	aliquod	77, 40
71, 17	<aliquid>	aliquod	77, 42
73, 6-7	Deo tunc	tunc Deo	79, 8
76, 3	iuvare et	iuvare etiam	81, 48-49
76, 22	proba, <scilicet>	proba,	82, 72
80, 16	statu	statu corruptionis, in statu	86, 91-92
81, 19	esses	tu esses	87, 26
82, 24	bonae	bene	89, 27
84, 8	tamen	cum	90, 64
84, 9	<approbant>	approbent	90, 65

84, 9	<acceptant>	acceptant	90, 65
84, 10	<itaque>	utique	90, 66
86, 4	igitur	ergo	92, 17
86, 10	<aperiet>	aperiat	92, 24
86, 11	voluptatem	voluptatum	92, 25
88, 20	<Valde>	Valet	94, 22
88, 21	poenarum etiam	poenarum	94, 22
90, 9	quoniam	quando	96, 31
90, 10	quoniam	quando	96, 33
93, 4	bonitatem et pietatem	pietatem et bonitatem	98, 69
93, 7	<debet>	debeat	99, 73
93, 19	<optat>	optet	99, 7
96, 9	annihilare	annihilari	101, 35
96, 20	praecipue	praecise	102, 5
97, 17	donis	bonis	103, 28
99, 5	est	sit	104, 20
102, 3	<permittant>	permittunt	107, 15
102, 17	<rationalis>	rationabilis	108, 31
102, 21	<rationalium>	rationabilium	108, 35
103, 9	<ingentem>	iugem	109, 46
103, 15	<rationalium>	rationabilium	110, 3
104, 24	ex creaturis iam	iam ex creaturis	111, 35
105, 10	alii	alii mali	111, 49
105, 25	eligit	elegit	112, 66
106, 13	Dum	Cum	112, 86
107, 5	vel <in>	vel	113, 97
107, 10	rationali	rationabili	113, 3
108, 13	induces	inducis	114, 16
109, 15-16	eam (coniectura: »eius causam«)	eam	115, 39
109, 19	praesentia	praesentia	115, 43
110, 1	aut, si	aut	115, 51
110, 1	aut	ac	115, 51
111, 7	Ewangelio	in Evangelio	117, 18
111, 18	datonem	datonis	117, 31
116, 16	erroris	errorum	122, 43

116, 16	<transvadere>	transvadare	122, 43
117, 11	eodem	eo	123, 66
118, 13	Socratem	Sortem	124, 25
118, 14	Socratem	Sortem	124, 26
118, 14-15	Socratem	Sortem	124, 27
119, 9	Igitur	Ergo	124, 48
119, 23	quoniam	quando	125, 64
120, 20	Quod	Quid	126, 5
121, 23	oportet	oporteret	127, 34
123, 10	actualiter	actuali	128, 70
127, 7	illud	id	132, 15
127, 8	<nec>	nunc	132, 16
127, 16	dubium est	dubius es	132, 25
129, 1	<sequitur>	sequatur	133, 61
130, 7	debit	debit Deus	135, 23
130, 9	<factae>	facta	136, 25
133, 14	indicarentur <et>	indicarentur	139, 41
135, 4	praevalerent	praevalere	140, 24
140, 19	Quis	Quis enim	146, 44

APPENDIX 2

THE DESCRIPTION OF THE MANUSCRIPT FROM WROCŁAW, BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA, I Q 82

15th century, paper, codex miscellaneus, Latin and German, consisting of originally separate units, 21 x 14 cm, fol. 209, binding of leather and wood, mediaeval, restored.

Unit I: fol. 1-72 (I + 1-6⁶⁺⁶), six regular sexternions, all save the last one numbered on the bottom margin of the last page, the first one preceded by a badly damaged protective flyleaf made of parchment, all quires are provided with reclamants. The text was written and rubricated in one hand (the titles of the treatises and chapters, paragraphs marked with vertical lines); initials in rubric at the start of each chapter, two lines tall; the text is written on a pre-prepared, regularly lined paper (29 lines); the manuscript contains marginal notes in the copyist's hand informing of the content of the text and numbering arguments, as well as a second set of notes in a reader's hand, similar in nature. Folios 4, 6, 7, 9, 12 14, 15 feature a filigree mark depicting the head of an ox with a ring and a six-pointed star on a rod between the horns. The symbol resembles numbers 135-140 in Piekosiński's catalogue, dated to 1394-1399.²² A clear identification of the marks is difficult, as they are located on the folds of the sheets.

²² PIEKOSIŃSKI FRANCISZEK, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów przechowywanych w Archiwach i Bibliotekach polskich, głównie krakowskich*, Kraków 1893, tab. 14.

Fol. 1r-71v: Matthaues de Cracovia, *Rationale divinatorum operum*.

Fol. 1r nota in margine: Iste est liber magistri Mathei de Cracovia, qui intitulatur Racionale divinatorum operum. Incipit: Reverendo in Cristo patri, domino Heynrico, episcopo Warmiensi ...x... dignetur recipere pietate. Rubro: Laus tibi sit Criste, quoniam explicit liber iste.

Fol. 72r-v – blank.

Unit II: fol. 73-84 (7⁶⁺⁶), the text written in one hand, arranged in a single column on unlined paper; marginal notes in the copyist's hand fill in omissions in the text.

Fol. 73r-83v: Henricus de Hassia, *Tractatus de discretione spirituum*. Incipit: Sicut in philosophia motus et operationes referri consueverunt ad formas hominum tamquam ad principia immediata, ita in theologia motus hominum et operationes atque earum inchoaciones refferuntur ad spiritus tamquam ad principia primarie movencia ... x ... sed non minor infamia ab impetu cursus sui a devio erroris sui non nisi solo impossibilitatis freno posse retineri. Fol. 83v nota post textum: Explicit tractatus de discretione spirituum magistri Henrici de Hassia.

Ed.: HEINRICHS VON LANGENSTEIN *Unterscheidung der Geister*, lat. und deut., ed. THOMAS HOHMANN, Texte und Untersuchungen zu Litteratur des Übersetzungskultur aus der Wiener Schule, (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Mittelalter, Bd. 68) München 1977.

Fol. 84r-v – blank.

Unit III: fol. 85-108 (8-9⁶⁺⁶), the text written in one hand in two columns; marginal notes in the copyist's hand fill in omissions in the text. The treatise *De humanitate Iesu Christi Domini nostri* ends *ex abrupto*.

Fol. 85ra-98vb: Pseudo-Bernardus Claraevallensis, *Libellus meditationum*. Nota in margine: Libellus meditationum Bernardi. Incipit: Multi multa sciunt et semet ipsos nesciunt, alios inspiciunt et seipsos deserunt ... x ... solem iusticie, qui cum patre et spiritu sancto vivit et regant, Deus per omnia secula seculorum. Amen.

Ed.: PL 184, 485-508.

Fol. 99r-102ra: Pseudo-Thomas de Aquino, *De humanitate Iesu Christi Domini nostri*. Incipit: “Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere”, Prima Petri, primo capitulo <recte I Tim. 1, 15>. In verbis propositis describitur sacramentum divine incarnationis ... x ... constat eam pro totius generis humani salute esse sollicitam, cui dictum est: invenisti gratiam adp^d <recte apud Dominum>. Invenit enim ...

Ed.: THOMAS DE AQUINO, *Opera omnia*, ed. ROBERTO BUSA, Stuttgart-Bad Canstatt 1980, t. 7, p. 687-688.

Fol. 102vb-108vb – blank.

Unit IV: fol. 109-122 (10⁷⁺⁷), most of the text written in one hand, in one column on lined paper; lines starting with rubrication. Fol. 110v features a decorative initial; marginal notes filling in the omissions in the lines. The text of *Confessio* was written in a different hand, with no rubrication or marginal notes.

Fol. 109r-118r, Pseudo-Bernardus, *Granum devotionis*. In marg. nota: Incipit Granum devocionis Sancti Bernardi. Incipit: Te ut in memoriam revocarem, Salvator/ assit benignissimus michi consolator ... x ... Dulcis Ihesu offero te summum in bonis,/ Requiro promunire retribucionis. Fol. 118v: Explicit oracio de passione Domini nostri Ihesu Christi bona et multum utilis dicentibus eam corde sincero et devoto.

Ed. partialis: FRANZ-JOSEPH MONE, *Hymni Latini Medii Aevi*, hymnus XXXV, 26, Freiburg 1853, t. I, p. 173.

Fol. 118v-120r, *Confessio*. Incipit: Ich zuendinger mensch geb mich schueldig dem almechtigen gote, der koenigine Marie und allen heiligen und euch prister, das ich leyde als vil hab gesuendigt ... x ... das ich auch moege der krigen und der wunde/wurde das ewigen leben. Fol. 120r, *continuatio alia manu*: ich bitte dich euch lybe jungefraw Maria enphach mich armen iomrigen sundigen menschen in deyne huedle, in deine phlege

Fol. 120v-122v – blank.

Unit V: fol. 123-146 (11-12⁶⁺⁶), written in two different hands; the two opening texts written by the first scribe, in a single column with rubrication. *Oratio* contains marginal notes in rubric dividing the text into sections.

Fol. 123r-125v: Bulla Clementis VI *Unigenitus Dei filius*. Fol. 123r in margine nota: Copia bullarum papalium super Anno Jubileo L^{mo}. Incipit: Clemens episcopus servus servorum dei ad perpetuam rei memoriam unigenitus Dei filius ... x ... Petri et Pauli apostolorum eius, se noverit incursum. Datum Avinione iii^o idus februarii pontificatus nostri viii^o.

Ed.: *Acta Clementis PP VI*, ed. ALOYSIUS L. TĀUTU, (*Codex Iuris Canonici Orientalis, Fontes*, t. III, 9) Vaticano 1960, p. 246-250.

Fol. 125v-130v: *Meditationes super Salve regina*. Nota: Oratio beate Marie virginis ac Matris gloriose. Incipit: Salve Regina misericordie. Salve mater felicitatis et glorie ...x... o pia incorrectis, o dulcis predictis Maria. Amen.

Fol. 131r: *Auctoritates variae patrum*: Poenitentia dupliciter dicitur, scilicet secundum actum et secundum habitum ... x ... Quid est ambulare sicut Christus ambulaverit nisi contempnere vanitatem et felicitatem huius seculi et non timere advers pro nomine illius pati. In marg.: Augustinus, Ioannes.

Fol. 131v-145v: Matthaeus de Cracovia, *De frequentatione communionis*. Fol. 131v nota in marg.: Tractatus magistri Mathei de fre-

quentacione communionis. Incipit: Multorum tam clericorum quam laicorum querela est non modica, occupacio gravis et questio dubiosa, quomodo se habere debeant in celebrando vel communicando ... x ... ad quam consequendam pro viatico datum est nobis corpus domini nostri Iesu Christi, qui cum patre et spiritu sancto vivit et regnat in seculorum secula, etc.

Ed.: MATEUSZA Z KRAKOWA *Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii*, ed. WŁADYSŁAW SEŃKO, ADAM L. SZAFRAŃSKI, (Textus et Studia historiam theologiae in Polonia excultae spectantia, t. 2/1) Warszawa 1974, p. 367-409.

Fol. 145v-146v: *Auctoritatum* continuatio. Incipit: “Quid retribuam domino pro omnibus que tribuit mihi” etc. Bernardus in sermone: O si cognovisses et tu quam multa et quam multis debeas videns, quoniam nichil sit quod facis ... x ... Nec ullum quodlibet scelus coram deo tam abhominabile sit quam preterita peccata unicuique homini reminiscendo gaudere atque in eis semper iacere. In marg.: Bernardus in sermone, Amborsius, Chrisostomus, Augustinus in laude.

Unit VI: fol. 147-166 (13-14⁶⁺⁶): in a different hand; the text arranged in two columns, rubricated, with initials.

Fol. 147ra-153rb, *Opuscula de poenitentia*. Incipit: Consciencia est naturalis habitus animi agendorum et non agendorum. Unde aliud est consciencia et aliud timor consciencie ... x ... sed per septimam petitionem a malo futuro custodiri. Sequitur de articulis fidei.

Fol. 153rb-154rb: *De articulis fidei*. Incipit: Omnes articuli fidei christiane sunt de domino nostro, illo, in quo sunt due nature, scilicet divina et humana ... x ... qui est venturus iudicare vivos et mortuos est adventus domini. Sequitur de doctrinis clericorum.

Fol. 154ra-162va: *De doctrinis clericorum*. Incipit liber de doctrinis clericorum, quibus scire potuerunt modum perfecte vivendi cottidie et omnibus horis ... x ... castus in omnibus, scilicet corde, ore et

opere. Amen. Expliciunt doctrine pro sacerdotibus de modo vivendi multum utiles.

Fol. 162va-165va: Pseudo-Augustinus, *Sermo 293: De indigna familiaritate extraneorum mulierum*. Incipit: Nemo dicat, fratres, quod temporibus ... x ... cuius misericordia plena est terra etc. Explicite libellus Augustini De honestate vivendi et pugnandi contra vicia.

Ed.: PL 39, 2301-2303.

Fol. 165vb-166vb – blank.

Unit VII: fol. 167-176 (15⁵⁺⁵): in a different hand; the text written in two columns; no marginal notes.

Fol 167ra-172rb: *Vita beatae Virginis Mariae et Salvatoris rhythmica*. Incipit prologus in vitam dulcissime ac beatissime et semper laudande virginis Marie. Incipit: Sanctus Epiphanius, doctor veritatis, Salamine pontifex, Cypri civitatis ... x ... vel in mentis iubilo deliciabatur. Explicite vita beate virginis Marie.

Ed.: *Vita beate Virginis Marie et Salvatoris rhythmica*, ed. ADOLF VÖGTLIN (Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart, Bd. 180) Tübingen 1888.

Fol. 172va-173r: Incipit: Ad memoriam venerabilis sacramenti tria nos incitant: primo peccatorum remissio ... x ... et si sic manducaverimus, vitam eternam possidebimus.

Fol. 173v-176v – blank.

Unit VIII: fol. 177-188 (16⁶⁺⁶), the text written in one column; no rubrics.

Fol. 177r-188r: *Sermones ex fragmentis sermonum patrum (praecipue Leonis et Pseudo-Augustini) collecti*. Incipit: Licet nobis, dilectissimi, appropinquante pascha ieiunium quadragesimale ipse legitimum

temporis cursus indicat ... x ... Ecce apostolica dicta probantur, ut in nomine omne genus flectatur celestium, terrestrium et infernorum.

Fol. 188v – blank.

Unit IX: fol. 189-201 (17⁸⁺⁸⁻³), the text written in one column; rubricated.

Fol. 189r-v – blank.

Fol. 190r-195v: *Lectiones de domina in sabbatis ex variorum auctorum collectae*. Incipiunt Lecciones de domina in sabbatis. Sermo Sancti Augustini. Leccio 1a. Adest nobis, dilectissimi, dies venerabilis beate Marie virginis dedicatus ... x ... cui plenitudinem gratie Dei angelus Gabriel asserebat inesse. Tu autem, domine, miserere nobis. Deo gracias. Claviculis firmis, theos antropos etc. Et sic est finis. Nota post textum: Corrigite secundum intellectum vestrum, quia alicubi videre non potui.

Fol. 196r-201v – blank.

Unit X: fol. 202-209 (18⁴⁺⁴): written in two hands; the second text arranged in a single column, without rubrication or marginal notes.

Fol. 201r – blank.

Fol. 202v-208r: *Tabulae astrologicae*. Incipit: Aureus numerus, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII. Aries bonus, 3, o, e, v, m, b, s ... x ... aureus numerus, dies mensium.

Fol. 208v-209v: Matthaeus de Cracovia, *Confessio*. Incipit: Ich sundiger mensch bekenne unserm herin, der konigynne Maria etc. daz ich leyder ny keynen tag worezrit hab ... x ... dirbarne dich unser iomerigen menschen.

Ed.: MATTHAEUS DE CRACOVIA, *‘Ich sundeger mensche bekenne’*, ed. MONIKA LANGE, “Mediaevalia Philosophica Polonorum” 24(1979), p. 61-71.

APPENDIX 3
REMARKS CONCERNING THE MANUSCRIPT FROM
ARCHIWUM PARAFII ŚW. JANA IN TORUŃ

The information related to the manuscript is limited by the medium in which it is available – namely microfilm. As a result, it pertains mostly to the content of the codex.

A brief description of the manuscript was written in May 1863 by an archivist named E. Strehlke; the one-page-long document was added to the manuscript. It too was photographed on microfilm. The description consists of a table of the manuscript's contents complete with a note concerning two loose folios that preceded the main body of the manuscript and missing leaves. The information it contains corresponds to the gaps noted later.

This description was also supplemented, most probably at the time the manuscript was microfilmed, with a brief description of the material aspects of the codex written by an anonymous archivist. It contains the following data: manuscript on paper, 30,4 x 21 cm, bound in wooden boards and pressed leather, with brass knobs and the remains of a lock, the number of folios 273 + the above-mentioned two unnumbered ones, and a list of the missing sheets: one between pages 6 and 7 and between 12 and 13 respectively; a loose sheet between pages 15 and 16; page number 88 missing as a result of an error in pagination; folio number 130 torn out, as well as numbers 170-180; two sheets missing between folios 234 and 235; folios 246-252 torn out; one sheet cut out after folio 264; folio 265 torn out; one folio torn out between 270-271; one folio torn out after page 273.

The codex was written in three hands, arranged mainly in two columns on lined paper, rubricated, with numerous marginal notes containing corrections and information on the contents. The main scribe wrote texts 1-11 and 14, the second one transcribed texts 12-13, the third one Petrarch's *Psalms*. Texts 1 to 13 are arranged in two columns, 14 and 15 in a single column. The manuscript was made by its user; the units of the manuscript were copied one by one, with no intervals. As the codex was being written, the quires containing two previously copied juridical texts were inserted into it. The original scribe then returned and copied one more text in his style, then the third hand copied the last text.

Fol. I-II: Assertiones procuratoris pro Nicolao Ffrischu contra Ordinem Teutonicorum, post 1414.

1. fol. 1ra-18vb – Franciscus Petrarca, *Colloquium de secreto conflictu curarum suarum*. Incipit: Attonito mihi quidem et sepissime cogitanti, qualiter in hac vita intrassem ... x ... non excitem ipse pulverem in oculos meos, subsidantque fluctus animi, sileat mundus et fortuna non obstrepat. Nota: Francisci Petrarce laureati de secreto conflictu curarum suarum liber tercius et ultimus feliciter explicit etc.

Ed.: FRANCESCO PETRARCA, *Opere latine*, vol. 1, ed. ANTONIETTA BUFANO, BASILE ANACRI, CLARA KRAUS REGGIANI, (Classici italiani) Torino 1975.

2. fol. 18ra-42vb – Matthaëus de Cracovia, *Rationale divinatorum operum*. Incipit: Reverendo in christo patri ac distincto domino Henrico, episcopo warmiensi, Matheus, facere bona et recipere mala bene ... x ... et ideo questiones et instancias filiali, responsiones vero paterna dignetur recipere pietate. Deo laus. Explicit quidam tractatus magistri Matei de cracouia <alia manu> intitulatus responsionum libellus seu Racionale operum divinatorum. Item huius

Magistri tractatum de modo pure confitendi, item viaticum eiusdem de communione altaris invenies in libro meo spissiori ceteris.

3. fol. 42va-53ra – Servas Sanctus de Faventia²³, *Veritates seu probationes articulorum fidei*. Incipit: Occurrit discutere, utrum sit ponere deum esse. Nulli hoc verti debet in dubium, cum sit originale fidei fundamentum ... x ... nam si sic omnes in hac vita punivit, quando est tempus misericordie, quid facturum est impiis, quando tempus erit solius iustitie. Rubro: Expliciunt veritates seu probationes articulorum fidei. Incipiunt demonstrationes racionales sacramentorum.

4. fol. 53rb-58vb – Servas Sanctus de Faventia, *Demonstrationes racionales sacramentorum*. Incipit: Postquam auxiliante deo quantum mihi a deo datum est, demonstravi, quomodo non est contrarium rationi, quod sancta credit ecclesia de articulis fidei ... x ... confundatur ergo lascivia humana, quando in avibus est continencia tam modesta et congruorum temporum observancia. Explicit.

5. fol. 58vb-59va – Anonymus, *Quaestiones theologicae quattuor: Quod de necessitate Deus est trinus et unus, Quod Filius sit, Quod Spiritus sanctus sit, Omnia quae fiunt, fiunt a Deo*. Incipit: Ad ostendendum, quod necessario trinus et unus est deus arguitur primo sic: non minoris nobilitatis, actualitatis et potestatis est bonitas infinita quam finita ... x ... ut sic dicatur: si nullus peccator est, nullus talis effectus, ut premititur, est etc. Explicit.

6. fol. 59va-143rb – *Summa vitiorum*. Fol. 59va-60va – Registrum tytulorum sequentis Summae viciorum. Fol. 60vb-141ra Incipit: Sciendum, quod ad veniendum ad eternam beatitudinem non sufficiunt sola opera exteriora, sed magis interiora requiruntur opera

²³ This is the attribution mentioned by GAUDENS F. MOHAN, *Initia operum franciscalium (XIII-XIV)*, "Franciscan Studies" 37(1977), p. 375. It may be a fragment, as is the next text, of *De naturalibus exemplis* by Servasanto.

bona, quibus enuentur vicia et generantur virtutes ... x ... illic dyabolus blanditur, ut fallat, arridet, ut noceat, allicit, ut occidat, sic amat filios suos, ut perdat, a quo nos custodiat deus, qui vivit et regnat. Amen. Deo laus et gloria et gratiarum accio. Rubro: Explicit hec Summa viciorum.

Fol. 141rb-143rb – Registrum alphabeticum Summae praecedentis.

7. fol. 143rb-151ra – Henricus de Frimaria, *Summula de vitiorum occultatione sub specie virtutum*. Incipit: “Est via, que videtur homini recta, novissima autem illius ducunt ad mortem”, Prover. xiiii. Quia secundum Gregorium xxxii capitulo moralium: Multa sunt vicia, que sub virtutum specie se occultant, nam plerumque dissoluta remissio videtur mansuetudo et pietas ... x ... Duodecima stulticia est, quod cum ipsi aliis boni sint et caueant a nocumento omnium, tamen sibi ipsis mali sunt et immisericordes. Sed qui sibi nequam, cui bonus? Hec sumpta sunt de magna summa viciorum. Rubro: Sequitur sumptum de eadem summa.

8. fol. 151ra-153vb – *De impotentia continendi sumptum de eadem Summa*. Incipit: De impotentia continendi, quam multi allegant, aliquid dicendum est. Unde primo ponuntur testimonia scripture contra illos, qui hoc dicunt ... x ... non debet similis esse operario ebrioso et lusori, qui obulum perdit quam illum lucratus sit, etc.

9. fol. 153vb-157ra – *De peccato indigne communicantium*. Incipit: De peccato indigne communicantium vel conficiencium aliquid subiungam. Et primo subiungam vel agam de hiis, que pertinent ad dignitatem conficiendi ... x ... qui edebat panes meos, magnificavit super supplantacionem. Et subditur: Domine, resuscita me et retribuas eis etc. deo gracias.

Fol. 157ra – Nota: “Maledictus puer centum annorum”, ait propheta <Is 65, 20>, quod exponens Bernardus sic dicit: Maledictum caput

canum et cor vanum, corpus tremulum et cor emulum ... x ... anni multi et actus stulti. Hec ille.

Fol. 157v – blank.

10. fol. 158ra-215ra – Guillelmus Peraldus, *Summa de virtutibus*. Incipit: “Si separaveris preciosum a vili, quasi os meum eris” Jeremie xv. Preciosum est anima, Prover. vi: “Mulier animam viri preciosam rapit, ideo filius dei seipsum precium animarum posuit, ne anime nobis vilescerent ... x ... de paciencia plura habes in capitulo de paciencia supra, ad ista curere. Et sic est finis. Laudetur deus in summis et in ymis.

Fol. 215ra-216rb – Registrum alphabeticum. Fol. 216vb post registrum nota: Explicit hoc registrum summe virtutum anno domini M c d lvii in profesto sancte cecilie virginis.

ed.: GUILLELMUS PERALDUS, *Summa de virtutibus et vitiis*, Basileae 1497.

11. fol. 217ra-245ra – Nicolaus de Dinkelsbühl, *Tractatus de tribus partibus poenitentiae*. Incipit: “Ecce nunc tempus acceptabile”, ii Cor. vi. Duo sunt tempora hominis: unum iusticie, quod incipit in hominis morte, in quo tempore non licet amplius operari merendo ... x ... triplex ius: naturale, ecclesiasticum et divinum, a quo nos custodiat, qui sine fine vivit et regnat. Amen. Et sic est finis huius tractatus.

Fol. 245ra-va – Registrum alphabeticum.

12. fol. 253ra-258va – *De poenitentiis iniungendis et canonibus poenitencialibus hic notandum*. Incipit: Que penitencia pro peccatis singulis iniungenda? Respondeo et dico, quod circa hoc diverse sunt opiniones. Quidam dicunt, quod omnes penitencie arbitrio sacerdotis taxentur consideratis circumstanciis ... x ... Patent dicta de penitentiis iniungendis et canonibus poenitencialibus.

13. fol. 258va-264va – Iohannes Andreae, *Summa quarti libri Decretalium*. Incipit: Christi nomine invocato ad honorem ipsius et reverendissimi patris mei bononiensis archidiaconi, qui divinam potenciam imitatus de me nichilo fecit aliquid ... x ... tunc enim censetur matrimonium de presenti. Et sic affinitas inter consanguineos utriusque ad alterum etc. Et sic est finis, etc.

14. fol. 265r-270r – Iohannes Marienwerder, *Tractatus octo beatitudinum*. Incipit: Beatitudo... (the folio is partially torn out) ... x ... sicut cervus agitated desiderat venire ad fontes aquarum, ut sit cum cum sponso <!> desiderabilissimo. Quod nobis premare dignetur deus trinus et unus. Amen. Explicit tractatus octo beatitudinum Magistri Johannis marienwerder.

15. fol. 270r-273r – Francesco Petrarca, *Psalmi confessionales, Psalmi poenitentiales*. Nota: Incipiunt psalmi confessionales francisci Petrarche. Incipit: Dies effluent et labuntur anni, sed infelix ego nil cogito de peccatis meis ... x ... et confitentem tibi, domine, ne repellas. Gloria patri.

Ed.: *PETRARCH'S Confessional Psalms*, ed. ALLAN H. GILBERT, "Romanic Review" 2(1911), p. 431-435.

Incipit: Heu mihi misero, quia iratum adversus me constitui redemptorem meum et legem suam neglexi ... x ... Erige me, Christe Iesu, et misericordialiter sustenta, ne corruam in extremis. Gloria patri et filio et spiritui sancto sicut erat in principio et nunc et semper in secula seculorum. Amen. Et sic est finis.

Ed.: *PETRARQUE, Les psaumes pénitentiels publiés d'après le manuscrit de la Bibliothèque de Lucerne*, ed. HENRY COCHIN, Paris 1929, p. 36-80.

Rationale
divinorum
operum

Reverendo in Christo patri, domino Henrico, episcopo Warmiensi, suus Matthaëus, facere bona et recipere mala bene. 1r

Magni sudoris, plenam periculis, laceris undique circumseptam difficultatem scribendi libros advertens aliquotiens stupore percussus sum, cur pius pater suum, heu plus sensu quam aetate, puerum tam districti velit examinis cribrare ventilabro. Sed non minus miratus sum, qua fronte ego, cui ignorantiarum mearum tenebrae palpabiles sunt, quae vobis aut aliis vix credibiles esse probantur, tanti laboris onus et pericula ferre possem. Quid enim his diebus gravius quam libros colligere? Quod rigidius examen quam id a paupere verbis et sensu requirere? Qui enim requisitus non scripserit, iam iudicatus est segnis, inscius aut protervus. Si volens parere et de se non praesumens aliorum dicta comportare studuerit, ut miser ingenio uti repertis et de alienis velle censebitur gloriari. Si ad nova cudenda se dederit, praesumptionis arguetur, quod post tot scripta, ad quae nedum intelligenda, sed nec legenda sufficimus, praesumit se quidquam novi dicere, quod non aliis sit antiquum. 5
10
15

Verum mente discurrens, quae possint esse patri motiva tam diligentis instantiae, non invenio de patre credibilia nisi ratione fulcita. Si enim quaerit ab ignaro proficere, profundae humilitatis est et ad sacras litteras magni fervoris indicium. Si sperat profecisse, quem, proh pudor, | agnovit et saepius probando totiens reperit ignarum et inscium, aut piaë simplicitatis est, 20
Iv
25

18-46 aliis ... vestrae] *cf. supra* Introductio, p. 10-11 15 censebitur] ceu scribitur GdK 16 quod] tot *add.* CMaTr 20 possint] possent CuN 24 pudor] negligentiae *add.* MaV

aut mirae fiduciae etiam contra spem in quasi desperata materia
 spem gerentis. Si praesumens se nil consequi, vult nihilominus
 temptare praesumptuosum et rubore perfundere de nomine
 magistri minus digne gaudentem, prudentis iustitiae et iusti
 30 iudicii res est. Si pigrum et inertem, ne marcescat otio, cupit
 ad vigilantiam excitare studii, zelus sollicitudinis est paternae.
 Si probandi fit intuitu, an subsidium paternae provisionis bene
 sit impensum aut perditum, maturae providentiae est, ut agatur
 cautius in futurum. Si dumtaxat filialis oboedientiae devotam
 35 exhibitionem affectat, “virgula fumi est aromatica”, cordialis
 amoris demonstrans igniculum. Si desiderium est nova videndi,
 nedum toleranda, sed et laudabilis curiositas est, dum quaeritur
 aut latior, aut lucidior declaratio veritatis.

Quia igitur durum est paternae auctoritatis recalitrare
 40 stimulo tam valido rationum vallato munimine, praesertim
 ubi rationabilis excusationis fuga non patet nisi ignorantia,
 quae proprie videtur esse turpitudinis, allegetur, hinc est, quod
 ne subeam unicus totale periculum nec recusem omnimode
 laborem quasi rebellis, elegi velut medium, paternis videlicet
 45 quaestionibus et argumentis respondere, quae per constitutum
 mihi procuratorem movere complacuit, locorum distantia
 personale colloquium prohibente. De reliquo paternitatis
 2r vestrae est collectum ex quaesti|onibus vestris et meis respon-
 sionibus libellum appellare vel tractatulum et sive *Rationale*
 50 *operum divinatorum*, sive *Quod Deus omnia bene fecit*, seu quovis
 alio nomine placito baptizare.

40 stimulo] stimulum CCuGdMaN 46 movere] moveri MaV 49 et]
 om. W

35 Cf. Cant 3, 6: “virgula fumi ex aromatibus myrrhae et thuris”.

Tractatus primus: Quod Deus omnia bene fecit et nihil mali secundum quod huiusmodi vel male fecit, non obstante, quod multa sunt mala.	
Capitulum 1: Quod Deus omnia bene fecit, probatur ratione Scripturis et fide fundata.	55
Capitulum 2: Unde veniat, quod homines minus consentiunt Deum omnia bene fecisse, cum tam antecedens, quam consequentia hoc probans sit tam evidens.	
Capitulum 3: De corruptione affectus, ex quo provenit displicentia operum Dei, et de doctrina contra ipsam.	60
Capitulum 4: De obscuracione intellectus, ex qua etiam provenit displicentia operum Dei, et de doctrina contra ipsam.	
Capitulum 5: Quod ex malitia vel ex defectibilitate rerum non sequitur Deum eas non bene fecisse et penes quid debeat attendi bonitas vel beneitas factionis.	65
Capitulum 6: Quod Deus non potuit facere res simpliciter indefectibiles.	
Capitulum 7: Movet de impeccabilitate angelorum et solvit.	
Capitulum 8: Quod non obstat benefactioni operum Dei, quod ea, quae fecit, perire permittit.	70
Capitulum 9: Quod non sequitur Deum velle vel consentire, quod res pereunt, licet posset eas praeservare, si vellet.	
Capitulum 10: Quod licet praemissa veritatem habeant proprie et stricte loquendo de facere, hoc tamen non evacuat difficultatem loquendo de facere modo communi, qui supponitur, et tunc quaeritur, quomodo sit bonum permittere mala.	75
Capitulum 11: Quales rationes sint vel non sint in hac materia expetendae.	2v 80

65 non] *supersc.* W quid] quod W 70 8:] Obicit *add.* GdTr 70-71
quod ... permittit] *in marg.* W 71 permittit] permittat GdTr

Capitulum 12: Movet dubia de operibus vel de his, quae videntur minus bene facta et nullam habere rationem sic fiendi.

Tractatus secundus: De ratione permissionis malorum.

85 Capitulum 1: Quod permissio peccati non sit irrationabilis, ostenditur deducendo ad inconveniens.

Capitulum 2: Quae sit ratio creandi bona, ut ex hoc appareat ratio permittendi mala, et ponitur quaedam ratio, quae non sufficere declaratur.

90 Capitulum 3: Qua ratione creata sint bona, confirmatur ex Scripturis.

Capitulum 4: Quod bonitas Dei quoad aliquas proprietates clarius apparet ex hoc, quod etiam permissa sunt mala, quam apparuisset ex nuda creatione bonorum.

95 Capitulum 5: Quod bonitas Dei quoad aliquas proprietates non apparuisset, si non fuissent mala permissa.

Capitulum 6: Quod specialis modus divinae bonitatis apparet communicando malis bona.

00 Capitulum 7: Quod multae res utiles nobis nihil vel minus utiles essent, si non essent mala permissa, fitque obiectio contra hoc et solvitur.

Capitulum 8: Quod multis utilibus et utilitatibus careremus, si non essent mala permissa.

Capitulum 9: Quod nihil obstat, si mala per accidens et aliter quam bona ministrant ad bonum.

5 Capitulum 10: Quomodo mali, licet inhonorent et blasphemant Deum, sint ad laudem Dei eiusque bonitas per eorum malitiam ostendatur.

10 Capitulum 11: Quod non propter hoc gaudendum est de malis, quia sic bona eliciuntur ex eis, et quomodo permissio malorum sit bona et de ea gaudere quis possit.

84 Capitulum 1] *inver. post irrationabilis corr. in marg. W*

- Capitulum 12: Quod non est contra dicta, sed magis pro eis, etiamsi omnes utilitates, quae eliciuntur ex malis, possent | haberi sine eis. 3r
- Capitulum 13: Quod non est quaerendum, quare Deus non fecerit meliora his, quae facta sunt, vel eadem melius aut modo meliori. 15
- Capitulum 14: Quare rationabile fuerit, ut Deus non omnia et semper immediate ac per se nobis gratias, virtutes et scientias infunderet, sed ut illas acquireremus et augeremus per exercitium in creaturis. 20
- Capitulum 15: Qua ratione Deus primas et nobilissimas creaturas tam cito cadere et perire permiserit.
- Capitulum 16: Qua ratione non sit declarabile ab homine, quare Deus tot et tam magna mala permiserit et per consequens nec iudicabile. 25
- Capitulum 17: Qua ratione Deus permiserit plures esse malos, quam fecerit bonos.
- Capitulum 18: Quod ratio permittendi plures malos, quam sint boni, non est minor vel minus bona, quam mala permissa sint mala, et quod si ita esset, non obstaret, quin rationes essent bonae. 30
- Tractatus tertius: Qua ratione et iustitia Deus imputet malis peccata.
- Capitulum 1: Quod, qui scit vel scire debet se obligari et non solvit, secundum quod debet et potest, iuste sibi non solutio imputatur. 35
- Capitulum 2: Quod non excusatur quis de non solutione, etiamsi invincibiliter ignoret, quantum ad maximum possit aut debeat.

17 Quare] Quam W Quod GdTr, cf. *infra*, p. 62, 2. 30 sint] et *add.* GdTr mala] *om.* W 38 ignoret] ignorat W

40 Capitulum 3: Quod nec effectum exteriorem, nec affectum
interiorem oportet sensibiliter esse maiorem ad ea, quae
sunt Dei, quam aliquando fuit ad alia, et quomodo debeat
esse maior.

45 Capitulum 4: Qua ratione Deus requirit ab homine voluntatem,
quam Deus non dat nec vult sibi dare et homo sine dono
Dei non potest habere.

3v Capitulum 5: Quod quia quilibet homo, sive multum, sive
modicum habeat a Deo, secundum hoc sibi tenetur ad
50 censum, hinc concluditur, | quod, quia nullus vel raris-
simus est, qui iuxta bona sumpta censuet, cuilibet iuste
Deus imputare potest et poenas inferre, et per consequens
totum in misericordia Dei consistit.

Capitulum 6: Quod non quilibet aequè bene et bona faceret
cum alio etiam, si aequalem gratiam haberet.

55 Tractatus quartus: De ratione inflictionis poenarum.

Capitulum 1: Quae sint rationes punitionis malorum in
generali.

Capitulum 2: Qua ratione non sufficiunt poenae essentiales
peccata inseparabiliter comitantes.

60 Capitulum 3: Qua ratione non solum poenae intrinsecae, sed
etiam exteriores erant infligendae.

Capitulum 4: Quod rationabilis et quodammodo necessaria
erat poenarum perpetuarum comminatio et inflictio.

65 Capitulum 5: Qua ratione pro temporali culpa perpetua poena
infligitur et quomodo peccatum ordinatur per poenam.

Capitulum 6: Quod Deus pie fecit et intendit bonum eorum
dando praescitis tam nobiles naturam et potentias, sine
quibus tamen non damnarentur, et ad quid sint creati, et
quod non est eis magis male quam bene.

56 malorum] *om.* CGdTrW 62 rationabilis] rationalis GdTr

- Capitulum 7: Quod omnis malens non esse quam misere esse, 70
 de quanto id misere esse respicit inhonationem Dei,
 rationabiliter eligit, sed habens respectum ad propriam
 miseriam irrationabiliter.
- Capitulum 8: Quod licet peccatum sit infinite fugibile, tamen
 esse in peccato vel ipsum peccatum est finite malum et 75
 permissio eius non est mala.
- Capitulum 9: Unde veniat infinita fugibilitas peccato finite
 malo.
- Capitulum 10: Quod nec peccatum, nec poena damni, nec
 sensus, nec omnia simul, sunt magis mala damnato quam 80
 non esse.
- Capitulum 11: | Quod licet horribile sit nobilem creaturam 4r
 damnari et Deus, de quanto punit, non pie agat cum
 punito, hoc tamen non est mirabile consideratis aliis
 operibus Dei vel mundi. 85
- Tractatus quintus: De ratione electionis et reprobationis creatu-
 rarum rationabilium.
- Capitulum 1: Quod rationabile erat et conveniens ad finem, ad
 quem res creatae sunt, unum eligere, alium non, quamvis
 non sit aut fuerit maior ratio eligendi unum quam alium. 90
- Capitulum 2: Quod licet sit difficile, tamen utile videtur
 materiam hanc tractare, et quod mirabile est, quod
 homines tantum causantur de reprobatione Dei.
- Capitulum 3: Quare reprobatio proprie capta non sit causa
 damnationis malorum, cum electio sit causa salvationis 95
 bonorum.
- Capitulum 4: Quomodo reprobatio non pure privative capta sit
 causa damnationis, nec tamen de hoc possint damnandi
 causari rationabiliter.

74 licet] *in marg.* W 89 creatae] *in marg.* W

00 Capitulum 5: Movet, quod etiam si reprobatio non sit causa damnationis, videtur tamen sufficere ad causandum de ea, quia est antecedens, quo posito sequitur damnatio, et quod bonum esset invenire viam evadendi pericula huius materiae, quia valde communis est.

5 Capitulum 6: Quod in nullo plus est causandum de reprobatione, quia est antecedens, quo posito sequitur damnatio.

Capitulum 7: Declarat, quantum argumenta in quinto capitulo praecedenti posita valeant vel ad propositum faciant.

10 Capitulum 8: Ostendit bonam et rationabilem esse ordinationem Dei, quod boni habent timere de damnatione et mali sperare de salvatione, licet isti aliquando eo liberius peccent et illi eo tepidius agant bona.

15 Capitulum 9: Quod determinatio futurorum in mente divina nec magis dubium reddit hominem, nec aliquo modo retrahit a bonis.

Tractatus sextus: De ratione creationis rerum, quae videntur inducere ad peccatum.

4v Capitulum 1: Quod bonum et rationabile erat creare res non
20 obstante, | quod homines ex eis habent occasiones et incitamenta peccandi.

Capitulum 2: Qua ratione daemones sunt tam potentes et subtiles.

Capitulum 3: Qua ratione res corporales sint factae tam delectabiles.

25 Capitulum 4: Qua ratione mulieres pulchrae factae sint amabiles et allectivae.

Capitulum 5: Quare et quomodo homines sint fragiles.

Capitulum 6: Qua ratione tam nobilis creatura, scilicet anima, unita sit vili limo carnis.

8 posita] *in marg.* W 25 sint] sunt *iter.* W

Capitulum 7: Qua ratione anima et corpus sint unita cum tanta 30
dissensione et discordia.

Tractatus septimus unicum habens capitulum:

De ratione reparationis humanae.

33 humanae] sic finis. Explicit registrum tractatum et capitulorum *add.* W
et sic est finis C sic finis huius *add.* Gd et sic est finis registri *add.* Tr

TRACTATUS PRIMUS
QUOD DEUS OMNIA BENE FECIT ET NIHIL
MALI SECUNDUM QUOD HUIUSMODI VEL
MALE FECIT, NON OBSTANTE,
5 QUOD MULTA SUNT MALA

CAPITULUM I

QUOD DEUS OMNIA BENE FECIT, PROBATUR RATIONE
SCRIPTURIS ET FIDE FUNDATA

- PATER examinans FILIUM quaerit: Vellem declarari, quomodo
10 Deus omnia bene fecerit et qualiter omnia, quae fecit, sint valde
bona, cum tot mala sint et quasi nulla sint in mundo, quae non
habeant multiplices defectus, quos sicut bonum esset non habere,
sic eos habere videtur esse malum. Quomodo ergo sunt valde
bona, in quibus sunt tam multa mala, et quomodo ea artifex
15 bene fecit, qui si solum voluisset, omnia mala exclusisset?
FILIUS: Quaestio ista nedum profundissima videtur, quia de
rerum omnium ordine, modo productionis et fine, sed etiam
latissima, quia de tota rerum multitudine, et ideo nescio, quis ei
5r satisfacere plene possit.
20 PATER: Non intendo de rebus singulariter quaerere, sed | solum
in communi et de principalibus, in quibus praecipue solent
homines et communiter habere dubia et argumenta movere.
FILIUS: Numquid non tam bene persuasum est tibi Deum
omnia bene fecisse, sicut illis, qui viderunt duo miracula
25 Christi, quando scilicet fecit surdum audire et mutum loqui,

13 esse] *om.* CuN 24 omnia] *iter.* W

et ex hoc eum “omnia bene fecisse” incompscibiliter prae-
dicaverunt, per quod nos, qui christiani vocamur et esse
volumus, videmur valde redargui, quos aliquando a laude Dei
et nominis sui praedicatione compescit parva temptatio, cum
tamen omnia miracula, per quorumcumque invocationem aut 30
ministerium facta, semper principaliter per Deum fieri aut facta
esse credamus. Immo, quod peius est, nonnumquam in dubium
vertimus et inapprehensibile putamus, si dicatur omnia bene
fecisse. Multis quoque eius operibus per impatientiam remur-
muramus in corde, contradicimus ore et quandoque persuadere 35
conamur non omnia bene facta esse debuisseque aliter fieri aut
saltem convenientius aliter fieri potuisse.

PATER: Forsan illi stupore miraculi inconsiderate locuti sunt
vel levitate moti aut devotionis seu gaudii magnitudine sensibus
alienati nescierunt, quid dicerent, sicut Petrus apostolus in 40
transfiguratione Domini nesciens, quid diceret, ait: “Bonum
est nos hic esse”.

FILIUS: Rationabilissimum verbum indubitanter locuti sunt et
vel magna ratione moti, vel inspiratione divina aut fidei lumine
illustrati, verbum tam bonum, omni acceptione dignum et dili- 45
genti consideratione dignissimum eructaverunt. Nam si erras-
sent, verbum eorum non acceptaret ecclesia et doctores, si ex
ignorantia, cur Scriptura de eorum defectu taceret, quae etiam
principis apostolorum ignorantiam silentio non suppressit?

PATER: Postquam videtur tibi dictum illud tam rationabile, dic, 50
quaeso, eam, quam tu hic intelligis, rationem. | 5v

FILIUS: Quid rationabilius – praesuppositis communibus prin-
cipiis, quod videlicet est una causa omnium prima, infinita,
omnipotens, summe bona, attentoque, quod Salvator noster tam

36-37 aut ... fieri] *in marg.* W *hom.* 46 eructaverunt] eructarent CKN

26 Mc 7, 37. 41-42 Mt 17, 4; Mc 9, 4; Lc 9, 33. 51 Io 13, 7.

55 magnus esset, ut posset, tam bonus, ut vellet facere talia, quae non nisi summae misericordiae et infinitae potentiae summi, boni creatoris et factoris omnium conveniunt – quam inferre et concludere, quod ipse esset ille, qui omnia bene fecisset.

PATER: Et quid, si diceretur, quod tale miraculum facere etiam
60 finitae potentiae conveniret?

FILIUS: Planum est, quod tale miraculum facere supernaturale est, et ideo nulla res creata de natura sua id potest efficere. Si autem aliqua res ad hoc ministraret ex gratia, Deus tamen principaliter efficeret.

65 PATER: Et si concedatur, quod omnia fecerit, unde constat, quod bene fecerit?

FILIUS: Inde, quia summe bonus.

PATER: Ista ratio videtur esse nimis generalis.

FILIUS: Immo multum propria est et ad probandum hoc, quod
70 quaeritur, efficacissimo innititur fundamento. Per hoc enim, quod Deus summe bonus est, ostensive et a priori probatur, quod non nisi bene facere potest. Nam si posset aliquid facere non bene, summe bonus non esset, quia in hoc a summa bonitate deficeret vel deficere posset. Unde ex hac hypothesi
75 arguit Salvator in *Evangelio*, quod oculus murmurantis contra ipsum et dispositionem eius nequam sit, quoniam ipse bonus est, quae consequentia non valeret, nisi tam bonus esset, quod non posset velle non bene. Si enim potest velle vel facere non bene, tunc stat, quod non sit ex hoc quis malus, quia vult sibi
80 contrarie vel quia sibi displicent facta eius. Confirmatur hoc etiam ex alio loco *Evangelii*. Si enim arbor bona non nisi bonos
6r fructus facere potest, summe bonus Deus, qui nedum | arbo-

80-81 hoc etiam] *inver.* W

75-77 Mt 20, 15: “An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum”.
81-82 Mt 7, 18: “Non potest arbor bona fructus malos facere”; *cf.* etiam
Mt 7, 17; Lc 6, 43.

ribus, sed et omnibus rebus, ut bona sint, bona vel bene faciant, ex sola bonitate sua dedit, quomodo alia quam bona vel aliter facere potest quam bene? Natura enim bonitatis, quae essentialiter pura est, non patitur, ut vel aliquid deformantis mali, vel male ab ea procedat. Nam, quando hoc fieret, pure bona non esset, quia saltem potentia vel possibilitas ad malum esset admixta. Cuicumque ergo fide vel ratione persuasum est Deum esse summe bonum factorem omnium, huic nec dubium esse, nec aliud constare poterit, nisi quod omnia bene fecerit.

CAPITULUM 2

UNDE VENIAT, QUOD HOMINES MINUS CONSENTIUNT
DEUM OMNIA BENE FECISSE, CUM TAM ANTECEDENS,
QUAM CONSEQUENTIA HOC PROBANS SIT TAM EVIDENS

PATER: Credebam longum debere esse tractatum in solvendo et declarando dubia, quae movi et movere proposui. Tu autem tam brevi responsione videris evadere responsionemque tuam tam colorate confirmas, quod nescio, quid opponam. Sed cum ista antecedentia, quae adducis, evidenter nota sint, nonnullis aliis autem firmiter credita et illatio praemissa tam irrefragabilis, dic, quaeso, unde sit, quod nos, qui nec de antecedente, nec de consequentia ambigimus, de conclusione tam saepe dubitamus et de operibus Dei tam multipliciter occupati ipsa tamquam bene facta rarius acceptamus.

FILIUS: Puto, quod principalius et generalius hoc proveniat tum ex peccatis et corruptione affectus, tum ex paucitate vel totali defectu fidei et ex obscurate intellectus. Quae quidem obscuritas aliquando ex altero praedictorum provenit, aliquando ex inexercitatione ingenii inquirendo vel meditando,

3 Deum] *om.* W bene] bona AsGd

20 aliquando ex negligentia orationum et aliorum bonorum, per
quae fides vel sapientia vel earum augmentum obtineri deberet.
6v Signum autem huius habetur in veris et perfectis re | et nomine
christianis, qui, pure credentes Deum esse summum bonum
et factorem omnium ipsumque fervide et intime diligentes,
25 incorruptum habent affectum. Quomodo videlicet omnia,
quae facit Deus cum ipsis aut aliis, nedum bonum reputant,
sed poenas gravissimas et mortem, quae aliis terribilia sunt et
amarissime sapiunt, tam grate, dulciter et complacenter accep-
tant, quod secundum rationem nollent aliter fieri vel habere,
30 etiam tunc, quando secundum sensualitatem vehementius affli-
guntur. Sciunt enim, quod sicut „nemo de spinis uvas aut de
tribulis ficus colligit”, sic de puro melle divinae bonitatis non
potest nisi dulcedo procedere. Et ideo corde vel etiam ore quan-
doque psallunt cum Psalmista: “Iudicia Domini vera, iustificata
35 in semet ipsa, desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum
multum et dulciora super mel et favum”. Et quamdiu fideles
huiusmodi in tali fervore sunt, temptationes de fide vel non
habent, vel non curant, quia qui compos rationis est, cibum
pro tunc bonum et dulcem esse non dubitat, quando vere sano
40 palato eius dulcedinem percipit et degustat, nec aliquid tunc
illi rei praeponit, quae sibi prae omnibus dulcius sapit. Sed
postquam remisso vel corrupto affectu, ad aliaque inordinate
converso, minus debito vel congruo placet Deus, tunc facile
venit insipiditas et displicentia operum divinorum.
45 Itaque, qui per se non placet, facile potest agere, quod
displicet. Necessè est enim, quod de quanto aliquam rem
desidero, de tanto ille mihi minus placeat, per quem videre meo

34 vera] *in marg.* W 37 non] *om.* W 42 affectu] *in marg.* W

31-32 Mt 7, 16: “Numquid colligunt de spinis uvas aut de tribulis ficus”.
34-36 Ps 18 (19), 10-11.

stat, quominus consequor, quod affecto. Hinc est, quod affecti
 ad mala poenas pro male actis debitas nimis graves iudicant
 et secundum magnitudinem affectus ad mala odio habent aut 50
 minus | diligunt tam iudices, quam executores, quam etiam 7r
 instrumenta iustitiae, sicut furari cupiens inhumanum reputat
 hominem pro furto suspendi, quod vir bonus reputat satis
 aequum. Sic religiosus religionem non diligens, sed libertatem
 cupiens, reputat muros nimis altos, odit clausuram, regulam 55
 nimis strictam esse causatur praelatumque rigidum et impium,
 quae omnia religionem diligens acceptat gratanter et gaudet se
 sic restrictum, quod etiam, si vellet malum opere implere, non
 posset. Hinc etiam est, quod hominibus naturaliter inclinatis ad
 delectationes et poenas horrentibus difficillime suaderi potest, 60
 quod poenae sint utiles, placabiles et bonae nisi palato cordis
 mirabiliter dulcorato. Acetum enim semper gustum amaricat,
 nisi praedominanti dulcedine sit commixtum. De quanto ergo
 quis de bonitate operum Dei murmurat aut dubitat, de tanto
 se sciat unum horum trium habere, videlicet quod vel est affec- 65
 tione corruptus, ut ad aliquid inordinate afficiatur et Deus ei
 minus debito placeat, aut in ratione obfuscatus, ut vel non vere
 cognoscat, vel non bene consideret Deum esse summe bonum
 factorem omnium non potentem facere nisi bene, aut occupatus
 aliquo argumento, motivo vel consideratione circa aliquod opus 70
 Dei, quod sibi videtur malum vel minus bene factum, quod
 quomodo malum fieri potuerit sine Deo, non videt.

61 placabiles] placibiles AsCKMa
 consideret] considerat MaV

68 cognoscat] agnoscat W

summe] summum AsGdTr

CAPITULUM 3

DE CORRUPTIONE AFFECTUS, EX QUO PROVENIT DISPLI-
CENTIA OPERUM DEI, ET DE DOCTRINA CONTRA IPSAM

PATER: De primis duobus licet, ut vereor, expers non sim et
5 audire desiderem, qualiter homo inter haec discernere et gerere
se debeat, minus tamen per ea me puto moveri, sed tertium est,
quod me et mei similes multum angit.

FILIUS: De primo facile est docere, sed difficultas implere, ut
7v videlicet homo, advertens | et frequenter prae oculis habens,
10 quia non potest quidquam boni consequi nisi Deo gratuite
dante, Dei gratiam prae omnibus quaerat et non neglecto eo,
quod secundum rationem pro bono suo spirituali et corpo-
rali faciendum est, in manus et misericordiam Domini, quanto
liberiori potest animo, se committat et nullo modo det se ad
15 desideria vel conatus pro quacumque re, nisi de quanto id verisi-
militer agnoscit Deo placitum atque gratum et, ubi nescierit in
speciali, ibi illud plus intendat, quod est Deo magis acceptum
et sibimet vel sibi coniunctis aut commissis magis proficuum ad
salutem. Si autem in speciali quid appetit, de quo dubium est,
20 an Deo sit placitum, hoc non simpliciter, sed sub condicione
beneplaciti divini desideret. De aliis autem ponat se in omni-
modam indifferentiam et totalem.

Est et aliud, quod ad puritatem affectus puto requiri,
praesertim in eo, qui cupit veritatem agnoscere, quod licet in
25 primo includatur, non inutile tamen videtur specialem eius
feri mentionem, ut videlicet homo non sit affectus opinioni
cuicumque eo, quod prius eam tenuit vel tenentibus adhaesit,
nec sit contrarius aliorum sensibus aut dictis nisi ex ratione cum
humilitate, mansuetudine et Dei timore, nec desideret hoc,
30 quod sensit aut tenuit veritatem esse, sed simpliciter id, quod

23 ad puritatem] *in marg.* W

veritas fuerit, agnoscere, asserere et tenere, etiamsi oporteat de prius minus bene dictis erubescere vel pati ruborem.

CAPITULUM 4

DE OBSCURATIONE INTELLECTUS, EX QUA ETIAM
PROVENIT DISPLICENTIA OPERUM DEI,
ET DE DOCTRINA CONTRA IPSAM

Quoad secundum autem, videlicet obscuracionem intellectus, 5
sic se teneat, quod fidei vel rationi, quae ei consona est aut
evidens et generaliter approbata, sicut est ratio praemissa vel
alia consimilis, mens indubitanter adhaereat, donec aequae vel
magis evidens aut fortis, quae fidei | dissona non sit, contrarium 8r
probans occurrat, quae etiam ante assensum plenum diu et bene 10
probetur. Si hoc omnes facerent, non tam multi vacillarent. Sed
quia multi de ista ratione vel similibus, tam diu ventilatis et
nondum realiter per aliquem infirmatis, statim volunt vacillare,
quam cito occurrit dubium vel argumentum, quod nesciunt
solvere, quamvis tamen nec istam solvere sciant, nec quidquam 15
in ea videre suspecti, hinc est, quod multi erroribus implicantur
et dubiis ac infirmantur in fide.

Et quod peius est, reputantur aliquando scioli a se ipsis aut
aliis ex eo, quod sciunt fidem vel veritatem impugnare, licet 20
nihil, quod secure tenendum sit, affirmant aut doceant. Propter
quod diligenter considerandum est, quod nulla est materia tam
facilis, quin subtiliter investigantibus dubia occurrant in ea,
quae vix aliquando aut forte numquam possunt plene dissolvi,
aut si solvuntur, hoc vix fit post multorum et multi temporis
et laboris exercitia, disputationes et studia, atemptatis, inventis 25

6 ei] *supersc.* W
affirmant TrW

13 infirmatis] informatis CTrV
23 aut] et CuN vel Gd *om.* W

20 affirmant]

et reprobatis multis viis materiaque ex omni parte cribrata. Quanto minus igitur ad dubitationem quemquam movere debet, si non cito vel etiam numquam dissolvere potest dubia, quae occurrunt circa materiam divinorum operum vel fidei
30 christiana. Non est enim bonum argumentum: nescio solvere dubium, quod circa hanc conclusionem occurrit, ergo debeo de ea dubitare, cum magna dubia occurrant circa conclusiones geometriae et infallibiliter demonstratas.

CAPITULUM 5

QUOD EX MALITIA VEL EX DEFECTIBILITATE RERUM NON SEQUITUR DEUM EAS NON BENE FECISSE ET PENES QUID DEBEAT ATTENDI BONITAS VEL BENEITAS FACTIONIS

- 5 PATER: Accepto, quod dictum est de primis duobus, accedamus ad tertium.
- 8v FILIUS: | Quae sunt motiva, propter quae putas Deum non bene fecisse omnia?
- PATER: Ut supra dixi, quia multa mala sunt et quasi omnia plena defectibus et nihil habent, quod non habent a Deo, quae sicut
10 bene sunt, quando carent defectibus, et male, quando deficiunt, sic congrue tunc dicerentur bene facta, quando essent facta sine defectibus, et tunc minus bene, quando sunt facta defectuosa.
- FILIUS: Non est bona consequentia: 'Ista res est mala vel defectuosa et ille fecit eam, igitur non bene fecit eam vel fecit eam defectuosam'. Stat enim, quod non a factore vel factione, sed
15 aliunde sit mala, quia bonus magister bene erudit discipulum, qui alterius seductione vel propria libertate pervertitur

2 ex₂] *in marg.* W 12 congrue] *conclusive* GdTr

9 Cf. supra, I, 1 (p. 12, 11-13).

et aberrat. Itaque beneitas factionis non semper attendenda est
 penes bonitatem, pretiositatem vel aliam qualitatem rei, quae 20
 facta est, quae nonnumquam ex sola materia bona est. Verbi
 gratia, si aurifaber ex auro purissimo grosse fecisset cyphum et
 ruditer, cyphus esset bonus et pretiosus ex nobilitate materiae,
 non ex artificis operatione nec quia bene factus. Sic etiam
 malitia vel non bonitas rei operatae non semper attribuenda 25
 est operanti, quia aliquando deficit in bonitate ex materia vel
 aliunde.

PATER: Penes quid ergo beneitas factionis attendenda est?

FILIUS: Certe penes habitum, industriam, diligentiam, inten-
 tionem, modum et ordinem facientis et finem, quem intendit. 30

Unde artifex non posset dici nisi bene fecisse statuam, quae
 ob hoc esset mala, quia de vili et putrido ligno facta, quam
 tamen secundum magisterium artis suae diligenter et ordinate
 per debita instrumenta et media bonaque intentione ac fine
 fecisset, praesertim quando aliam materiam non haberet et de 35
 tali materia fuisset oportunum | aut expediens laborare. Cum 9r
 ergo Deus in rebus, quantumlibet sint defectuosae et ex se ipsi
 tendant in nihilum, magisterium divinae sapientiae suae inten-
 tione piissima diligenter et excellenter exercuerit, quis eum
 aliter quam bene fecisse dicere poterit aut causari. 40

CAPITULUM 6

QUOD DEUS NON POTUIT FACERE RES SIMPLICITER INDEFECTIBILES

PATER: Si carpentarius aequè faciliter pro voto suo posset habere
 materiam bonam et lignum imputribile lignoque putrido ac 5
 mox corrumpendo magistralem et excellentem laborem impen-

39 eum] enim GdTrV

deret, quis eum bene facere diceret et non magis improvide ac
 indiscrete. Cum ergo fabricator omnipotens pro beneplacito
 possit habere materiam, cui ascribendum est, quod res vilis et
 10 de vili materia est, quod solus ipse vitare poterat, nec relevat in
 aliquo sublimitas magisterii, quia quanto opus est artificiosius,
 tanto magis videtur esse perditum et minus provide factum,
 quod vili materiae est impensum.

FILIUS: Hac ratione suadere videris, quod Deus debuisset inde-
 15 fectibiles res creare et quae non possent deficere.

PATER: Ita omnino videretur melius et essent res utique
 meliores.

FILIUS: Hoc non poterat fieri, nisi faceret, quod quaelibet res
 esset Deus, aut tolleret sibi ipsi libertatem et potentiam dese-
 20 rendi res alligaretque se ac necessitaret ad eas immutabiliter
 conservandum. Nam si liber est, praesertim libertate contra-
 dictionis, potest eas pro beneplacito conservare vel non conser-
 vare et de quanto potest eas deserere vel non conservare, de
 tanto necesse est ipsas esse defectibiles et posse deficere. Sicut
 25 ergo carpentarius immunis est, qui non habens aliam materiam
 9v de ligno putribili fecit statuam, sic et Deus, dum | non posset
 facere rem indefectibilem faciendo creaturam talem, qualis fieri
 potuit, scilicet defectibilem, non quod aliquam dispositionem
 creaturis dederit, ratione cuius defectibiles sint, sed fecit eas,
 30 quae eo ipso, quo creaturae sunt et ex nihilo, indefectibiles et
 irreversibiles in nihilum esse non possunt, sicut faciens cyphum
 de ligno foraminoso facit cyphum esse, sed non facit eum fora-
 minosum, quia nullum foramen facit. Similiter docens loqui
 puerum, qui est impeditae linguae, non docet eum impeditate
 35 loqui, quamvis non nisi impeditate loquatur.

9 habere] *om.* W 13 materiae] *corr. in marg. ex verbo illigibili* W

14 suadere videris] *inver.* GdTr 20 immutabiliter] *om.* CuV 22-23

vel non conservare] *in marg.* W *hom.*

CAPITULUM 7

MOVET DE IMPECCABILITATE ANGELORUM ET SOLVIT

PATER: Nonne angeli confirmati sunt impeccabiles et indefectibiles in gratia et gloria et per consequens, ut videtur, etiam in natura? Nam si natura deficeret, gratia vel gloria quomodo permaneret? 5

FILIUS: Sicut primi parentes in statu innocentiae impassibiles fuisse dicuntur non impassibilitate naturae, sed ordine divinae iustitiae, secundum quem poena non praecedit culpam – non enim erant tales, quod eorum natura non esset susceptibilis mortis et aliarum laesionum, sicut sequens probavit effectus, sed quia Deus ipsos ab omni laesione, quamdiu fuissent in innocentia, protexisset – sic angeli confirmati dicuntur impassibiles, impeccabiles et indefectibiles, quia Deus vult eos perpetuo conservare et ipsi habent tam firmatam voluntatem, quod numquam mutabuntur. Et nulla creatura sic disposita est, ut velit et sufficiat eis in minimo quid boni auferre vel inferre contrarii. 10

Quae enim vellet, non potest, et si quae posset, non vult. Ipsi quoque angeli nullam dispositionem aut aptitudinem habent ad deficiendum in his, quae habent. Et ideo, si ‘indefectibile’ sic capitur, ut neget aptitudinem et dispositionem inditam vel contractam ad defectum, convenienter dicuntur indefectibiles. Si vero ‘indefectibile’ sumitur pro eo, quod non potest deficere, tunc sicut Deus non minus potens est eos deserere nunc quam prius vel dare aut permittere, quod aliqua sint eis contraria vel adversa, et sicut ita potens est nunc tollere totam gratiam confirmantem, sicut prius potuit eam non dare, sic non minus respectu Dei possunt deficere post confirmationem quam ante. Et hinc dicuntur angeli natura quidem corruptibiles, Dei autem voluntate incorruptibiles. 15r 20 25 30

3 et] per consequens *add.* AsCGdNTr 8 fuisse] *corr. in marg. ex esse W*

CAPITULUM 8

QUOD NON OBSTAT BENEFACIONI OPERUM DEI,
QUOD EA, QUAE FECIT, PERIRE PERMITTIT

PATER: Si artifex, de quo superius exemplificatum est, posset
5 statuam, licet de putribili ligno factam, a putrefactione praeservare, nonne sibi iuste imputaretur, si sponte opus suum, cui tantum laborem impendit, putrescere et perire permetteret. Cum ergo Deus hoc, quod fecit in angelis, potuerit in omnibus creaturis facere, numquid non etiam ascribendum est sibi, si pereunt.

10 FILIUS: Si omnia essent indefectibilia, quid tunc omnia viventia sumerent pro cibo vel potu.

PATER: In hoc casu non indigerent. Sed ne divertamur ad alia, intentio mea est principaliter de rationabili creatura, quomodo non sit ascribendum Deo, quod eam perire permittit.

15 FILIUS: Vere et iuste ascribitur Deo illa permissio ad hunc sensum, quod bene posset ea praeservare, si vellet. Sed esto, quod non bene permetteret vel permissio non esset bona, non sequeretur ex hoc ipsum non omnia bene fecisse, quia illa
11r permissio non tolleret bonitatem | prioris factionis.

20 PATER: Etsi creatio rei vel alia operatio praecedens non redditur per hoc non bona, quia iam perire permittitur res facta, in hoc tamen non videtur facere bene, quod eam perire permittit, sicut carpentarius ille male vel non bene faceret in hoc, quod opus suum perire permetteret.

25 FILIUS: Stat, quod carpentarius non conservando rem illam non bene faciat in hoc, quia quandoque nihil facit circa hoc et per consequens nec bene, nec male. Ex hoc tamen non sequitur, quod in aliquo peccet vel delinquat. Verbi gratia, si nulla conventio, pactum, commissio, mandatum vel aliquid huius-

13 rationabili] rationali CuMaN 16 ea] eam CuKMaNTfV 20 alia]
aliqua W

modi intervenit, tunc utique liber est eam conservare vel non. 30
 Sic et Deus nec male facit, nec male omittit deserendo rem in
 toto vel in parte, nisi ad eius conservationem aliququaliter astrin-
 gatur, quod, si invenire potueris, non eum excusare valebo.

CAPITULUM 9

QUOD NON SEQUITUR DEUM VELLE VEL CONSENTIRE,
 QUOD RES PEREUNT, LICET POSSET EAS PRAESERVARE,
 SI VELLET

PATER: Nonne tam Deus, quam artifex, quando scienter et 5
 libere nec vult rem praeservare, nec praeservat, quam scit eo
 non conservante perire, videtur consentire et velle, ut deficiat
 fiatque minus bona seu mala? Quid enim est aliud consentire,
 nisi, cum quis bene possit, libere et scienter non impedire?

FILIUS: Non sequitur id, quod videris inferre. Nam si Deus 10
 vellet rem deficere voluntate beneplaciti, de qua praesens sermo
 est, tunc faceret eam deficere. Haec enim voluntas Dei semper
 est efficax, ut dicitur in *Psalmo*: “Omnia, quaecumque voluit,
 fecit”. Quod autem defectum faciat, im|possibile est, quia ipsius
 defectus non est nisi causa defectiva. Talis autem causa Deus 15
 esse non potest. Nec omnis, qui potest impedire malum aliquod
 et non impedit, consentire dicendus est, nisi debeat vel perti-
 nens sit ad ipsum. Unde, si rex in alieno regno posset impedire
 rapinas sibi nullo modo placentes et dimitteret ex hoc, quia
 non habet iurisdictionem nec est sibi commissum, quis illum 20
 diceret consentire?

8 est] *supersc.* W 12 semper] *supersc.* W

13-14 Ps 113B (115), 11.

PATER: Dic, quaeso, quid est extra regnum Dei et ad quem plus pertinet regimen totius mundi et omnium, quae in mundo sunt, quam ad ipsum, cum per hoc, quod creavit eum et conservat, de

25 eius regimine se intromisisse et ipsum regere censeatur?

FILIUS: Certe extra regnum vel saltem non in regno Dei sunt defectus, privationes, corruptiones et peccata, unde in *Evan-*
gelio dicitur: “Non est Deus mortuorum, sed viventium”, et per
Sapientem dicitur: “Deus mortem non fecit”. Pertinet autem

30 ad eum regimen mundi et existentium in eo ex mera libera-
litate, non ex aliqua commissione vel debito, sine ulla limita-
tione, sed omnino, sicut vult et quamdiu vult, nec aliter se de
eius regimine intromisit intromittere debuit aut potuit. Et
ideo, sicut posset omnia simul deserere et permittere redigi in

35 nihilum, sic potest facere de qualibet singulari re, nec tamen vere
dicitur consentire, quia non habet circa hoc volitionem et eius
conservatio non pertinet ad eum ex debito. Unde, sicut Deus
non potest peccare, quia nullius rei vel actus agendi aut omit-

40 nisi ex debito agendi vel omittendi, sic nec potest consentire in
malum, | quia hoc esset peccare.

11v

PATER: Si peccata et privationes extra regnum et iurisdictionem
Dei sunt, cur tunc punit pro eis et emendat delinquentes, immo
ordinat ea et bona elicit ex eis?

45 FILIUS: Ideo punit suos pro eis, quia ipsi peccata, tanquam
hostes suos, regnum suum invadentes colligunt atque foveant. Et
ratione loci, in quo delinquitur, et personarum, quae corrup-
puntur et offenduntur, peccata et peccantes sunt de foro divini
iudicii, licet, quantum est de se, de regno suo non sint.

30 eum] Deum CuKV 30 et] *supersc.* W 47 et] *om.* W

28 Mt 22, 32; cf. Mc 12, 27. 29 Sap 1, 13.

CAPITULUM 10

QUOD LICET PRAEMISSA VERITATEM HABEANT PROPRIE
 ET STRICTE LOQUENDO DE FACERE, HOC TAMEN NON
 EVACUAT DIFFICULTATEM LOQUENDO DE FACERE MODO
 COMMUNI, QUI SUPPONITUR, ET TUNC QUÆRITUR, 5
 QUOMODO SIT BONUM PERMITTERE MALA

PATER: Ex dictis colligo, quia per hoc convincere vis Deum bene fecisse omnia, quia omnia fecit, quae sunt et de quanto sunt, et haec omnia de tanto non sunt nisi bona. De quanto autem aliqua sunt mala aut defectuosa, de tanto Deus nec opus, 10 nec voluntatem, nec consensum adhibuit, sed solum deseruit et dereliquit ea permisitque deficere. Et hoc permittere non est agere, sed conservationis aut praeservationis actionem omittere. Et hoc Deus libere potest, quia ad nullius rei conservationem tenetur. Sed istud mihi non satisfacit. Nam si non tam stricte, 15 sed largius acceperis hoc, quod est facere, prout extendit se ad omnem actionem, sive permissionem, voluntatem beneplaciti, sive signi, quomodo doctores saepe loquuntur Deum bene fecisse permittendo tot mala, vel etiam, si non admiseris hunc modum loquendi, adhuc stabit dubium, an videlicet bene et 20 rationabiliter tot mala permiserit aut non, et an bonum sit eum talia permisisse.

FILIUS: Quia difficulter et non sine multiplicatione ac obscuritate verborum | posset hic servari vere secundum logicos 12r loquendi proprietas eo, quod forte pro ista affirmativa: 'Bonum est mala permittere' oporteret poni talem negativam: 'Mala permittere non est malum', quia secundum plures doctores permittere Dei nec est agere, nec velle, nec aliqua res, ideo placet mihi in hac tota collatione loquendi modus ad sensum, quo secundum veritatem debet intelligi. Et tunc dico, quod nisi 30

15 satisfacit] satisfecit CuN 29 placet] placeret W

bonum vel rationabile esset permitti mala, summe bonus Deus nullatenus permisisset.

PATER: Qua ratione potest hoc esse bonum, cum bonum sit praeservare a malo, quod est oppositum incompatible permissionis mali? An duorum oppositorum talium quodlibet est bonum et forsitan aequum bonum? Nondum enim video, quanto sit melior exhibitio bonorum tollerantia et permissione malorum.

FILIUS: Grande quid requiris et cum Sapiens dicat “se intellexisse, quod nullam operum Dei possit homo invenire rationem”, tu quaeris a me nedum operum, sed etiam rationem permissionum et quasi non operum Dei.

PATER: Ad illud, quod peto, te et tui similes vult princeps apostolorum esse paratos. “Parati”, inquit, “omni poscenti rationem de ea, quae in vobis est, fide et spe”. Cum ergo credamus Deum 45 permittere mala, merito quaeritur ratio permittendi.

CAPITULUM II

QUALES RATIONES SINT VEL NON SINT IN HAC MATERIA EXPETENDAE

FILIUS: Non expectes a me in hac materia rationes cogentes, quae 5 fidem infideli demonstrent satisfaciantque cavillanti protervo. Certum est enim, ut ait Augustinus, quod “nemo potest credere

40 possit] posset W 45 vobis] nobis CMaN 5 demonstrent]
demonstrant W 6 quod] quid W

39-40 Eccle 8, 17: “intellexi, quod omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem”. 44-45 1 P 3, 15: “parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea, quae in nobis est, spe”.
6-7 AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De diversis quaestionibus ad Simplicianum*, I, 2, 10 (CCSL 44, p. 34, 278 - 35, 279): “nemo potest credere

nisi volens”. Et ideo, qui vult cogi et convinci rationibus, raro vel
 numquam bene credit. Rationes siquidem theologicae maxime
 | in hac materia sunt sicut quaedam medicinae. Medicus autem 12v
 mortuo non potest conferre vitam nec sanitatem infirmo non 10
 valenti aut contemnti medicinas accipere et oboedire, aut ei,
 in quo iam vigor omnino periit naturalis. Huiusmodi enim non
 nisi sola divina virtute succurritur. Sic in proposito, ubi magna
 ratio infidelem vel protervum non inducit ad fidem, quae solo
 infunditur Dei dono, simplex, fidelis, timoratus et oboediens ac 15
 de salute sua sollicitus, pie quaerens informari, etiamsi multum
 infirmus sit et graviter tentetur, plana persuasionem, manu-
 ductione, similitudine vel exemplo in fide erigitur et salvatur.

Nec quaeras rationem, quae suadeat Deum non potuisse
 aliter facere vel debuisse sic facere, sicut fecit, et non aliter, quia 20
 pro indubitato tenendum est, quod sicut quidquid non esset
 bonum et conveniens, dum fieret, impossibile est Deum facere,
 ita quidquid potuit vel potest Deus facere, hoc esset bonum
 et conveniens, si faceret aut fecisset, nec aliquid sic debet aut 25
 debuit facere, quin eo dimisso vel non facto aliud aequae, magis
 vel minus bonum omnino convenienter facere potuisset.

Nec petas rationem, quae suadeat hunc modum faciendi
 et ordinandi mundum meliorem et convenientiorem omnibus
 aliis modis, quibus Deus hunc mundum facere et ordinare
 valebat nisi forte in essentialibus. Hoc enim faciliter probatur, 30
 quia quando essentialia rerum mutarentur, non essent eadem
 res et per consequens nec idem mundus et ordo. Sic autem multi
 putant intelligendum verbum illud in *Genesis*: “Erant omnia
 valde bona”. Sed quia hoc modo non solum omnia, sed etiam

8 credit] credit AsCuGdTr 11 valenti] volenti CuMaNTr 33 in] om. W

nisi velit”; *In Iohannis euangelium tractatus*, 26, 2 (CCSL 36, p. 260, 14):
 “credere non potest nisi volens”. 33-34 Gen 1, 31.

35 quodlibet fuisset | vel esset valde bonum – quod tamen Scrip-
 13r tura non dicit, quia de specialibus rebus dicitur: “Vidit Deus,
 quod erat bonum”, de omnibus autem simul dicitur: “Vidit
 Deus cuncta, quae fecerat, et erant valde bona” – ideo sine teme-
 ritate absque praeiudicio melioris eruditionis credo, quod licet
 40 Deus potuisset rebus creatis in eadem essentia manentibus dare
 multo meliora naturalia vel proprietates naturales et acciden-
 tales, nihilominus tamen non potuisset Deus istum mundum
 etiam in accidentalibus melius ordinare, quam iam ordinavit ad
 eum finem et fines remotos et propinquos, ad quem et ad quos
 45 iam ordinatus est mundus. Si enim dedisset aquae maiorem
 activitatem, quam iam dedit, et terrae ita modicam restitivam,
 sicut iam habet, tunc ceteris paribus non fierent iidem effectus
 ex actione inter eas, sicut iam fiunt, quia aqua nimis praedo-
 minaretur terrae et per consequens nec sequeretur idem finis.
 50 Si autem tantum addidisset Deus terrae de potentia restitiva,
 sicut aquae de activa, tunc eadem maneret proportio simul
 et ordo. Ita, si Deus angelis multo plus dedisset de gratia vel
 gloria et dimisisset homines in his, quae iam habent, non esset
 idem ordo, qui iam inter eos, quia illi super istos essent multis
 55 gradibus elevati et homines ad choros illorum non possent
 attingere. Si autem homines in suo statu tantum essent elevati
 sicut angeli in suo, tunc ita modica esset disproportion inter
 eos et distantia, sicut modo. Verum, quia ad hoc specialiter
 probandum, sicut etiam ad improbandum puto requiri, quod
 60 quis sciret fines rerum nedum generales et speciales, sed etiam
 13v forsitan singulares, quos quia humanitus scire non possumus |

37 simul] similiter W 46 ita] tam W 52 vel] *corr. in marg. ex et W*
 54 iam] est *add.* W

36-37 Cf. Gen 1, 4; 10; 12; 18; 21; 25 37-38 Gen 1, 31: “Viditque Deus
 cuncta, quae fecit et erant valde bona”.

aut saltem ego nescire me fateor, ideo nolo, ut a me petas huiusmodi rationem.

PATER: Quales ergo rationes in hac materia putas esse petendas vel assignari possibiles? 65

FILIUS: Ego credo, cuilibet fideli, immo rationabili, debere sufficere, si declaretur ea, quae de operibus Dei credimus, nihil irrationabilitatis habere et quodlibet eorum tantum rationis, ut ex pietate vel iustitia fiat et sit ad aliquem bonum finem congrue ordinatum sic, ut non sit otiosum, iniustum aut impium, sed utile, pium et iustum, et ita, quod, quidquid permisit, pie permiserit, utiliter atque iuste. Unde si vis rationabiliter et informative procedere, moveas, quid tibi in operibus Dei minus rationabile appareat et quid rationabilius ab eo fieri, factum aut faciendum esse videretur, adducas. 75

CAPITULUM 12

MOVET DUBIA DE OPERIBUS VEL DE HIS, QUAE VIDENTUR MINUS BENE FACTA ET NULLAM HABERE RATIONEM SIC FIENDI

PATER: Libenter faciam, quod optas, et ad complacentiam tui et ut citius expediar. Dic ergo, quaeso, quid rationis habet et non magis improvidentiae, quod Deus creavit res nobilissimas et cum facillime posset eas praeservare, mox ut creatae sunt, permisit eas cadere, perire et tam malas fieri, quod “melius esset eis, quod natae non fuissent”. Et si modicum est, quod creatura perit, quid rationis habet, quod Deus voluit tantam inhonorationem sui permittere, blasphemiam et contemptum, quae 5 10

67 rationabili] rationali CuV 70 et] *supersc.* W

9-10 Cf. Mt 26, 24: “Bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille”.

nullus ita bene impedire potuit sicut ipse. Cum ergo quilibet suum zelet honorem et Deus velit, quod alii zelent pro ipso
15 impediuntque mala et fieri non permittant, qua ratione ipse permisit?

14r Deinde mala, quae voluntarie et libere permittit, tam graviter imputat | homini, ut etiam pro minimo peccato satisfacere homo non possit. Demum ultra omnem miseriam, in
20 quam creatura peccato suo labitur, poenam sibi gravissimam et aeternam infligere, quasi nulla esset pietas apud ipsum, et, quod gravius est, reprobare creaturam etiam ab aeterno, antequam quid boni agat aut mali, et quasi ad tanta mala deputare, postea quoque peccatis, quae tam indignanter odit et iugiter punire
25 disposuit, tantam oportunitatem loci et temporis occasionem et incitamenta dare, immo velut quendam laqueum texere, faciendo homines tam fragiles et tam magna ab eis requirere, res mundi tam amoenas et placibiles, diabolos quoque et alios incitatores malorum tam potentes et subtiles, prohibitiones
30 tam arduas et difficiles et, ut specialius loquar, cibos delectabiles et sapidos, mulieres amabiles et pulchras, thesauros pretiosos et multipliciter utiles fecit omniumque huiusmodi aliquo modo visum et usum, sed omnino concupiscentiam prohibuit et amorem. Quid hic nisi laqueus, dum hominum mentes facit
35 appetitivas rerum vehementer et res multum appetibiles et vult, quod non appetantur? Quid hic nisi miseria, sive resistat quis, sive sequatur?

Postremo, tam gravi sui ipsius contumelia poenis et iniuriis pro peccatis sic voluntarie permissis satisfacere, quae potuit ex
40 misericordia sua gratis remittere et hominem prioribus restituere sine tantis tribulationibus atque poenis. Nonne melius et rationabilius, ut videtur, fuisset una praeservatione sibi facilissima cuncta haec mala vitare, blasphemias | et iniurias proprias
14v

26 velut] volunt CGd voluit Tr

28 placibiles] placabiles MaV

et poenas, tentationes hominum etiam et miserias ac pravitates
 non admittere tantamque immanitatem tormentorum exclu- 45
 dere? Videtur omnino, quod melius foret, nam quoad Deum
 non minus bonum esset, ut notum est et superius persuasum,
 quoad homines autem magis bonum, ergo simpliciter melius.
 Et si ex malis et poenis malorum bonis et beatis aliquid boni
 proveniat, non videtur esse tantum lucrum, quantum est 50
 damnum malorum.

FILIUS: Quaeso, subsiste! Diu siquidem quasi in insidiis, ut
 apparet, latuisse videris et iam prodis cum tanto dubiorum et
 quaestionum cumulo, quod eorum mole tam grandi, quam
 gravi, posses simplicem et parvulum nedum operire, sed et 55
 opprimere intellectum. Sane quodlibet eorum, quae moves, per
 se satis esset difficile, sed comparatum ac comportatum cum
 alio fit magis involutum et mirabile. Difficultas enim huius
 quaestionis, quare Deus tot mala permiserit, tunc augetur,
 cum quaeritur, quare permiserit, ex quo postea tam graviter 60
 ea imputare, punire et reparare voluit. Sed oremus simul et
 speremus, quod ille, qui te bene fecit quaerere, det bonam et
 sibi gratam responsionem invenire.

52 in] *om.* GdTr

TRACTATUS SECUNDUS DE RATIONE PERMISSIONIS MALORUM

CAPITULUM I

QUOD PERMISSIO PECCATI NON SIT IRRATIONABILIS,
5 OSTENDITUR DEDUCENDO AD INCONVENIENS

FILIUS: Primo itaque considerandum videtur, an rationabiliter Deus mala permiserit. Nam, si hoc non fuit rationabile, quidquid ad haec ministrat aut efficit, rationem fiendi habere
10 non poterit. Quomodo enim conveniebat rem, quae erat peccatura, creare, si non potuit rationabiliter permitti peccare?
15r Nec enim excusaretur | ista permissio in aliquo per hoc, quod postea Deus voluit depravata corrigere per poenas et malitias refrenare. Siquidem refrenatio malitiae et rectificatio vel emendatio destructi magistrale, nobile et bonum opus est et malae
15 rei reparatio, sed nequaquam est permissionis indebitae vel inconvenientis excusatio. Per hoc enim, quod res est emendata, permissio destructionis non est rationabilis demonstrata.

Amplius, si Deus non rationabiliter permisisset culpam,
20 minus debite poenam inflixisset et de iure pro redemptione laborasset. Quia enim ipse providere potuit, quod nec oporteret peccatorem puniri, nec ipsum pro redemptione pati, si hoc secundum rationem debuit et non providit, minus iuste punit et iure emendat, quod neglexit. Quia vero hoc dicere est
25 inconveniens, sequitur, quod non irrationabiliter et per consequens rationabiliter peccata permisit. Non enim videtur esse

9 haec] hoc MaN

medium, quin permissionem rationabilem vel irrationabilem concedi oporteat.

PATER: Probatio ista de hoc, quod permissio malorum sit rationabilis, a posteriori esse videtur et per deductionem ad inconveni- 30
niens, quae nulla esset apud infidelem vel apud eum, qui concederet omnia irrationabiliter esse facta. Per eam quoque rationem nulla ratio ostenditur, quare mala fuerint permittenda, et hoc est tamen, quod principaliter quaerebatur.

CAPITULUM 2

QUAE SIT RATIO CREANDI BONA, UT EX HOC APPAREAT RATIO PERMITTENDI MALA, ET PONITUR QUaedam RATIO, QUAE NON SUFFICERE DECLARATUR

FILIUS: Pro fundamento rationum, quas quaeris, ponendo, 5
quaero a te, utrum bonum sit Deum mundum creasse et melius, quam si non creasset.

PATER: Ego non dubitarem, quin melius.

FILIUS: Dic ergo, quare vel propter quid | creavit res, quas 15v
concedis eum bene fecisse, si forte dari poterit eadem vel 10
similis omnino ratio permittendi mala, sicut bona creandi, quam crederem debere sufficere. Et si de beneitate vel bonitate factionis rerum non potest reddi ratio, tunc nec de permissionis bonitate quaeratur. Si autem est assignabilis ratio de bonitate factionis et similis de malorum permissione data fuerit, non 15
credo ultra quaerendum nec vellem amplius respondere.

PATER: Ego crederem satis esse et non ulterius requirendum. Sed ad quaestionem nescio aliud dicere, nisi sicut ait Scriptura: “Omnia propter semet ipsum operatus est Dominus”.

32 irrationabiliter] rationabiliter W 18 aliud] aliquid MaV

19 Prov 16, 4: “Universa propter semet ipsum operatus est Dominus”.

- 20 FILIUS: Sic dico, quod propter se ipsum mala permittit, utpote aliqua creata corrumpi et perire, sicuti etiam multa, quae posset creare, dimittit. Ipse quidem, ut dicis, est generalis et ultimus finis omnium, in quem cuncta referenda sunt. Sed penes ipsum, quantum est de se, non potest pensari bonitas vel beneitas
25 factionis nisi secundum rationem in principio positam, quia videlicet a summo bono nihil potest fieri nisi bonum et bene. Sibi enim, quantum est de se, non est magis conveniens aliquid fecisse vel nihil, sed totum esset sibi idem, ita quod nihil ei accresceret nec decresceret, sive nullam creaturam creasset, sive unam
30 solam, sive plures maiores vel minores, magis vel minus bonas. Oportet itaque illum, qui in supradicta primi capituli ratione noluerit stare contentus, aliquem alium finem vel rationem magis specialem assignare, ad quem vel propter quam melius fuerit et Deus maluerit res creare quam non creatas dimittere.

CAPITULUM 3

QUA RATIONE CREATA SINT BONA, CONFIRMATUR EX SCRIPTURIS |

16r

- Etsi melius non habes, videtur posse dici, quod creator altissimus creando res manifestavit et communicavit bonitatem
5 suam et ad hoc creare voluit, ut in eis et per eas bonitatem ipsam communicando effectualiter manifestaret et ut creaturae eius participes bonum ex hoc et utilitatem haberent. Et manifestum est, quia ad hoc creare res melius fuit quam non creare.
10 Nec enim sic manifestata fuisset divina bonitas aut commu-

20 se] met *add.* KMaNV 21 perire] periri KMaN 9 quia] *corr. supersc.*
ex quod W 10 manifestata] manifesta MaV

25-26 *Cf.* supra, I, 1 (p. 13, 52 - 14, 58; p. 12, 70-72). 31 *Cf.* supra, II, 1 (p. 32, 19 - 33, 28).

nicata, nec aliqua fuisset utilitas in vel ex creaturis rebus non creatis. Bonitatem autem Dei non intelligo hic specialiter, prout solet distingui a potentia et sapientia, sed generaliter pro omni bona proprietate, quae sibi ut summo bono convenit, videlicet iustitia, misericordia, potentia, scientia, providentia, 15 caritate, veritate, fortitudine, longanimitate, patientia, liberalitate, simplicitate, immutabilitate, aeternitate, suavitate, indefectibilitate et ceteris huiusmodi, quae, si ei non convenirent, ipse summum bonum non esset. Et attende, si est aliqua creatura, in qua non aliquas, immo permultas huiusmodi proprietatum 20 ostendit, an non in lucidis claritatem, in obscuris incomprehensibilitatem, in fixis et immobilibus stabilitatem, in mobilibus et velocibus suam agilitatem, in duris permanentiam, in herbis et lapidibus virtutem et curativitatem et ita in aliis alias proprietates lucide designavit. 25

Non desunt de hoc Scripturae testimonia. Dicit enim Apostolus, quod “invisibilia Dei a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque virtus eius et divinitas, ita ut, quod notum est Dei, manifestum sit in illis”. Et in *Libro Sapientiae* dicitur, quod “a magnitudine speciei 30 et creaturae | cognoscibiliter poterit creator horum videri”. Nec 16v solum in generali, sed etiam de specialibus proprietatibus Dei Scriptura testatur. Dicitur enim in eodem *Libro Sapientiae*: “Paratum de caelo panem praestitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem et omnem saporis suavitatem”. 35 Et subditur ratio: “Substantiam enim tuam et dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebas”. Propter hoc etiam

28 sempiterna] *corr. in marg. ex superna* W 34 illis] eis W

27-30 Rom 1, 20-21. 30-31 Sap 13, 5. 34-35 Sap 16, 20.
36-37 Sap 16, 21: “Substantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebat”.

defectus et infirmitates, immo et mortem permisit et miracula
faciebat, sicut patet de caeco nato; ideo, ut manifestarentur
40 opera Dei in illo, de Lazaro quoque infirmato et mortuo pro
gloria Dei non utique tantum procuranda, sicut manifestanda,
et de vino deficiente in nuptiis, ubi manifestavit Deus gloriam
suam. Et in *Psalmo* dicitur: “Salvavit eos propter nomen suum,
ut notam faceret potentiam suam”. An non et Apostolus ad
45 istam materiam de ratione permissionis malorum et colla-
tionis bonorum pertinentissime loquens idem testatur? “Deus”,
inquit, “volens ostendere iram et notam facere potentiam suam,
sustinuit in multa patientia vasa irae apta in interitum, ut osten-
deret divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae praepa-
50 ravit in gloriam”.

CAPITULUM 4

QUOD BONITAS DEI QUOAD ALIQUAS PROPRIETATES
CLARIUS APPARET EX HOC, QUOD ETIAM PERMISSA
SUNT MALA, QUAM APPARUISSET EX NUDA CREATIONE
5 BONORUM

PATER: Nonne sufficienter apparuisset bonitas eius in creatione
bonorum et in bonis sine ulla permissione malorum?

FILIUS: Proprietates divinae, quae apparent ex communica-
tione bonorum, clarius apparent ex hoc, quod etiam permissa
10 sunt mala. Et aliquae sunt, quae sine permissione defectuum et
malorum nequaquam effectualiter apparerent. Et dico signanter
17r | ‘effectualiter’, quia si Deus creasset solum angelum et illi osten-
disset se ipsum et proprietates suas, apparerent siquidem sibi

13 siquidem sibi] *inver.* W

39 Cf. Io 9, 1-7.

40-41 Cf. Io 11, 1-15, 38-44.

42-34 Io 2, 11.

43-44 Ps 105 (106), 8.

46-50 Rom 9, 22-23.

clarissime, sed non in effectū, nisi quantum esset in ipso angelo. Primum autem, videlicet quod proprietates Dei clarius appareant ex defectibus aliorum, patet ex eo, quia iuxta vulgatam auctoritatem “Opposita iuxta se posita magis elucescunt”. Nec enim tam evidenter appareret Dei omnimoda indefectibilitas et immutabilitas, si nulla appareret defectibilitas et mutabilitas creaturarum, quae non apparet nisi ex permissione defectuum et rerum mutatione. Alias enim reputari possent indefectibiles et immutabiles, saltem quoad aliqua, sicut nonnullae sunt ab aliquibus philosophis reputatae. An non cognoverunt et concluderunt philosophi, quod Deus esset infinitus, immutabilis, summum bonum, ex finitate, mutabilitate et defectu bonitatis aliorum?

Amplius, si Deus debet per creaturas agnosci, oportet, quod creaturae et proprietates eius vere noscantur: defectibilitas etiam et defectus. Amplius, ad hoc, quod res vere et proprie cognoscantur, oportet convenientias et differentias earum agnosci. Deus autem et creatura per hoc specialiter differunt, quod ille habet per se esse, ista per aliud. Ille est indefectibilis et ista potest deficere. Similiter non tam evidenter innotuisset, quod aeternitas, perpetuitas et immutabilitas esset essentialis et inamissibilis Dei condicio, si nihil corruptioni subiectum perpetue conservaret. Ex hoc enim, quod conservat ea perpetue, quae de se corruptibilia sunt, maxime virtus suae perpetuitatis apparet. Item ex hoc, quod aliqua non diu, aliqua diutius, aliqua perpetue durant et ceteris paribus perpetua ac magis durabilia sunt | minus durabilibus meliora, elicitur, quod perpetuitas sit condicio summi boni. Amplius, ex rebus bonis

20 apparet] appareret CV

17 *Auctoritates Aristotelis*, p. 164 (60); cf. ARISTOTELES, *De caelo et mundo*, II, 6, 287a 7-8.

apparent et noscuntur bonae proprietates Dei, ut ex sapientibus
sapientia, ex iustis iustitia, ex fortibus fortitudo, pulchritudo
ex pulchris. Illae autem bonorum bonae condiciones multum
45 ex hoc apparent, quod ipsi possunt vel habent, vel sciunt talia,
quae aliis sunt extranea et remota.

PATER: Bene permisisset Deus aliquas creaturas deficere, in
quibus apparuisset defectibilitas creaturarum, sine peccato, per
quod creator inhonoratur et creatura damnatur.

50 FILIUS: Licet aliae defectibilitates apparuissent, illa tamen
defectibilitas, quae est ad peccatum, sive peccabilitas, non
apparuisset et sic nec impeccabilitas creatoris, nec defectibi-
litas, saltem poenalis, spiritualis creaturae, quae nec mortem,
nec morbum, nec famem, nec aliquem defectum poenalem
55 habet aut apta nata est habere nisi eum, qui est peccatum
vel ex peccato, vel propter peccatum. Insuper, nisi fuissent
mali diversi in gradibus malitiae, non tam clare apparuisset
diversitas graduum in bonitate. Ex hoc enim, quod unus est
peior alio, clarius elicitur unum esse altero meliorem. Nam
60 sicut albius esse saepe dicitur, quod est nigro impermixtius, sic
melius, quod minus habet de malo.

Amplius, non appareret tam luculenter libertas voluntatis
creatae et per consequens nec imago Dei sic in creaturis ratio-
nabilibus reluceret. Et quia Deus modo naturali per imaginem
65 suam maxime cognoscitur, minus fuisset Deus cognitus ab
homine. Ipsa siquidem libertas, etsi in beatis est felicior, in
18r viatoribus tamen videtur esse latior et via | naturae manifestior,
eo quod illi non possunt velle nisi secundum Deum, isti vero
contra vel non secundum Deum. Et quia hoc non decuit nec
70 esse potuit, ut essent difformes vel contrarii voluntati divinae
effective, quia tunc facerent aliquid, quod Deus non faceret,

55 aut] nec AsCGdTr 62 luculenter] *corr. in marg. ex loculenter* W
63-64 rationabilibus] rationalibus W

et rediret error manichaeorum ponentium duo principia, ideo permisit Deus, ut essent voluntati suae saltem defective contrarii, seu difformes.

Amplius, nullatenus tam clare appareret praeservatio Dei 75
 et, quod ipse praeservaret a malis, et maxime non appareret,
 a quantis malis praeservaret, nisi videretur ad experientiam,
 quanta mala non praeservatus incideret. Quis enim crederet
 tantam creaturae malitiam, quod videlicet ipsa per odium saevit 80
 in omnes creaturas, in se ipsam et in Deum, quem tamen scit
 suum creatorem et quod ipsa cum malo suo perpetuo continue
 desiderat malum aliorum et in nullo retrahitur, licet sciat se per
 hoc peius habere.

Amplius, per hoc, quod Deus mala culpae permisit, maxime 85
 apparet gratia Dei et vis gratiae, dum unus per gratiam trahitur
 ad caelum, alius desertus descendit in infernum.

Insuper, per hoc specialiter et in effectu clarius apparet,
 quod Deus non solum est in rebus per essentiam, praesentiam
 et potentiam, sed etiam in aliquibus per caritatem et gratiam.
 Si enim nullus peccasset, putarentur vel omnes homines esse 90
 in gratia, vel ad praeservationem a peccatis gratia non egere,
 vel saltem omnino minus cognovissent homines de indigentia
 gratiae et effectu eius, quam modo cognoscunt.

Amplius, nemo dubitat, quin bonum et rationabile fuit 95
 ostendere, quantum creatura possit exaltari per unionem
 beatificam cum Deo et quam debitum sit, quod creatura
 secundum magnitudinem illius gratiae grata sit et gratias
 agat. | Ad hoc autem omnino necessarium est, ut cognoscat 18v
 se illam exaltationem habere non ex se, non ex natura, non
 ex meritis, non ex aliquo iure, sed ex pura gratia et per hoc, 00
 quod adhaeret Deo et sibi unitur. Sed hoc quomodo potuit

73 ut essent] *in marg.* W
 ex natura] *in marg.* W

84 maxime] *mox* MaV

99 non ex se, non

melius experimentalis notitia vel per creaturas agnosci, nisi videretur in effectu, quantum creatura eiusdem omnino speciei et naturae quandoque in omnibus naturalibus
5 fortior, quae non est tracta per gratiam, elongaretur a Deo et quantum miseriam incurreret elongata?

Ex hoc enim manifestum est, quod creaturae rationales, quae se Deo coniungunt, bene habent per ipsum, quia ad sensum videtur, quod qui se elongant ab eo, pereunt et peribunt
10 et, nisi ita esset de elongantibus, putari posset, quod iungentes se Deo non per illam adhaesionem bene haberent, sed aliunde vel a casu. Per hoc ergo clarius apparet eos ex unione cum Deo bene habere, dum coniunctae bene habent et elongatae male. Ad hunc igitur finem bona et rationabilis est et fuit permissio
15 elongationis.

CAPITULUM 5

QUOD BONITAS DEI QUOAD ALIQUAS PROPRIETATES NON APPARUISSET, SI NON FUISSENT MALA PERMISSA

Secundum autem, quod videlicet aliquae proprietates Dei non
5 habent locum nec possent apparere effectualiter nisi in creaturis deficientibus et prout deficiunt, sic patet. Quomodo enim apparuisset permissivitas Dei aut quis unquam credidisset, quod Deus esset permissivus talium malorum et quod tot iniurias, irreverentias et blasphemias posset tam diu et perpetue tolerare?
10 Deinde, quomodo appareret misericordia Dei, praesertim
19^r in condonando offensas, sine perpetrata malitia | vel miseria, cum principalis effectus misericordiae consistat in relevatione miseriae aut dimissione malitiae? Demum, quomodo appareret Dei caritas ad inimicos, patientia ad malos, mansuetudo ad

3 apparuisset] apparuissent W

10 appareret] apparet GdKTr

insultantes et blasphemos, longanimitas ad tolerandum adversarios, impassionabilitas, quod videlicet Deus est imperturbabilis et nulla passione movetur, si nullus esset malus, quem diligeret mansuete et patienter ferret, diu expectaret ac sine omni motu vel passione toleraret? 15

Adhuc, quis credidisset, nisi in effectu videret, quod Deus etiam aliquando aeterna dilectione diligeret inimicum, raptorem aut furem et usurpatorem gloriae suae, quam tamen sic diligit, ut eam alteri dare non velit, maxime, cum eum aliquando gravissime puniat et affligat? Amplius, quomodo appareret, quod creator mirificus posset reparare destructa, curare infirma, vivificare mortua et salvare damnata quodque creatura infirma, mortua et perdita posset reparari et ad pristinum statum vel meliorem restitui? Et certe hoc speciale Dei magisterium, quod sic sibi soli competit, quod nullus alius potest eandem rem numero in natura corruptam reparare, ut aequae bona vel melior sit, nequaquam fuisset ostensum, nisi quis dictas miseras incurrisset et ab eis fuisset divinitus liberatus. Insuper, quomodo appareret iustitia Dei in puniendo, si nullus puniri meruisset? Aut quomodo quis mereretur poenam nihil mali faciendo aut boni omittendo? 20 25 30 35

Denique, quomodo appareret, quod nihil esset malum Deo vel noceret, licet adversum, et quod ex malis sciret elicere bonum et quod nihil esset tam malum vel magnum peccatum, quin sciat ex eo magnum bonum elicere, quodque mali et blasphemantes nihil possunt gloriae Dei detrahere, immo quod etiam ipsi mali sunt ad laudem Dei et bonitatem eius demonstrant, si nihil mali permisisset convertissetque in bonum et ad sui gloriam ordinasset? Postremo, sine permissione malorum 19v 40

16 impassionabilitas] impassibilitas W 18 ac] om. GdTr 24 puniat] punit MaV quomodo] non GdTr 31 ostensum] ostensa AsCCuGdTr
39 eo] ipso W 42 in] ad CuMaV

non ostenderetur Deum esse tam bonum artificem, quod quan-
45 tumlibet se creatura deturpet, nociva fiat et in tantum nocere
conetur, quod nulli prosit, sicut patet in daemonibus, quod
adhuc ad probandam efficaciam divinae bonitatis ipse dispo-
nere posset, quod factura sua non sit omnino inutilis. Hoc
itaque ostendit, dum bonum elicit et elici facit de malitia malae
50 creaturae. Et in hoc etiam apparet, quanta bonitatis sint crea-
turae perfecte bonae, sicut beati vel etiam sancti in via, qui etiam
gaudium aut bonum eliciunt de tam malis eis invitis.

CAPITULUM 6

QUOD SPECIALIS MODUS DIVINAE BONITATIS APPARET COMMUNICANDO MALIS BONA

PATER: Ostendisti aliquo modo rationem permittendi mala
5 quoad manifestationem bonitatis, sed non ita apparet in eius
communicatione, quia non communicatur nisi bonis, ut
bona sunt, et mali de tanto sunt boni, de quanto participant
bonitatem.

FILIUS: Verum est, quod dicis. Malis enim, ut sic, non commu-
10 nicatur bonitas. Verumtamen specialis bonitas et modus boni-
tatis apparet in hoc, quod malis aliquid boni datur. Quis enim
crederet, si non videret in effectu, quod aliquis posset in esse
20r subsistere, qui esset inimicus Dei gloriae|que suae adversarius et
detractor, et quod Deus blasphematoribus suis daret et conser-
15 varet tam nobilem essentiam cum tam nobiles potentiis et
viribus, quibus blasphemant eum et inimici sunt nedum gloriae,
sed etiam essentiae, ita quod quantum in eis est, vellent eum

47 adhuc] ad hoc CCuV 51 in via] *om.* GdTr 51-52 etiam ... invitis]
de ... invitis etiam ... dicunt *inver.* W 10-11 et ... apparet] apparet et ...
inver. W 13 suae] *om.* W

non esse Deum? Insuper, alia ratio videtur et evidentia bonitatis in conservando creaturam contra voluntatem suam, qua damnati in inferno mori et non esse desiderant, et quod oportet eos in esse manere malis gratibus nec possunt in se corrumpere naturam, sicut nobilia dona misere corruerunt. 20

CAPITULUM 7

QUOD MULTAE RES UTILES NOBIS NIHIL VEL MINUS UTILES ESSENT, SI NON ESSENT MALA PERMISSA FITQUE OBJECTIO CONTRA HOC ET SOLVITUR

PATER: Nunc ostende, quomodo possit esse ad bonum vel utilitatem creaturarum malorum permissio. Non enim est bonum malorum, quod cadere permittuntur et mali sunt, ut de se patet, nec etiam bonorum, ut videtur. Nam, ex quo considerationem habent circa malos et eorum malitiam, si volunt eam, tunc sunt mali, si nolunt eam, tunc est eis contraria, quomodo ergo erit eis bonum, quod est vel culpa, vel poena? 5 10

FILIUS: Malum vel malitia est quid tam involutum, si tamen est quid, quod difficulter potest exprimi. Nam si dicatur, quod malum sit utile vel bonum, mirabiliter sonat et vix potest concipi. Sed recipiamus ad hunc sensum, quod nisi Deo permittente aliqui essent mali, multae res, quae iam sunt utiles et bonae, vel omnino non essent, vel essent inutiles, vel multo minus utiles, quam iam sunt. Verbi gratia, si nullum esset vel fuisset | peccatum, nulla vel inutilis esset contritio, confessio et poenitentia. 15 20v 20

PATER: O utinam istarum rerum nulla esset indigentia! Libenter deberemus earum utilitate carere.

5 vel] ad *add.* CuGdTr 9 et] ut GdTr

FILIUS: Licet bonum esset eis non indigere, non tamen
sequitur eas non esse utiles neque bonas. Sic enim probaretur,
25 quod nobiles herbae et pretiosi lapides curativi vulnerum et
morborum essent inutiles et non bonae, cum optabilius sit carere
morbis et curativis rebus aut curationibus non indigere. Immo
secundum hunc modum nec cibi, nec vestes, nec domus, nec
aliqua res talis videbitur esse utilis, cum per argumentum tuum
30 deberemus libenter eorum utilitate carere, ut nullam ipsorum
indigentiam haberemus. Indigentia ergo nostra de rebus vel
miseria, pro qua amovenda eis indigemus, non probat eas esse
inutiles vel non bonas, immo contrarium. Per hoc enim convin-
citur esse res bona, quod minuit aut tollit malum suppletque
35 defectum. Cum ergo illa tria: contritio etc. tollant maximum
malum, scilicet peccatum quantumlibet magnum, rationa-
biliter infertur ea de maximis bonis esse, utpote purissimum
balsamum, quo nedum curantur vulnera, sed nec remanent
cicatrices. Nec mirum, si tam bona et pretiosa sunt, quia vere
40 non possunt haberi sine speciali Dei adiutorio et infusione
gratiae hominem Deo gratum facientis et de filio diaboli filium
Dei reddentis.

PATER: Procede ulterius, quia video me non infirmare rationem
tuam, ut credebam. Planum enim est, quia non permissis malis
45 ista bona non essent et sine morbis et vulneribus essent inutiles
21r medicinae. |

26 bonae] bene W 40 haberi] *in marg.* W 41 facientis] facientes W
42 reddentis] reddentes W

CAPITULUM 8

QUOD MULTIS UTILIBUS ET UTILITATIBUS CAREREMUS,
SI NON ESSENT MALA PERMISSA

FILIUS: Attende igitur, quia si nulla essent mala permissa
culpa vel poenae, nequaquam esset humanitas tanta recog- 5
nitio fragilitatis nostrae et impotentiae ad persistendum in
bono et, si illa non esset, unde nobis veniret humilitas. Ex quo
enim tot miseriae nostrae, tantae Dei comminationes, terrores
et poenae, vilitas et peccata nostra etiam lucide cognita nec non
exemplum humilitatis ac passionis Christi et sanctorum gloria 10
promissa humilibus poenaeque inflictae superbis non sufficiunt
flectere cervicem nostram elatam, domare superbiam nosque
ad debitam humilitatem inducere, ita ut raro quis etiam cum
magno gratiae Dei adiutorio se tam vilem et defectibilem cogno-
scit sibi que vilescit secundum hoc, quod vilis et defectibilis in 15
rei veritate est, sed ut communiter omnes vane gloriamur et
putamus nos aliquid esse, cum nihil simus. Ex quo, inquam,
ita est, quis audeat dicere aliud quam omnia, quae ad humilia-
tionem nostram data vel permissa sunt, non solum utilia, sed
necessaria nobis esse, cum humilitas creaturae necessaria ac 20
forte indispensabilis sit omnino, nec possit haberi, nisi homo
sibi vilescat. Hoc autem non potest esse, nisi agnoscat vilitatem
suam, quae principaliter est ex tam multiplici defectibilitate sua.
Vilitas autem et defectibilitas via cognitionis humanae, quae ab
effectibus incipit, non habetur nisi ex defectibus in se vel in alio 25
demonstratis.

Amplius, si non esset cognitio fragilitatis, ut dictum
est, non recognosceret homo necessitatem divini subsidii ad

4 Attende] Prima ratio *nota in marg.* W 10 ac] et W 14 et] *om.* GdTr
22 vilescat] vilescit GdTr agnoscat] cognoscat MaNV 27 Amplius]
Secunda ratio *nota in marg.* W

praeservandum a peccato et conservandum in bono nec etiam
 30 | esset tanta causa et occasio timendi Deum, nec incitatio ad
 21v ipsum invocandum et ad orandum, ad adhaerendum sibi et
 gratias agendum, quae quam bona sint et magnae virtutis, non
 credo quemquam dubitare fidelem.

Amplius, notum est, quam utiles sint tribulationes
 35 illatae bonis, per quas oportet intrare in regnum caelorum, et
 patientia, qua illas sustinent, quia in ea possident animas suas.
 Licet autem aliqua tribulatio et patientia habeatur a bonis
 immediate per Deum vel per bonos, sicut cum magister corrigit
 discipulum, pater filium, est tamen specialis tribulatio bonis
 40 et probatio patientiae eorum, consolatio quoque et utilitas,
 quando advertunt non ex caritate, ignorantia, infirmitate vel
 aliqua alia bona aut tolerabili causa, sed ex certa malitia, immo
 propter Christum, veritatem et iustitiam, quibus adhaerere
 volunt inseparabiliter, sibi poenas inferri, et quandoque ex eo
 45 specialiter cruciantur, quod alii sunt mali, sicut de quibusdam
 scriptum est, quod “animam iusti iniquis operibus crucia-
 bant”. Et quantam putas esse sapientiam et virtutem in bonis,
 quantam laudem Dei, quod boni, quando patiuntur a malis,
 recipiunt poenas a Deo et culpas non Deo, sed malis ascribunt,
 50 et in hoc laudant Deum, quod per malos eis benefacit et bona
 procurat etiam contra vel praeter voluntatem malorum et quod
 Deus, licet malis utatur, tamen non est malus nec male facit. Et
 haec est specialis probatio divinae bonitatis, quod ipse coope-
 rando malis, dum male faciunt, eorum malitiae particeps esse
 55 non potest.

31 ad₂] *om.* CCuGdTrV 34 Amplius] Tertia ratio *nota in marg.* W
 35 in] *om.* CuNV 40 quoque] que MaV 45 alii] aliquando GdTr
 48 quando] quandoque GdTr

46-47 2 P 2, 8: “animam iustam iniquis operibus cruciabant”.

Amplius, quia creaturae maxime in hoc videntur nobis esse
 utiles, quod sunt nobis materia vel obiectum, causa movens
 et monens, iuvans et promovens ad hoc, ut exerceamus nos in
 virtutibus, dic, si nosti aliquam | virtutem, quae ceteris paribus 22r
 non perfectius exerceatur circa malos quam circa bonos. Sicut 60
 enim ceteris paribus homini gravius est diligere odientem, male-
 dicenti benedicere, benefacere persecuti, subdere se oppri-
 menti, mitem esse crudeli, misericordem impio, gratiosum vel
 beneficum ingrato, quam haec et huiusmodi exhibere bono, qui
 omnibus his est dignus et gratus, sic etiam est ceteris semper 65
 paribus magis meritorium et amplius virtuosum.

Amplius, quid est, quod tantum nos inducit ad humili-
 tatem, patientiam, caritatem inimicorum et ceteras huiusmodi
 virtutes, sicut quod Christus talia exercuit circa eos, a quibus
 omnia mala sustinuit, qui etiam sibi huiusmodi mala sine 70
 malitia nullatenus intulerunt?

Amplius, inter tam immensa et innumera beneficia, quibus
 nos bonitas divina respexit, nulla videntur esse utiliora ad beati-
 tudinem consequendam, nulla suaviora ad meditandum nobis,
 nulla mirabiliora ad laudandum angelis, nulla simpliciter maiora 75
 quam ea, quae ad redemptionem nostram pertinent, sicut sunt
 incarnatio Christi et susceptio ac sufferentia poenarum et mise-
 riarum nostrarum, ac ea, quae nobis in humanitate et per eam
 exhibuit, quorum permulta vel nullum vel nequaquam tam
 congruum locum haberent, nec aliquo modo facta fuissent, si 80
 nulli mali et nulla mala fuissent. Quare enim sustinisset et a
 quo fuissent illata nisi pro malis et a malis? Videsne, quantis
 bonis careremus, si nulla mala fuissent aut mali.

56 Amplius] Quarta ratio nota in marg. W 64 haec] supersc. W
 65-66 semper paribus] inver. W 67 Amplius] Quinta ratio nota in
 marg. W 72 Amplius] Sexta ratio nota in marg. W 77 sufferentia]
 inferentia GdTr 81 et,] vel W enim] om. GdTr

Amplius, si nulla mala fuissent aut essent, nulla esset elicitio
 85 bonorum ex malis, quae aliquando tam magna est, quod nedum
 maiora bona temporaliter, sed etiam perpetua eliciuntur ex eis.
 22v An non patientia Dei, qua | tollerat malos et eorum malitiam,
 laus omnium beatorum, quam canunt Deo pro illa patientia,
 compassio bonorum hominum et sanctae matris ecclesiae exci-
 90 tatioque eorum ad amorem et timorem Dei, humilitatem et
 orationes zelusque, quem concipiunt contra peccata, magis
 bona sunt, quam sit mala tota culpa malorum, cum illis coope-
 retur gratia, in istis operetur sola natura, illi iuventur, ut plus
 possint, quam sola natura sufficeret, isti a multis malis, ad quae
 95 natura proclivis esset, retrahantur et praeserventur?

Nec obstat, si plures sunt mali, quia unus bonus inten-
 sionem bonitatem potest habere quam multi mali malitiam,
 vel ut magis proprie dicatur, intensius bonus est, quam isti sint
 mali. An non excedit omnem gradum malitiae illud excellens
 00 gaudium beatorum, quod habent in patria de potentia et iustitia
 Dei ac subiectione potenti malorum, quae tanto gloriosior
 est, quanto ipsi magis sunt inviti? De hoc loquitur propheta:
 “Laetabitur”, inquit, “iustus, cum viderit vindictam”. Nonne
 etiam speciale gaudium de evasione tot malorum, in quibus
 5 fuere, hominibus beatis accrescit, quale spiritus beati non
 habent iuxta illud *Psalmi*: “Laetati sumus pro diebus, quibus
 humiliati sumus, annis, quibus vidimus mala”. Super quo verbo
 quidam sanctorum ait: “Hoc genus laetitiae caeli nescierunt,

84 Amplius] Septima ratio *nota in marg.* W elicitio] electio KN elicio
 CuTr 00 et] de *add.* W 94 possint] possent W 5 fuere] *in marg.* W
 fuerunt CuNV

3 Ps 57 (58), 11. 6-7 Ps 89 (90), 15: “Laetati sumus pro diebus, qui-
 bus nos humiliasti, annis, quibus vidimus mala”. 8-13 BERNARDUS
 CLARAEVALLENSIS, *Sermones super Cantica Canticorum* 36-38, 68, 5
 (*Opera omnia*, t. 2, p. 199, 23-24, 25-29).

nisi per filios ecclesiae. Placet cunctis securitas, sed magis ei, qui
 timuit. Iocunda omnibus lux, sed evadenti de potestate tene- 10
 brarum iocundior. Transisse de morte ad vitam vitae duplicat
 gratiam. Pars nostra haec in caelesti convivio et seorsum ab ipsis
 beatis spiritibus”.

PATER: Hic vellem te | respondere, an non tantum vel plus 23r
 gaudeant beati de bonis, quos secum habent in caelo, tantum- 15
 que excitentur et promoveantur per eos ad laudes et gratias et
 cetera huiusmodi, sicut per malos, quos vident in inferno.

FILIUS: Non audeo dicere, quod minus.

PATER: Ergo sicut nihil deperiret gaudii beatis, quando damnati
 essent cum eis in caelo, sic nihil accrescit eis per hoc, quod sunt 20
 in supplicio.

FILIUS: Non dubito, quin gaudium beatorum sit ita bene de
 iustitia sicut misericordia. Et illa varietas modorum vel moti-
 vorum gaudendi aliquid iocunditatis videtur afferre. Alius est 25
 enim modus gaudii vel saltem aliud specie motivum gaudendi
 de poena iuste inflictata, aliud de gratia misericorditer impensa.
 Nec auderem asserere, quod non pertineret ad praemium
 beatorum saltem accidentale, ut de proprietatibus Dei aliquibus
 habeant aliquod actuale et reale gaudendi et laudandi motivum 30
 et obiectum non solum per visionem beatificam rerum in
 Verbo, sed etiam per cognitionem earum in genere proprio,
 utpote quod ex creaturis habent materiam laudandi crea-
 torem, ex poenis eius iustitiam, ex iniuriis eius tolerantiam
 et patientiam, ex duratione eius aeternitatem et ita de aliis.
 Et si ita est, tunc manifestum est, quam rationabilis fuerit 35
 permissio malorum, immo quodammodo necessaria ad huius-
 modi gaudium electorum.

14non]om.CV 16excitentur]excitantur AsCCuGdNTr promoveantur]
 promoventur AsCCuGdNTr 29 aliquod] aliquid CCuGdNTr

Sed esto, quod plus gaudii haberent beati a damnatis, quando essent cum eis in caelo quam iam, non propter hoc
 40 est malum permittere malos et damnare, quia etiam de uno
 electo est minus gaudium quam de alio, nec tamen propter hoc
 23v malum est, quod minus bonus est creatus. | Item, si debuisset
 Deus ita facere, sicut damnatis vel beatis, vel etiam simpliciter
 melius esset, numquam esset finis, sicut postea ostendetur. Hoc
 45 igitur secundum prius supposita debet sufficere, quod ita bene
 fuit rationabile permittere malos et damnari, sicut bonos creare,
 cum utrumque ordinetur in gaudium electorum tamquam in
 finem.

Postremo, si nulla alia ratio esset permittendi mala, ista
 50 videtur sufficere. Quis enim rex non sapienter permetteret
 aliquos latrunculos in terra sua, qui tamen sibi in dominio
 suo nocere non possent, nisi quantum ipse sponte permittere
 vellet, sed eorum occasione omnes sui milites et clientes magis
 55 cauti essent, exercerentur in militia simul et viribus armisque et
 fortalitiis muniri studerent et domino eo fidelius diligentiusque
 servirent. Cum igitur occasione malorum et damnatorum nedum
 viatores hic humiliores sint diligentioresque in studio virtutum,
 devotione, reverentia, laudibus et gratiarum actione, sed etiam
 60 beati in patria in gaudio et multis horum promoveantur affectuum,
 quid irrationabilitatis habet ista malorum permissio et latronum.

Et certe omnibus his consideratis mirabile videtur, quod
 homines tantum causantur de permissione malorum et defec-
 tuum spiritualium, quae solum accidentalialia sunt, ex quo nihil
 65 causantur de permissione defectuum substantialium et corpora-
 lium malorum, immo laetanter acceptant, benedicunt Deum et
 gratias sibi agunt. Nemo enim causatur, quod Deus pro delecta-

46 damnari] damnare CuN

44 Cf. infra, II, 13sqq. (p. 60, 15sqq.).

tione vel refectione unius ventris vel curatione infirmi corporis
 et breviter corrumpendi, tot nobilia animalia, species aroma-
 ticas, pretiosos lapides, herbas magnae virtutis et tot genera 70
 fructuum | occidi, corrumpi permittit et destrui nedum acciden- 24r
 taliter, sed in substantia et essentialiter. Totum autem malum,
 quod in creaturis rationalibus permittitur vel fit, sola accidentia
 destruit, substantiam vero in nullo diminuit. Ideoque videtur
 omnino conveniens, ut sicut Deus ad ostendendum bonitatem 75
 suam et se mirabilem in omnibus efficaciamque rerum, quas
 fecit, voluit, quod nullum corruptibile corrumperetur, quin
 aliud inde generaretur, quod sic etiam disponderet in spiritua-
 libus, quae more suo accidentaliter destruuntur, quod videlicet
 nulla earum fieret vel esset mala, quin hoc veniret ad bonum 80
 alterius et quod nulla haberet poenam, quin alteri veniret ad
 delectationem, nec aliqua privaretur vel careret gaudio nisi cum
 gaudio alterius.

Ut igitur concludam, cum ita bene appareat bonitas Dei
 in malis et certe quodammodo mirabilior appareat et mala sint 85
 ad utilitatem, sicut bona nonnumquam ad damnum, si rationa-
 bile fuit Deum bona facere, quae sibi nihil conferunt, quomodo
 non fuit rationabile mala permittere, quae sibi nil nocent.

CAPITULUM 9

QUOD NIHIL OBSTAT, SI MALA PER ACCIDENS ET ALITER QUAM BONA MINISTRANT AD BONUM

PATER: Unum videtur mihi obstare et magnam facere diversi-
 tatem, quod videlicet, quidquid boni fit vel elicitur, aut sequitur 5
 ex malis, hoc est valde per accidens, quasi impertinenter et

73 rationalibus] rationabilibus AsGdKNV 85 quodammodo mirabilior]
inver. KW 2 obstat] ostat W

extranee, sic autem non videtur de bonis, nam si quis humiliatur ex hoc, quia prius graviter peccavit, ad hoc nihil videtur ministrare peccatum aut vita sua mala, quam duxit, quia haec magis
10 reddunt eum indispositum. Quanto enim gravius peccavit, tanto magis vulnerata sunt naturalia et minus dispositus est ad
24v bonum quodcumque. | Gratia autem Dei virtutes, doctrinae et exempla realiter ministrant ad bonum. Non igitur sic sunt mala ad utilitatem sicut bona.

15 FILIUS: Ex quo malitia est privatio et malum privativum, nihil miri est, quod quantum est de se, non sic effective ministrat ad bonum, sicut ens positivum realiter et bonum. Sed debet sufficere, si modo, qui sibi possibilis est, ad bona deservit. Malum autem moris, de quo loquimur, non cognoscitur nisi
20 per rationem, sicut etiam non est nisi in habente rationem. Ideo, quantum est ex parte sui, non nisi sicut est obiectum et repraesentatur intellectui, sic ministrat ad bona. Quia igitur omnia, in quibus Dei bonitas apparet, illam bonitatem non ostendunt nisi ut considerata et consideranti consideratioque
25 peccati ipsam Dei bonitatem multipliciter facit apparere, sicut supra dictum est, et mirabiliter multa bona suscitatur in hominibus, ideo peccatum, quod est obiectum huiusmodi considerationis, non inconvenienter ad talia bona dicitur ministrare. Quod autem dicis hoc esse per accidens, non obstat, quia entia
30 etiam realia aliquando omnino per accidens ministrant ad bona spiritualia, sicut quando quis poenas subit, ut assuescat eas pati et non curare, et delectabilibus adest, ut discat ea contemnere, etiam praesentia, cum tamen, quantum est de natura et per se, poenalia sint ad fugiendum et delectabilia ad appetendum.

8 quia] quod CuKMa 12 doctrinae] *supersc.* W 28 bona] *om.* W

25-26 Cf. supra, II, 7 (p. 45, 5sqq.).

Item, licet quantum est de natura iam data, aliquid conve- 35
 niat rebus per se et aliquid per accidens, quantum tamen est
 ad Deum, nihil est sic per se cuicumque rei, quin Deus possit,
 et aliud, quod non est de per se, per eam facere et illud per se
 dimittere. Licet enim panis naturaliter nutriat corpus, non
 animam, ipse tamen facit, quod corpus | suum sacratissimum 40
 nutrit animam et non corpus, saltem modo corporali. Et sicut 25r
 quando contra vel praeter naturam in rebus aliquod miraculum
 fit, magis ostenditur divina virtus et mentes hominum amplius
 excitantur et sicut laudabilius est et magis magistrale maiorisque
 virtutis cum vili instrumento et quasi impertinente magnum 45
 opus perficere quam cum electis et optimis instrumentis –
 quale est illud, quod Samson cum mandibula asini Philistaeos
 devicit – sic in proposito quasi miraculosum et divinae virtutis
 ac magisterii laudabile opus est, quod ex pessimis peccatis elicit
 tantum bonum. Nec ceteris paribus minus valet bonum, quod 50
 per accidens venit, illo, quod de per se. Nam et calor per anti-
 paristasim veniens aliquando est ita magnus et bonus, sicut
 qui venit ab igne, nec minus, immo forsitan magis gratum aut
 dulce debet esse acquirenti tale bonum, quod sic per accidens
 venit, quia signum est, ex quo non venit modo naturali, quod 55
 ex speciali gratia Dei veniat et intentione. Nihil enim est sibi
 praeter intentionem vel a casu.

47-48 Cf. Iud 15, 15-17. 51-52 antiparistasim] *cod. rectius antiperi-*
stasim, cf. ARISTOTELES, Meteorologica, I, 12, 348b 2-7 (AL X, 2.2, p. 32,
632-636).

CAPITULUM 10

QUOMODO MALI, LICET INHONORENT ET BLASPHEMENT
DEUM, SINT AD LAUDEM DEI EIUSQUE BONITAS PER
EORUM MALITIAM OSTENDATUR

5 PATER: Adhuc unum habeo, quod me movet. Ex quo enim
omnis creatura ad laudem Dei creata est, sicut hymnus
puerorum in *Daniele* et ante penultimus *Psalmus* indicant, sed
praecipue rationalis creatura, quae omnia opera sua debet in
25v gloriam Dei facere, ut dicit Apostolus, videtur inconueniens,
10 quod hoc permittitur verti in blasphemiam, | quod ordinatum
est in gloriam.

FILIUS: Nullo modo credendum est Deum aliquid creasse
propter gloriam suam, honorem, delectationem aut commodum
tamquam operis sui finem. Hoc enim esset contrarium bonitati
15 summe gratuita, cuius intentio semper est pure gratis facere,
quae facit sine omni reuersione ad bonum proprium vel
respectu. Quod autem scriptum est: “in laudem et gloriam
meam creavi eum”, potest intelligi, quod in hoc voluit bonum
laudantis et non laudati, item, quod, quia creavit eum ex gratia
20 talem, ut posset agnoscere Deum magnum et laudabilem, nimis
consequens est, quod obligatus sit ad gratiarum actionem et
laudem, licet creator illam non statuerit sibi pro fine. Sicut
virtuosus homo pro bono opere laudari meretur, licet nullum
respectum habeat ad laudem, sed solum, quomodo bene agat.

25 PATER: Quare tunc Deus punit non laudantes se, quod non
facit virtuosus?

7 indicant] et dicant Gd etiam dicant Tr 10 quod₂] quidem Gd *add.* Tr
15 est] *supersc.* W 17 respectu] respectum MaN 25 se] *supersc.* W

7 Cf. Dn 3, 52-90, Ps 148, 1-14. 8-9 Cf. 1 Cor 10, 31: “omnia in gloriam
Dei facite”. 17-18 Is 43, 7: “in gloriam meam creavi eum”; Deut 26, 19:
“te excelsiorem cunctis gentibus, quas creavit in laudem et nomen et gloriam
suam”.

FILIUS: Quia non laudans Deum facit iniuste, nec est alius a Deo, qui hoc habeat iudicare, maxime quoad occulta. Huius exemplum est in homine bono, qui nec honorem, nec utilitatem quaerens, pure propter salutem animarum curam assumit. Hic postea inhonorantes se vel debitam ei non exhibentes reverentiam iuste punit, licet propter hoc officium non assumpserit. 30

PATER: Ergo sicut praelatus, postquam assumit officium, vult se revereri, ita videtur Deus intendisse laudem suam. Illud enim, quod iam requirit, non de novo concepit, sed ab aeterno proposuit. Si | igitur omnes homines ad laudem suam eadem intentione creavit et aliqui non solum non laudant, sed etiam blasphemant, videtur intentio Dei esse frustrata. 35 26r

FILIUS: Deus creavit homines, ut possent et tenerentur eum laudare, intendens habere laudem vel ab eis voluntariis, vel de eis, licet invitis. Ut enim ex supradictis potest haberi, sicut de malis, hoc est malorum et malitiarum permissione Dei bonitas apparet in malis, sic ex hoc conformiter laudatur a bonis. Est etiam blasphemia et odium malorum aliquo modo laus Dei. Nam quod mali, qui se malos cognoscunt et ostendunt se impios et iniustos, sunt omnino contrarii et difformes voluntati divinae, hoc est signum, testimonium ac quaedam proclamatio bonitatis, iustitiae et pietatis Dei. Et hinc est, quod licet mali, quantum in ipsis est, conentur Deum blasphemare et inferre opprobrium, istud tamen sapientissima Dei ordinatione Deo cedit in laudem. Sequitur enim: 'Diabolus non vult nisi malum et male, et Deus est sibi in hoc omnino contrarius, igitur Deus vult bonum et bene.' Itaque sicut non esset honor Dei, si ipse illis placeret, quibus non placent nisi mala, sic est ad laudem eius, quod ipse eis contrarius est et displicet, quibus nulla bona placent. 40 45 50 55

39 eum] ipsum AsCCuGdMaNTrV

41 Cf. supra, II, 4 (p. 38, 8sq.).

CAPITULUM 11

QUOD NON PROPTER HOC GAUDENDUM EST DE MALIS,
QUIA SIC BONA ELICIUNTUR EX EIS,
ET QUOMODO PERMISSIO MALORUM SIT BONA
5 ET DE EA GAUDERE QUIS POSSIT

- 27r PATER: In modico suadere potes, ut gaudeam de permissione malorum et malis et credam non minus bonum mala permittere quam bona creare. Sed tamen habeo aliqua, quae me adhuc id credere non permittunt.
- 10 FILIUS: De malis gaudere non debes, quia in ipsis, ut talibus, semper Deus inhonoratur, de quo nobis dolendum est, et a male agentibus ut sic numquam bona habetur intentio. De malorum autem permissione, habendo respectum ad bonam intentionem permittentis et ad bona, quae eliciuntur ex eis, potes non irrationabiliter quandoque gaudere, sed utrum operatio bonorum
15 et malorum permissio sint aequae bonae, non est facile proprie et simpliciter comparare, quia bonorum creatio habet reale subiectum, cui vere competit esse bonum et dici. Sic autem non est de permissione malorum, quae nihil bonitatis habet
20 nisi ex intentione et ordinatione permittentis et bonis, quae eliciuntur ex eis. Et si quoad primum consideratur permissio, tunc plane aequae bene permisit Deus mala, sicut bona creavit. Si autem consideratur quoad bona inde elicita, tunc secundum magnitudinem boni eliciti ex malo permissio vel bono creato
25 pensandum est, quod eorum sit melius. Si autem permissio recipitur pro nuda non praeservatione, tunc sicut non potest definiri, quid sit, ita nec dici, quam bona sit. Nunc dicito, quid sit, quod te non permittit credere mala tam bene quoad intentionem permittentis esse permissa, sicut sunt bona creata.

5 ea] eis W

16 proprie] om. W

24 vel bono] om. GdTr

CAPITULUM 12

QUOD NON EST CONTRA DICTA, SED MAGIS PRO EIS,
 ETIAMSI OMNES UTILITATES, QUAE ELICIUNTUR
 EX MALIS, POSSENT HABERI SINE EIS

PATER: | Primum est, quia Deus poterat notitiam propriae fragi- 5
 litatis et indigentiae nostrae humilitatemque et sui timorem
 infundere incitareque nos ad exercitium virtutum, ad invo-
 candum eum, adhaerendum sibi et gratias agendum per dona
 spiritualia sine tantis malis et tot miseriis tam nobilium crea-
 turarum, sine quibus etiam beati sufficiens gaudium haberent 10
 et tam creatorem in illa reverentia, quam ipsos congruisset
 stare contentos in eo gaudio, quod ex solis bonis sine aliorum
 malis et miseriis habuissent. Quare melius videretur fuisse, si sic
 creator omnipotens ordinasset?

FILIUS: Non dubito, quin Deus potuisset sic facere, sed non est 15
 mihi certum, quod melius sic fuisset. Non enim sequitur: 'Si res
 essent bonae et nulla esset malitia nec miseria, quod mundus
 esset melius factus, quam iam est.' Alias enim sequeretur, quod
 si solum duos angelos beatos creasset et nihil aliud, quod tunc
 melius esset factus mundus quam iam, quod mihi nullo modo 20
 videtur. Et esto, quod una medietas rationabilium creaturarum
 sit bona et alia mala, tunc adhuc non esset melius illas solas esse,
 quae bonae sunt, sine malis, quia mali saltem nihil minuunt de
 bonitate bonorum, nisi de quanto ab eis ad mali consensum
 inducuntur, et quando hoc non fit, potius bonitatem eorum 25
 decorant et augent et ultra hoc, non obstante eorum malitia,
 habent mali multa naturalia bona, quae utique melius est esse
 quam non esse. Sed posito, quod melius esset tunc quam iam,
 ex hoc nihil haberetur contra me vel ea, quae dixi. | Non enim

21 medietas ... creaturarum] rationabilium ... medietas *inver.* W
 rationabilium] rationalium CuMa

30 obstat, si illo modo melius esset factum, quin stet conclusio, quam intendebam, videlicet quod si nulla essent mala permissa, multae res utiles et eorum utilitates non essent. Immo hoc, quod obicis, videtur esse pro conclusione principali. Nam si tunc melius, ergo iam sunt omnia bene facta.

CAPITULUM 13

QUOD NON EST QUAERENDUM, QUARE DEUS NON FECERIT MELIORA HIS, QUAE FACTA SUNT, VEL EADEM MELIUS AUT MODO MELIORI

5 PATER: Quare ergo summe bonus Deus, cum aeque faciliter potuisset, non fecit illud, quod iuxta admissum fuisset melius? FILIUS: Si debuisset agere melius, quod potuisset, tunc numquam aliquam rem perpetue creasset vel in infinitum bonas et multas oportuisset eum facere et ultimum suae potentiae exercere. Hoc autem derogaret suae infinitae potentiae, quae videretur exhausta, si crearet aliquam rem, qua non posset facere meliorem, vel omnes res, quas ipsum possibile est creare. Quaeso igitur, ut tales quaestiones omittas, quae numquam evitentur et semper restarent, qualitercumque Deus fecisset, et
15 nullo modo finem possent habere. Nam si Deus sic fecisset, sicut iam videbaris suadere, melius esse factum, de illo modo eadem quaestio restaret, quare non alio modo adhuc meliori fecisset. Numquam igitur esset finis. Tale est illud, quo quaeritur, quare istum elegit et illum reprobavit, quia eadem quaestio esset, si
20 Esau elegisset et Iacob reprobasset.

30 stet] stat W 32 eorum] earum CuN 5 Deus] om. GdTr 15 sic] om. GdTr

19-20 Cf. Gen 25-27.

Et forte propter hoc dixit beatus Augustinus: “Quare hunc trahat | et illum non trahat, noli velle iudicare, si non vis errare”. Nec enim interrogando aut volendo habere rationem sive responsionem alius error est nisi ibi quaerendo, ubi responderi non potest. Talia sunt, si interrogaretur, quare Deus istum vel tantum mundum creaverit et non alium vel maiorem, vel minorem? Quare tot homines creaverit, salvaverit et damnaverit? Quare non fecerit eos magis virtuosos, scientes aut fortes? Quare non loco sancti Petri fecit unum alium, quem numquam fecit aut faciet et tamen facere potuisset? Nec videtur ratio posse reddi, sed est ibi sola Dei voluntas, quia enim decuit et rationale fuit eum aliquos facere, ut superius concessum est, et utique non erat possibile eum facere omnes, quos potuit. Oportuit igitur aliquas non creare et excepto solo hoc, quod voluit creare istas res, tunc respectu sui omnino fuisset indifferens, quoscumque vel quotcumque creasset vel non creasset, nec respectu illorum erat aliqua ratio, quare magis crearet istos quam alios creari possibles, quia utrique non erant et ad creationem nihil iuris habebant. Nulla ergo ratio dari potest nec tamen alicui fit iniuria. Non enim illi, qui non creatur, quia ille sicut nihil est, nihil iuris habet et nullam patitur iniuriam, nec illi, qui creatur, quia ille consequitur bonum ex pura gratia sine ullo iure, quo sibi aliquid debeatur. Nec potest dici, quod sibi non bene fiat in eo, quod creatur in hominem et non in angelum, tum quia nihil iuris habuit, ut fieret hoc vel illud, tum quia non esset | illi homini melius, quod fieret angelus. Ex quo enim non esset homo, nihil esset homini illi bonum.

22 trahat] trahit W 23 enim] in *add.* AsK 28 fecerit] fecit CV
 34 aliquas] aliquos CMa 38-39 nihil iuris] *inver.* W 40 creatur]
 creantur W 43 bene] *om.* W fiat] fecit GdTr 46 quod] quia GdTr

21-23 AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *In Iohannis euangelium tractatus*, 26, 2 (CCSL 36, p. 260, 7-8): “Quem trahat et quem non trahat, quare illum trahat et illum non trahat, noli velle iudicare, si non vis errare”.

CAPITULUM 14

QUARE RATIONABILE FUERIT, UT DEUS NON OMNINO ET
 SEMPER IMMEDIATE AC PER SE NOBIS GRATIAS, VIRTUTES
 ET SCIENTIAS INFUNDERET, SED UT ILLAS ACQUIREREMUS
 5 ET AUGEREMUS PER EXERCITIUM IN CREATURIS

Haec licet ideo dixerim, ut de huiusmodi interrogationibus
 supersedeas, ne super vacuis et numquam terminabilibus
 quaestionibus occupemur, verumtamen non sine magna ratione
 10 puto factum, quod Deus non voluit nobis simpliciter infun-
 dere sine omni studio et conatu nostro notitiam sui, nostri et
 aliarum rerum habitusque gratiarum et virtutum, sed magis
 voluit nos illa per creaturas et per exercitium in eis acquirere
 vel augere. Primum quidem, quia noluit otio nos torpere, quo
 utique ceteris paribus vacassemus. Nam et iam, licet prohibeat
 15 otium, labores indicat et experimentaliter saepe doceat, quod
 qui non laborat, non debeat manducare – quod non minus de
 manducatione spirituali quam corporali intelligendum videtur,
 de utroque enim pane dictum intelligitur: “In sudore vultus tui
 20 vesceris pane tuo” – licet, inquam, sic laborare praecipiat, adhuc
 tamen ex hoc solo, quod nihil boni possumus facere sine gratia,
 quae paratissima est omnibus, id, quod in se est, facientibus,
 laborare negligimus et per carentiam gratiae, quam nobis deesse
 conquerimur, negligentiam et pigritiam excusare conamur.
 Verum quidem saepe dicimus, sed male intendimus, quasi non in
 25 nobis deficiat, sed in Deo gratiam non donante. Quanto magis
 29r igitur hoc fecissemus, si sine labore debuissemus | Dei donum

2 Quare] Quam KMaN omnino] omnia AsCGdN 3 ac] et W
 13 noluit] voluit AsK torpere] turpere AsGd 14 licet] *in marg.* W
 19 adhuc] ad hoc CMa

18-19 Gen 3, 19.

et gratiam expectare. Quia igitur homo non ad otium, sed ad laborem factus et natus est, rationabile omnino fuit sibi dare indigentiam, quae laborare compelleret, et materiam utilem, circa quam occupatus otium declinaret. Quae autem est melior occupatio quam circa Dei notitiam, scientias et virtutes? 30

PATER: Quare ergo magnas notitias et gratias aliquibus dare voluit, qui nedum laboraverunt pro eis, sed in contrarium vehementer, sicut persequenti Paulo aut Matthaeo in telonio residenti? 35

FILIUS: Necessarium omnino erat, ut cum aliquibus paucis sic ageret, quatenus per hoc quantumlibet magnis et diutinis peccatoribus occasionem sperandi daret, tolleret desperandi. Insuper, ut ostenderet se posse peccatorem de mediis peccatorum fluctibus subito sine hominis dispositione praevia revocare nec non ut laborantibus daret intelligere, quod non indigeret eorum laboribus ad infusionem donorum suorum, sicque illi bona, quae consequerentur, non suis laboribus, sed Dei gratiae deputarent. Aequae autem necessarium erat, ut nequaquam illam gratiam omnibus aut communiter faceret, quia hoc fuisset negligentiarum et pigritiarum occasio et totale fomentum, propter quod dicit Dominus per prophetam: “Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus”. Huius signum evidens habemus in corporalibus. Licet enim Deus aliqua delectabilia sine labore et sollicitudine nostra dederit, ut aliquos fructus terrae vel arborum in signum, quod dummodo velimus utilibus et necessariis intendere, ipse nolit nos sine delectabili consolatione dimittere, | necessaria tamen utilia multum et solida, quantis voluerit elaborari sudoribus, in pane vel vino videmus, dum ad solum panem habendum 55

40 subito] *in marg.* W

47 Dominus] Deus CuV

34-35 Cf. Mt 9, 9; Act 8, 3; 9, 1-4. 47-48 Ps 15 (16), 4.

oportet terram colere, vertere, fimare, semen iacere, metere, triturare, purgare, molere, cribrare, fermentare, pinsere, coquere et multipliciter laborare, quem quidem panem, si voluisset Deus, tam faciliter fecisset crescere statim comestibilem, sicut fructus de arboribus aut granum e terra.

Alia ratio est, quare voluit nos Deus erudiri et exerceri per et circa creaturas, ut videlicet creaturae suae nec essent, nec reputarentur inutiles, sed necessariae et fructuosae. Et hoc non solum in parvis et transitoriis, cuiusmodi sunt temporalia et corporea, sed etiam ad spiritualia et aeterna, ut ad virtutes et ad cognitionem Dei simul ac nostri, quae sunt optima, quae in via possumus naturaliter acquirere et utilissima media ad consequendum aeterna, nosque ex hoc essemus plus humiles videntes tantam paupertatem nostram, quod quasi omnia, quibus indigemus, a creaturis nobis longe inferioribus mendicamus.

Insuper, postquam Deus pedem potentiae, sapientiae et huiusmodi proprietatum suarum, creaturis infixerat et vestigium suum impresserat, utpote eis, quas sibi cedere oportebat, quomodo potuit Deus in eis non esse investigabilis illis, qui essent cognitivi vestigii et vellent advertere. Erat autem hoc nobis nedum utile vel delectabile, ut Deum nostrum in omni re inveniremus – dicente Psalmista: “Delectasti me, | Domine, in factura tua”, tu, inquit, delectasti non solum eam delectabilem faciendo, sed etiam te in ipsa repraesentando et donando – sed erat etiam valde necessarium. Nam si non repraesentarent creaturae Deum, tunc ex quo sunt delectabiles, mentes nostras faciliter ad se allicerent et apud se detinerent. Ut igitur conversi ad creaturas non averteremur a Deo nec excusaremur nos per

60 fructus de arboribus] de ... fructus *inver.* W 71 potentiae, sapientiae] *inver.* W 77 me] in *add.* W 82 detinerent] repraesentando *add.* GdTr

76-77 Ps 91 (92), 5.

oblivionem, voluit nobis sufficiens memoriale et recordium sui
 donare in omnibus creaturis. Qui enim noscit et videt vestigium 85
 hominis, facillime potest, si vult advertere, hominis memorari,
 quae est autem res, in qua non divinae sapientiae, potentiae,
 pietatis aut iustitiae, sive domini vestigium occurrere prompte
 possit.

CAPITULUM 15

QUA RATIONE DEUS PRIMAS ET NOBILISSIMAS
 CREATURAS TAM CITO CADERE ET PERIRE PERMISERIT

PATER: Etsi non videtur irrationabile fuisse, quod creaturae
 rationales permetterentur depravari et perire, mirum videtur, 5
 quare nobilissimas et primas creaturarum suarum, vide-
 licet supremum angelum, ut a plerisque creditur, et primum
 hominem tam cito labi permisit, cum adhuc vix primitias deli-
 ciarum innocentiae degustassent.

FILIUS: Si non tam cito cecidissent, nonne similis quaestio 10
 restaret, quare post unum diem aut decem, centum aut mille.
 Insuper, propter quascumque rationes rationabile fuit lapsum
 earum permittere, haec cito tam bene valuerunt, sicut postea
 valuissent. Demum, quia Deus posuerat in potestate eorum 30v
 cadere, quando vellent et ipsi | tunc vellent, non magis conve- 15
 niens erat eorum voluntates tunc quam alias retrahere vel mutare.
 Amplius, ad hoc congruum erat, quod cito permetterentur
 cadere, ut ostenderetur, quod ab origine essent defectibiles.
 Alias enim potuisset aestimari, quod ex longitudine temporis,
 assuefactione vel aliquo huiusmodi defectum incurrerent et ista 20

5 rationales] rationabiles KTr depravari] damnari Gd add. Tr 8 permisit]
 permiserit KTr 9 degustassent] degustasset GdTr 11 aut,] om. GdTr
 17 ad hoc] adhuc GdMaNTr

ratione congruebat primas et supremas de genere creaturarum
 permitti cadere, ne ex sublimitate naturalium et gradus perfec-
 tione stare vel persistere crederentur. Denique, quod inconve-
 niens, si Deus mox, postquam ostenderat, quod rationabile erat
 25 bona creare, etiam voluit ostendere, quod bonum esset mala
 permittere, ut statim ab initio plena foret suae demonstratio
 bonitatis.

Postremo, experientia in principio docuit et docet cotidie,
 quam inclinatae sint ad excellentiam prae aliis et gloriationem
 30 creaturae rationales, sicut quasi in omnibus exercitiis et studiis
 tam iocosis, quam seriosis, conatibusque humanis apparet,
 qualiter quilibet desiderat prae aliis, quantum sibi possibile
 est, reputari, amari, timeri, posse, scire, facere vel habere et de
 opposito communiter deicitur et tristatur. Haec autem gloriatio,
 35 nisi fieret in Domino, erat, sicut et hodie est, ipsi creaturae
 rationali morbus pestifer et letalis. Cuius quidem morbi, quae
 est melior via naturae medicina praeservativa vel curativa quam
 consideratio divinae potestatis, veritatis et iustitiae propriaeque
 respectu Dei nihilitatis, defectibilitatis et impotentiae? Ad
 40 hanc itaque considerationem habendum et non gloriandum de
 se, sed humiliter sentiendum, sufficientem dederat Deus crea-
 31r turae rationali scientiam, | qua quisquis, si uti debite studu-
 isset, praeservatus fuisset a morbo. Postquam igitur angelus
 primus cum suis sequacibus et primi homines illa praedicta ex
 45 data scientia renuerunt vel neglexerunt advertere et in extol-
 lentiam ac gloriationem potestatis et libertatis propriae ceci-
 derunt, quid magis ordinationi divinae congruum, quid cadentibus,
 qui resurgere poterant, magis utile vel necessarium, quid
 daemonibus irreparabiliter cadentibus magis debitum, quid

23 quod] quid CuGdNTr *corr. in marg. ex* quam W 30 rationales]
 rationabiles CuTr 36 rationali] rationabili TrW 40 habendum]
 habendam MaNV 42 rationali] rationabili TrW 45-46 extol-
 lentiam] excellentiam CuV

aliis praesentibus et futuris pro cautela magis proficuum, quam 50
 quod alii in ipsis et ipsimet in se experimentaliter notitia discerent
 et quasi compellerentur advertere id, quod ex naturali et data
 eis scientia considerare neglexerant, ut ipsi vel humiliarentur
 inviti, vel cognoscendo se viles redderentur voluntarie humiles
 et alii ex eorum periculo cautiores? 55

Sane rationabilissimum fuit, ut divina bonitas, quae
 universis morbis medicamenta propria dare dignata est, huic
 morbo gravissimo aeternam mortem inducenti magistralis-
 simum adhiberet et promptissimum medicamen, sicut et fecit,
 dum hunc morbum monstravit vel apparere permisit. Quid 60
 enim magistralius excogitari, quid promptius adhiberi poterat
 quam quod, dum ipse morbus debite consideratus fuerit et
 periculum, quod ex eo sequitur, homoque secundum hanc
 considerationem dietam servaverit, morbum evadit. Sic est
 omnino in proposito. Quando enim homo vilitatem et pericu- 65
 lum suum veraciter advertit et secundum | hanc considera- 31v
 tionem in veritate se tenet, quod non fit nisi humiliter de se
 sentiendo habendoque se pro vili et tali, qualis est, tunc, inquam,
 gloriari non poterit nisi in Deo, a quo est, de quanto est, et sic
 morbus superbiae curatus est. Summe ergo necessaria erat cita 70
 morbi ostensio pro tam utili medicina.

CAPITULUM 16

QUA RATIONE NON SIT DECLARABILE AB HOMINE,
 QUARE DEUS TOT ET TAM MAGNA MALA PERMISERIT
 ET PER CONSEQUENS NEC IUDICABILE

PATER: Quamquam ex praemissis aliquo modo declaretur, 5
 quod rationabile fuerit mala permittere, valde tamen mirum

66-67 considerationem] suam *add.* NV 6 fuerit] fuit W

videtur et nescio qua ratione suasibile, quare voluerit tot mala
permittere et tot angelos ac homines creare iugiter miseros et
blasphematores sui perpetuos, praesertim cum illae proprie-
10 tates divinae bonitatis, quae monstratae sunt et apparent in
malis, videlicet patientia, mansuetudo, iustitia et similes, suffi-
cienter apparuissent in numero pauciori.

FILIUS: Ita dicerem, quod ex quo proprietates divinae boni-
tatis, quae in bonis ostensae sunt, sufficienter apparuissent in
15 minori numero bonorum, ideo etiam non esset rationabile tot
bonos esse creatos.

PATER: Non est simile, quia quantumlibet multi sunt boni, hoc
non nocet nisi valde per accidens. Sed quod aliqui sunt mali,
hoc ante omnia nocet ipsis malis et quandoque multis aliis.
20 Multiplicatio ergo eorum non videtur admittenda sine magna
ratione.

FILIUS: Mala quaecumque Deo nocere non possunt, ut constat,
beatis, ut declaratum est, prosunt, bonis in via non nocent,
nisi de quanto volunt, consentiunt vel sequuntur. Quod vero
25 nocent malis, hoc omnino dignum et iustum est, aequum et
32r rationabile, | immo de natura rei necessarium. Nisi enim alicui
nocerent, mala non essent et cui rationabilius nocent quam illis,
in quibus sunt propter nocentiam? Ergo non potest irrationa-
bilis argui malorum permissio. Item, si est aliqua ratio permis-
30 sionis decem malorum et similis ratio de aliis decem, quare non
possent et illa mala et illi mali permitti et ita de aliis viginti.

PATER: Tanta utique multitudo malorum non videtur habere
bonam rationem.

13 Ita] Item W 17 sunt] sint AsCuMaTrV 32 videtur] videretur CN

23 Cf. supra, II, 8 (p. 51, 14sqq.).

FILIUS: Ex quo supra suasum et concessum est rationabiliter mala permitti, ad quantum numerum putas hoc posse protendi? 35

PATER: Hoc ego determinare non possum.

FILIUS: Nec ego, nec aliquis homo sine revelatione divina. Et ratio huius est, quia nemo potest pensare circumstantias et condiciones bonorum vel malorum nec etiam intensionem bonitatis vel malitiae eorum et quantum boni tolerare possint de adversitate malorum, sic tamen, ut subsistant et non deiciantur, et quot mali bonis pro exercitio et probatione sufficiant quantaque doctrina vel exemplo bonorum mali convertendi ad hoc, quod convertantur, indigeant, seu quantum obstinatis malis ad inexcusabilitatem sufficiat. Hoc autem esset necessarium scire ad ostendendum, quot mali vel mala essent admittendi vel permittenda. Et ideo sicut medicus erraret dicendo herbam esse inutilem, qui nec virtutem herbae, nec morbum, cuius esset curativa, cognosceret, sic est de illo, qui vult rem, actum, omissionem vel permissionem irrationabilem, vel non bonam, indicare, cuius sibi utilitas vel ratio non apparet. Nemo enim est bonus iudex rei, quam nescit. 40 45 50

CAPITULUM 17

QUA RATIONE | DEUS PERMISERIT PLURES ESSE MALOS, 32v
QUAM FECERIT BONOS

PATER: Satis intelligo, quod nullius certi numeri potest dari ratio, sed dicas ad minus, qua ratione Deus in hoc mundo 5

43 quot] quod CGdV 46 sufficiat] sufficiant MaV 5 Deus] *in marg.* W

52-53 Cf. ARISTOTELES, *Ethica Nicomachea*, I, 3, 1094b 27-28 (AL XXVI, 1-3, 3, p. 143, 13-14 1: “Unusquisque autem iudicat bene que cognoscit, et horum est bonus iudex”).

plures permiserit vel permittat malos, quam fecerit aut faciat bonos, sicut experientia manifeste docere et Scriptura testari videtur. Scriptum est enim: “stultorum infinitus est numerus” et iterum: “Multi vocati, pauci electi”.

10 FILIUS: Quia rara est materia, quam exigis, et nescio, ubi unquam tractata, ideo oportet te stare contentum in ea respon-
sione, quam dare possum. Una itaque ratio potest esse, ut
conservatio ecclesiae et fidelium divina et miraculosa sit ac talis
appareat. Et per hoc probetur, quod boni non solum communi
15 modo, sed quodammodo et electione speciali sunt Dei, quos
sic mirabiliter fovet et conservat, ut quantumcumque mali
numero et potentia humana bonos excedant et saeviant contra
eos contenturque ipsos nonnumquam exterminare, suppri-
mere et delere, quod tamen numquam in hoc praevalent, ut
20 ait propheta in persona Ecclesiae: “Saepe expugnauerunt me
a iuventute mea, etenim non potuerunt mihi”, *Glossa*: “semel
vel pluries praevalere”. Et de filiis Israel dicitur: “Cum essent
numero brevi, paucissimi et incolae eius et pertransierunt de
gente in gentem, et non reliquit hominem nocere eis etc.”.

25 Alia ratio est, ne boni nimium vel plus debito confiderent
in defensione humana, ad quam valde inclinati sunt homines,
ponerentque carnem brachium suum, minusque adhaerent
Deo et sic dominicam maledictionem incurrerent, qua dicitur
33r | per prophetam: “Maledictus, qui confidit in homine et ponit
30 carnem brachium suum”. Insuper, ut qui boni sunt vel fieri

6 faciat] faciet TrW 8 enim] quod *add.* As quia *add.* CCuGdMaNV
9 pauci] vero *add.* AsMaTrV 11 tractata] et *add.* W 24 etc.] *om.* MaTr

8 Eccle 1, 15. 9 Mt 22, 14: “Multi enim sunt vocati, pauci vero electi”.
20-21 Ps 128(129), 2. 21-22 *Glossa ordinaria*, ad Ps 128, 2, t. II, f. 314va:
“scilicet praevalere ut me traherent in consensum peccati”; *cf.* WALA-
FRIDUS STRABO, *Liber Psalmorum*, Ps 128, 2 (PL 113, 1048D) sententia ex
AUGUSTINO, *Enarrationes in Psalmos*, 128, 4 (CCSL 40, p. 1883, 1-6).
22-24 Ps 104 (105), 12-14. 29-30 Ier 17, 5.

volunt, minus suspecti sibi sint et aliis, quod trahantur ad fidem
 timore oppressionis vel contemptus tam multorum, vel spe aut
 fiducia maioris securitatis et defensionis, sicut aliquando mali
 plus de multitudine quam de veritate confidunt, sicque ipsi
 boni maius testimonium habeant, quod alliciantur desiderio 35
 spirituali et quod fiduciam suam ponant in Deum.

Amplius, ut detur intelligi bonos ex gratia Dei subsistere
 non ex natura, dum tam multi ad malitiam se convertunt. Si
 enim communior esset inter homines bonitas, posset credi ex
 natura provenire, non gratia, quia illud ‘naturale’ dicitur, quod 40
 communiter accidit.

Demum, quis miretur, si plures sint servi quam domini,
 cum oppositum videatur inconueniens. Nunc autem boni et
 electi secundum rei veritatem sunt domini, reprobi vero servi
 ipsorum iuxta illud: “maior seruiet minori”, *Glossa*: “reprobatus 45
 electo”.

Denique, ut natura humana prodiisse noscatur ex nihilo,
 quae tam communiter tendit in nihilum et defectum et vix
 in aliquibus subsistit aut redit cum divinae gratiae adiutorio
 speciali. 50

Postremo, cum Deus saepe neget gratiam aliquam diligen-
 tissime petentibus atque dignis, quia non vult vilescere dona
 sua, quid miri, si ex eadem ratione non voluit gratiam suam
 et bonitatem hominum esse tam communes, ut minus vilesce-
 rent in aestimatione hominum essentque magis preciosae, quod 55
 secundum communem consuetudinem non fieret, quando pro
 maiori parte et tam communiter haberentur. Solet enim omnis

47 ut] et GdTr

45 Gen 25, 23. 45-46 in *Glossa* non inveni. Ad sensum cf. AUGUSTINUS
 HIPPONENSIS, *Ennarationes in Psalmos*, 46, 6 (CCSL 38, p. 532, 3-7): “Duo
 fratres erant Esau et Iacob; ... et ibi cum duo essent, electus est minor, et
 praepositus est maiori, et dictum est: duo populi sunt in utero tuo, et
 maior seruiet minori”.

33^v res quantumlibet bona, quae communiter | et multum habetur,
minus reputari apud homines, nisi forte alii desiderantes eam
60 habentibus reddant caram. Et licet quando sic homines in aesti-
matione gratiae errarent, gratia esset aequae bona et salubris, hoc
tamen noceret hominibus, quando minus quaererent et desi-
derarent eam habere et sic minus digni minus eam conseque-
rentur vel servare curarent.

65 PATER: Contra hanc rationem habeo dubium. Nam si ita est,
quare ergo Deus vult, quod misericordia sua semper omnibus
et ubique praesto sit, et hoc vult etiam praedicari, cum tamen
multi ob hoc minus curent et diutius differant converti.

FILIUS: Respondeo, quod Deus sic detestatur desperationem,
70 utpote peccatum vel vitium infinitae bonitatis suae priva-
tivum vel negativum, quod magis vult tolerare contemptum
donorum suorum quam in occasionem qualemcumque despe-
rationis clausum esse vel non praedicari apertum suae gremium
pietatis.

75 PATER: Vellem, ut diceres, ubi fundaretur, quod Deus propter
rationes, quas assignasti, permiserit plures malos, quam fecerit
bonos.

FILIUS: Illa, quae in rationibus assignata sunt, veniunt realiter
et rationabiliter eliciuntur ex malis permissis vel eorum occa-
80 sione. Et ideo frivolum est dicere, quod immensa Dei sapientia
non intenderit istas veritates ostendere utilitatesque venire
bonis, quas rationabiliter ex operationibus et permissionibus
eius eliciunt. Quidquid enim boni vel veri possumus ex rebus,
operibus Dei vel permissionibus elicere, non est dubium Deum
85 hoc dare et non iam excogitare de novo, sed in sua providentia
aeternaliter intendisse.

81 intederit] intendit CuGdTr

CAPITULUM 18

QUOD RATIO PERMITTENDI PLURES | MALOS, QUAM SINT 34r
 BONI, NON EST MINOR VEL MINUS BONA, QUAM MALA
 PERMISSA SINT MALA, ET QUOD SI ITA ESSET,
 NON OBSTARET, QUIN RATIONES ESSENT BONAE 5

PATER: Non possum negare, quod dicis, sed quantum licet mihi dicere collative, salva per omnia rationabilissima ac irreprehensibili bonitate et iustitia divinorum operum, videtur, quod rationes illae minus idoneae et nimis parvae sint ad permissionem tantorum malorum, cum mala permissa videantur numero plura et intensione graviora utilitatibus illis, quae in rationibus includuntur. Nescio enim, quomodo sit rationale magna mala permittere propter rationes modicum boni importantes. Siquidem perpauci considerant illam miraculosam conservationem bonorum inter tot malos vel ex multitudine malorum procreationem creaturarum ex nihilo, vel ex paucitate bonorum, subsistentiam eorum ex gratia, non natura, vel non confidentiam in homines. Et quia pauci dictas rationes et utilitates advertunt et forte non omnibus advertentibus ad utilitatem veniunt, videtur, quod raro ad effectum intentum ducantur rationes antedictae, sicque modica ex eis utilitas habeatur. Peccata vero tot hominum, quasi innumerabilium, sunt maxima mala, miseriae et damna grandisque inhonoratio Dei, hominibusque causa damnationis aeternae.

FILIUS: Quam parvum bonum, quaeso, putas illud vere divinum et miraculosum opus conservationis bonorum inter tot malos, adversarios ipsorum mortales, ad quod ceteris paribus nulla potentia humana sufficeret, ostensioque in hoc potentiae | 34v
 et bonitatis divinae et fructus, quem boni habent ex hoc, ac laus, quam Deo proinde canunt et canent perpetue? Et quod 30

20-21 ad ... ducantur] ducantur ad *inver.* W 21 sicque] sic quod GdTr

pravum opus vel opera reputas ita mala, sicut ista sunt bona? Maxime cum nullum sit malum, ex quo Deus non eliciat maius bonum, immo plura bona, quorum quodlibet magis bonum est, quam illud sit malum, sicut ex octavo capitulo secundi tractatus apparet. Et ideo, si istae rationes non plene sufficerent, illae adiunctae supplerent et ostenderent permissionem esse rationabilem, etiamsi mala permissa ad bona compararentur elicita et in rationibus his implicita. Sed esto, quod nec bona ex malis elicita, nec etiam bona istis rationibus importata essent tantae bonitatis sicut mala, quae permittuntur, sunt malitiae, adhuc non concluderes, nisi permissio malorum esset tam mala, sicut sunt illa mala, quae permissa committuntur, vel etiamsi essent aliquo modo in se mala. Plane enim tunc nulla esset ratio permittendi tot mala.

45 Quia vero permissio etiam quantumlibet magnorum malorum in se mala non est, sed licita illi, qui non ex aliqua lege, praecepto vel aliquo huiusmodi ea impedire tenetur, sicut de Deo manifestum est, qui ad creaturas nulla omnino obligatione constringitur, nisi quantum se misericorditer per promissiones vel aliquo tali modo ligare dignatur. Illud vero, quod quis licite potest non facere et omnino dimittere, non propter hoc tenetur facere, quod aliis esset utile, si faceret, et quod si non faceret, esset nocivum. Et hinc est, quod si ex sola libertate dimitteret aut per hoc libertatem suam vellet ostendere, irreprehensibilis esset ipsa permissio. Quanto magis ergo non solum irreprehensibiliter, sed etiam rationabiliter dimittit, si facit hoc ex aliqua | quantumlibet modica ratione. Verbi gratia, si

32 maius] magis CuMaNTrV
 rentur] comparentur NV
 rationaliter MaV

33 magis] maius CuN
 51 facere] iter. W

37 compare-
 56 rationabiliter]

34-35 Cf. supra, II, 8 (p. 47, 4 - 51, 13).

quis intrando bellum et bellando multos salvaret, qui ipso non intrante peribunt, ipseque omnino liber esset ad intrandum vel manendum, quae quidem libertatio Deo utique est possibilis. 60
 Hic igitur, qui ex libertate potest extra manere, si deliberaret hac ratione non intrare bellum, ut vincendi insufficientiam suam agnoscerent et ipsi vel alii diligentiores fierent ad providendum sibi de bono duce belli, nonne rationabiliter ageret, licet illi per negligentiam suam ex illo damno nec cautelam illam elicerent, 65
 nec timorem. Nec enim propter negligentiam eorum irrationabilis redditur illa provida mansio huius boni viri, cum sufficientem monitionem et occasionem illi negligentes habeant cautelae, providentiae vel timoris. “Vexatio” enim, si volunt advertere, “dabit intellectum auditui”, quod si nolunt, non 70
 propter hoc irrationabiliter egit, qui cum liber esset, ipsis tantae eruditionis occasionem bonam dedit.

Nec obstat, si dicatur, quod strages hominum, quae facta est, sit magis mala quam utilitas, quae ex occasione sequitur, sit bona, quia ille liber fuisset stragem permittere, etiamsi nullam 75
 utilitatem intendisset, et nihilominus intendit tale bonum, quod posset impedire vel excludere multas strages hominum, si adhiberetur diligentia debita et condigna.

59 ipseque] ipse quia GdV

71 ipsis] nihilominus *add.* AsN

TRACTATUS TERTIUS
QUA RATIONE ET IUSTITIA DEUS
IMPUTET MALIS PECCATA

CAPITULUM I

5 QUOD QUI SCIT VEL SCIRE DEBET SE OBLIGARI
ET NON SOLVIT, SECUNDUM QUOD DEBET ET POTEST,
IUSTE SIBI NON SOLUTIO IMPUTATUR

PATER: Sit iam ita, quod Deus possit licite quantumlibet multa
35^v vel magna mala permittere. Qua ratione et iustitia | vult ea,
10 quae libere et voluntarie permittit, committenti tam graviter
imputare, cum nullo modo potuissent fieri nisi eo permittente,
immo non possint vitari nisi eo iuvante, et si iuvisset aut iuaret
me peccantem tantum, sicut iuivit Iohannem Baptistam, ita
modicum peccarem ut ille, et si sic traheret me sicut Paulum,
15 converterer sicut ipse, et si daret mihi talem voluntatem et
tantam gratiam, tam multa bona facerem sicut unus eorum.

FILIUS: Qui scit vel scire debet se esse obligatum ad solvendum
aliquid pro certo tempore, et pro eo non solvit iuxta hoc, quod
commode potest, nonne sibi iuste non solutio imputatur.

20 PATER: Non video aliud.

FILIUS: Debesne aliquid Domino Deo?

PATER: Ita dicitur communiter, sed vellem habere probatum.

Quid enim debeo sibi solvere, cum omnia, quae habeo, sint sua,
et quae possum vel facio, non nisi per ipsum possum aut ago.

25 Ideoque, si vult sibi esse solutum a me, operetur, ut solvam.

15 mihi] modo W 24 aut] vel W

FILIUS: Debesne alicui homini quidquam?

PATER: Hoc non audeo negare, quia facerem iniuriam
mutuantibus, ingratum me redderem benefactoribus, odiosum
diligentibus et eorum benevolentia me privarem, si negarem me
pro beneficiis vel mutuis obligari. 30

FILIUS: Habesne quidquam talium a Domino Deo?

PATER: Immo omnia, quae habeo ab aliis, principalius per
ipsum habeo et ab ipso et ultra haec multa et maxima ab eo,
sicut esse, vivere, intellectum, voluntatem et huiusmodi.

FILIUS: Igitur summe et maxime debitor es eius et plus sibi 35
debes quam alii vel aliis quibuscumque.

PATER: Fateor, si et in quantum possum.

FILIUS: Habes|ne aliquid posse? 36r

PATER: Non plus, nisi quantum ipse donat.

FILIUS: Deditne tibi vel dat iam aliquid posse sic, quod illud 40
habeas de praesenti?

PATER: Credo bene, quod aliquid, sed nescio quantum.

FILIUS: Ergo nisi coneris ad tantum, quantum potes, ipse tibi
iuste imputabit.

CAPITULUM 2

QUOD NON EXCUSATUR QUIS DE NON SOLUTIONE, ETIAMSI INVINCIBILITER IGNORET, QUANTUM AD MAXIMUM POSSIT AUT DEBEAT

PATER: Numquid non excusat me ignorantia, ut videtur, invin- 5
cibilis, quia videlicet nescio, quantum possum?

FILIUS: Imaginandum est de Deo sicut de uno domino terreno,
qui terram locans agricolis non requirit extremum, quod de

38 aliquid] aliquid KMaTrV 40 aliquid] aliquid CuNTr 42 ali-
quod] aliquid CuMaNTr 3 ignoret] ignorat CVN 8 requirit]
quaerit GdTr

agris potest provenire, sed temperate, ut de censu sit eo securior
10 et illi benignius et facilius censum dare valeant et se ipsos susten-
tare. Sic Deus censum laudis, gratitudinis, amoris et aliorum
huiusmodi non ad ultimum virium nostrarum exposcit a nobis,
sed valde clementer, ut eo benevolentius persolvamus et diu in
viribus maneamus. Si igitur facis diligentiam debitam in expe-
15 riendo, quantum possis, et iuxta hoc sibi servis et solvis, ab his,
quae ultra haec potes, multum per ignorantiam relevaris, alias
vero minime.

PATER: Nec ego scio, nec possum scire, quae sit diligentia, quam
habere debeo.

20 FILIUS: Licet non possis ad plenum scire, multum tamen et
satis ad propinquum potes conicere ex his, quae in aliis bene
potes. Cum enim alios amatores tuos diligis, benefactoribus
gratias agis, potentes times, superioribus reverentiam exhibes
36v et oboedis, laboras in exterioribus et abstines, bene potes in |
25 his considerare tuam diligentiam, affectum et posse. Si ergo
maiolem diligentiam, affectum, conatum et opus in his et aliis,
quae Deo debentur, exhibes, sicut plus sibi teneris iuxta concessa
superius, habes diligentiae debitae magnum signum. Si autem
in aliis conari potes et facere et ad ea facienda multum afficeris,
30 non poteris ad excusationem tuam impotentiam allegare.

CAPITULUM 3

QUOD NEC EFFECTUM EXTERIOREM, NEC AFFECTUM
INTERIOREM OPORTET SENSIBILITER ESSE MAIOREM
AD EA, QUAE SUNT DEI, QUAM ALIQUANDO FUIT AD ALIA,
5 ET QUOMODO DEBEAT ESSE MAIOR

PATER: Aliquando in exterioribus occupationibus laboro vel
abstineo a cibis et potibus quasi ad ultimum, quod possum.

12 ad] *om.* GdTr 27-28 concessa superius] *inver.* W

Quomodo ergo tunc Deo amplius exhibeo? Item, quandoque vehementer afficior in animo ad benefactorem aut amicum aut bona exteriora et non mirum, quia corpus, quod corrumpitur in hoc, tanquam sibi complacente, me adiuvat, in spiritualibus vero de natura sua corrupta impedit et resistit. Quomodo ergo possum tantum affectum et maiorem in me experiri vel habere ad divina sicut humana? 10

FILIUS: Licet malum signum sit et insufficiens per impotentiam excusatio, si putet homo vel dicat se non posse facere laborem illum in serviendo Deo, quem bene potest in aliis Apostolo dicente: “Sicut exhibuistis membra vestra servire iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra servire iustitiae in sanctificationem”, non tamen requiritur, quod semper homo laboret plus ad extra in exercitio virtutum, quam fecit in vitiis, quia diabolus irrationabilia servitia desiderat, Deus non nisi rationabilia requirit. | Sed in hoc plus faciat serviendo Deo quam in aliis, quod firmior sit et minus possit avelli a servitio Dei quam a quacumque alia re vel actu, maxime contrario, et plus appretiet in mente sua, ut ea, quae potest agere, ad beneplacitum Dei faciat quam alia ratione quacumque. Nec etiam oportet, quod affectus ad placendum Deo sit sensibiliter ita fervens et tam intensus perceptibiliter, sicut aliquando fuit in aliis, licet hoc habere a Deo foret magna perfectio et donum gratiae speciale. Sed hoc requiritur, quod affectus rationalis interior, sive voluntas, maior et intensior sit ad hoc quam ad aliud quodcumque, immo sic sit ad hoc, quod ab omni repugnanti et contrario sit aversus et, si non specialiter et in actu, saltem habitualiter et radicaliter ac in communi. 37r 25 30 35

9 aut₁] *om.* KW

20 sanctificationem] iustificationem CuMaNV

25 quam] *in marg.* W

29-30 sicut ... Deo] *in marg.* W

18-20 Rom 6, 19.

CAPITULUM 4

QUA RATIONE DEUS REQUIRIT AB HOMINE VOLUNTATEM,
QUAM DEUS NON DAT NEC VULT SIBI DARE
ET HOMO SINE DONO DEI NON POTEST HABERE

5 PATER: Talem affectum et voluntatem, nisi Deus det, non possum habere. Quando ergo ipse non dat, qua iustitia requirit a me huiusmodi voluntatem?

FILIUS: Quando aliquis homo bene fecit tibi, qui nec dat, nec potest dare tibi voluntatem retribuendi, nihilominus teneris
10 sibi gratias agere et retribuere iuxta posse nec in aliquo, etiam minimo, excusaris, immo magis accusaris, si non habes voluntatem retribuendi, quam ad minus habere deberes, etiamsi posse non haberes.

PATER: Non video aliud, quin ad minus requiratur bona
15 voluntas.

FILIUS: Postquam igitur Deus amplius fecit tibi quam aliquis
37v alius et ultra hoc dedit posse retribuendi et posse volendi, quae alius dare non | potest, cur non aequae teneris sibi, etiamsi non dedit voluntatem, et si teneris, cur non iuste requirit?

20 PATER: Quantumlibet habeam posse volendi retribuere, seu retribuendi, numquam tamen retribuam, nisi retribuendi habuero voluntatem plenam et efficacem, quam ex toto posse, quod dedit, habere non possum, nisi ultra haec omnia praedicta etiam ipse det eam. Cum igitur huiusmodi voluntatem efficacem

25 Deus nulli habenti posse sufficiens det nec dare velit, quem non retributurum praenovit, sicut planum est, quia, si Deus daret vel dare vellet voluntate vera, scilicet beneplaciti, ille consequeretur et secundum hoc ageret. Alias enim voluntas efficax non esset vel ipse posse sufficiens non haberet. Ideoque mirabile

8 fecit] facit W

18 non₃] *supersc.* W

10 posse] tuum voluntarium *add. in marg.* W

25 det] dat W

videtur, quod iustus Deus hoc requirit ab homine, quod non 30
 vult sibi dare et homo sine sua datione non potest habere. Verbi
 gratia, Deus requisivit, quod Iudas post traditionem resurge-
 reret, et imputat sibi, quod non resurrexit. Ipse vero resurgere
 non potuit, nisi Deus daret sibi efficax velle resurgendi, quod
 nec dedit sibi Deus, nec unquam dare proposuit. 35

FILIUS: Ad hoc, quod aliquis obligatus sit et ab eo iuste debitum
 exigatur, non plus requiritur, nisi quod fecerit iniuriam aut
 susceperit mutuum vel beneficium, vel aliquod tale, quod retri-
 butionem exigit, et ipse solvere vel retribuere possit. Sic itaque
 omnes iudices iusti decernunt nec alicui debenti et non habenti 40
 solvere longiores dant indutias, quam quoadusque possit. Cum
 ergo homo illam voluntatem retribuendi efficacem, quam, ut
 dicis, sine Deo non | potest habere, etiam per ipsum Deum 38r
 bene possit habere, ipse sufficienter obligatur. Qui enim ab alio
 potest habere ad solvendum, utique potest solvere. 45

PATER: Iste, de quo arguimus, retribuere sine Deo non potest et
 Deus non adiuvat ipsum, igitur simpliciter non potest.

FILIUS: Consequentia non valet, quia etsi non iuvat, potest
 iuvare. Etiam secunda pars antecedentis est falsa, quia, si non
 iuvaret, nihil posset. 50

PATER: Saltem non iuvat eum ad efficaciter retribuendum.

FILIUS: Hoc est verum, quamdiu iste non facit diligentiam et
 conatum. Nemo enim iuvatur, nisi qui et ipse aliquid agit. Sed
 bene iuvat eum tantum, quod potest efficaciter retribuere, et
 hoc sufficit ad obligationem. 55

PATER: Ista ambo volo negare, ut videam probationes.

FILIUS: Dic igitur, an quilibet utens ratione habeat a Deo
 aliquod posse retribuendi sibi.

31 datione] donatione MaV 38 susceperit] suscepit KTr 44 alio]
 illo GdTr 58 posse] *in marg.* W

PATER: Non dubito, quin sic, alias enim nec retribuere
60 teneretur.

FILIUS: Potestne quilibet talis agere secundum hoc posse, quod
habet?

PATER: Potest omnino, nec enim posse esset, per quod nihil
posset.

65 FILIUS: Quando autem quis ageret secundum hoc posse,
quod habet etiam, quantumlibet parvum sit, nonne efficaciter
retribuere?

PATER: Utique, immo et sufficienter, si ageret secundum totum
posse, quod habet.

70 FILIUS: Planum est ergo, quod quilibet utens ratione suffi-
cienter iuvatur ad posse retribuere.

PATER: Non video, quid hic negem. Proba secundum, quod
habere tale posse sufficiat ad obligationem.

FILIUS: Si tale posse non sufficeret, sed, ut supra tetigisti,
75 requireretur, quod huiusmodi potens etiam voluntatem ad
retribuendum haberet, sequeretur, quod omnis malivulus et
38v ingratus, quamdiu | talis est, quod non vult solvere vel retri-
buere, tamdiu liber et solutus esset a retributione et sic de mali-
volentia sua magnum commodum reportaret. Item, sequitur,
80 quod nullus homo possit hominem iudicare vel punire pro
non solutione debiti vel etiam quacumque omissione, quia
secundum hanc viam nullus obligatur, nisi habeat voluntatem.
Nemo autem potest iudicare de actibus interioribus voluntatis.
Quod, quia inconueniens esset, sequitur, quod non voluntas
85 solvendi non sit ad excusationem, sed, ut dictum est, ad accusa-
tionem potentis solvere nec solventis. Sufficit igitur in debitore
solvendi potestas.

65 Quando] Cum NV 72 secundum] scilicet *add.* MaV

74 Cf. supra, III, 4 (p. 80, 20-24).

CAPITULUM 5

QUOD QUIA QUILIBET HOMO, SIVE MULTUM, SIVE
 MODICUM HABEAT A DEO, SECUNDUM HOC SIBI TENETUR
 AD CENSUM. HINC CONCLUDITUR, QUOD QUIA NULLUS
 VEL RARISSIMUS EST, QUI IUXTA BONA SUMPTA CENSUET, 5
 CUILIBET IUSTE DEUS IMPUTARE POTEST
 ET POENAS INFERRE ET PER CONSEQUENS TOTUM
 IN MISERICORDIA DEI CONSISTIT

PATER: Velle realiter et efficaciter Deo gratias agere pro bene-
 ficiis aut satisfacere pro peccatis est venire ad Deum, ad quem 10
 nemo potest venire nisi tractus. Per solum autem posse non
 videor trahi. Ergo videtur, quod plus requiratur quam posse
 ad hoc, quod quis retribuere vel satisfacere teneatur, videlicet
 aliquod alliciens sive trahens.

FILIUS: Quando es obligatus homini benefactori ad repen- 15
 dendas gratias, esne tractus ad hoc?

PATER: Credo, quod sufficienter ex hoc, quod per beneficium
 cognovi et benevolentiam et affectum suum ad me.

FILIUS: Cum ergo cognoscas, quod, ut de aliis donis taceam,
 Deus dedit tibi posse | venire ad se, quod est bonum excellen- 20
 tius omnibus beneficiis humanis, numquid non sufficienter per 39r
 illud donum es tractus?

PATER: Hoc de cognoscente Deum suadere videtur, sed quid
 est de his, qui nihil sciunt de Deo et credunt se aliunde habere,
 quae habent? Qua iustitia exigit Deus ab eis eam, de qua dictum 25
 est, bonam voluntatem et, ut habeant fidem ac gratiam, de

12 trahi] retrahi MaV requiratur] plus *add. in marg.* W 21 beneficiis]
 bene *add. in marg.* W

10-11 Cf. Io 6, 44: "Nemo potuit venire ad me, nisi Pater, qui misit me, tra-
 xerit eum".

quibus penitus nihil sciunt nec umquam audiverunt et tam vehementer imputat eis, quod non habent, cum tamen ipsi non possint divinare de talibus, quae aliquo modo sunt super
30 rationem humanam?

FILIUS: Si quis dominus aut rex daret subditis bona sua et alicubi proclamaret in publico, alibi vero insinuet in occulto, quantum de censu dare deberent, qui bona reciperent sub magnis poenis ablationis aut diminutionis bonorum aut aliis
35 personae non solventi inferendis, nonne iustissime imputaret eis, qui recipiendo bona mandatum huiusmodi proclamatum aut insinuatam audire vel auditum intelligere, seu advertere, vel intellectum implere contemnerent aut negligerent, sicque censum non solverent, quem tenentur? Nonne etiam iure
40 auferret eis vel diminueret bona inferretque poenas secundum magnitudinem irreverentiae, negligentiae vel contemptus?

PATER: Procede ulterius. Exemplum enim videtur satis consonum veritati.

FILIUS: Cum ergo omnes homines usum rationis habentes, de
45 quibus praesens sermo est, bona a Deo receperint, licet inaequaliter, quilibet tamen pro modulo suo ad cotidianum censum gratitudinis, humilitatis, oboedientiae, obsequii, reverentiae et
39^v amoris | et ceterorum huiusmodi obligetur, paganique vel alii infideles, si qui tales sunt, ad quos nulla devenit publica pro-
50 lamatio veritatis, “ipsi sibi sint lex”, ut ait Apostolus, “habentes ius legis scriptum in cordibus suis” et ex naturali ratione, quod bonum est, discernentes aut discernere potentes, dummodo eam diligentiam fecerint, quam communiter faciunt in aliis

29 aliquo modo] aliquando W 36 bona] bonum CuNV 39 tenentur] tenerentur CManV 50 sint] sunt MaN

50-51 Rom 2, 14-15: “ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis”.

aut commode facere possunt, et ultra hoc, sicut non oportet
 dubitari, multas speciales admonitiones habeant per crea- 55
 turas, scripturas, saltem philosophorum, homines, angelos
 et varios casus eufortunii vel infortunii, nec non quandoque
 inspirationem divinam. Christianique et qui cum eis sunt vel
 non longe distant ab ipsis, ultra haec omnia manifestam proc-
 lamationem et publicam divinae habeant voluntatis, nullus 60
 tamen vel rarissimus ex omnibus est et, si quis est, rarissime
 talis est, qui secundum dona, intelligentiam et facultatem, a
 Deo suscepta admonitionemque et requisitionem eius debitum
 censum solvat vel etiam solas admonitiones et doctrinas capiat,
 rationem consulat et attendat, prout potest et debet. 65

Postquam autem quis, quantumlibet multum aut modicum
 de cognitione vel donis habeat, illud negligit, quod Deus ab
 ipso non excessive, sed secundum bona sibi collata piissime
 et rationabilissime cum sufficienti eruditione et admonitione
 requirit, tunc nisi Deus velit cum tali misericorditer agere et 70
 non imputare sibi negligentiam vel peccatum, sicut potens est
 remittere, cui et quando vult, tunc, inquam, ab isto delinquente
 aufert in parte vel in toto iuste, | quod habet, et denegat, quae 40r
 non habet, infertque poenas secundum mensuram negligentiae
 vel contemptus. 75

Et inde est, quod totum in misericordia Dei consistit, sicut
 ait Scriptura: “omnia conclusit sub peccato”, ut omnium mise-
 reatur, et “Beatus est”, secundum prophetam non, qui non fecit,
 sed “cui non imputavit Dominus peccatum”. Iuxta hoc etiam
 potest intelligi, quod “quem vult, indurat, et cui vult, mise- 80
 reatur”. Si enim homini, ut dictum est, delinquenti non solvendo

54 possunt] possint W possit Gd 63 suscepta] susceptam CuMaTrV
 64 vel] et MaV 79 etiam] om. W 80-81 miseretur] miseretur W

77 Cf. Gal 3, 22. 78-79 Cf. Ps 31(32), 2. 80-81 Rom 9, 18: “Ergo
 cuius vult, miseretur, et quem vult indurat”.

censum debitum non miseretur indulgendo neglecta, sed aufert sibi bona et infert poenas nec iuvat eas patienter ferre, sed etiam dona iuvantia subtrahit, necesse est, ut homo amplius indu-
85 retur, id est, fiat minus aptus. Nihil est enim huiusmodi Dei induratio nisi minor ad bonum hominis aptitudo. Quando vero quis se plene exhiberet secundum ea, quae habet a Deo, tunc indubitanter impleretur verbum Apostoli, quod dicit: “Fidelis est Deus, negare se ipsum non potest”. Sed hoc salvo meliori
90 iudicio credo non fieri sine speciali Dei praeservatione. Alias enim res de se corruptibilis, adhuc in statu corruptionis, in statu suo subsisteret et non tenderet ad defectum, quod statui corruptionis repugnare videtur, sicut scriptum est, et „numquam in eodem statu permanet”.

CAPITULUM 6

QUOD NON QUILIBET AEQUE BENE ET BONA FACERET CUM ALIO, ETIAMSI AEQUALEM GRATIAM HABERET

Quod autem addidisti, quia si Deus tantum iuvisset te sicut
5 sanctum Iohannem, tam parum peccasses ut ipse et si tantum
traxisset te vel tantam gratiam dedisset tibi sicut illi vel Paulo,
40v tam multa bona fecisses ut ille, non bene infertur, cum | aliqua
gratia sufficiat ad trahendum unum a malis ad bona, quae non
sufficeret ad trahendum alium magis rebellem vel radicatum in
10 vitio. Actus enim activorum sunt in patiente disposito, quod
quilibet in se ipso potest experiri. Uno namque tempore movet

85 Dei] dura W 89 Deus] Dominus W 91 adhuc] ad hoc CuN
7 infertur] inferatur GdTr

88-89 2 Tim 2, 13. 93-94 Iob 14, 2. 10 *Auctoritates Aristotelis*,
p. 179 (55); cf. ARISTOTELES, *De anima*, II, 2, 414a 11-12.

eum verbum sive monitio, quod vel quam alio tempore pro
 nihilo reputaret. An non putas, quod multi a profundissimis
 malitiis resipuerint per monitionem aut flagellationem Dei
 multo minorem, quam fuerant plagae pharaonis? Immo multi 15
 legendo compunguntur, cum tamen ille sustinendo perman-
 serit obstinatus. Insuper, si non tantum habes, non ad tantum
 obligaris, nisi forte per te stet, quod non habes. Nec enim plus
 imputat dominus servo infideli et pigro, nisi quod pecuniam
 suam, scilicet domini, quam sibi commiserat, sine lucro 20
 reportat, de ea autem, quam non dederat, non requirit. Si autem
 velles per hoc, quod dicis: ‘sicut sanctum Iohannem’ etc. intel-
 ligere plenam conformitatem in omnibus naturalibus et acci-
 dentalibus, gratuitis et non gratuitis, corporalibus sive spiritu-
 alibus, tunc planum esset et quaestione non dignum. Si enim 25
 fecisset te omnino esse sicut illum, tunc tu esses sicut ille.

20 suam] *om.* W 21 reportat] reportet MaV 26 tu] *om.* CKV

15 *Cf.* Ex 17-20. 19-21 *Cf.* Mt 25, 25-26.

TRACTATUS QUARTUS DE RATIONE INFLICTIONIS POENARUM

CAPITULUM I

QUAE SINT RATIONES PUNITIIONIS MALORUM IN

5

GENERALI

PATER: Postquam ergo Deus voluit talia mala permittere ad tam magnam ostensionem bonitatis suae et ad hoc, ut tot bona eliceret, tantum videlicet profectum bonorum tam in via, quam in patria, quare voluit eos tam gravibus et aeternis poenis
10 affligere, | qui sibi ad tot bona sunt utiles ac ministrant et sine
41r quibus vel similibus numquam talia provenissent.

FILIUS: Ut ad id primo respondeam, per quod quaestionem aggravare videris, quasi totum, quod allegas, est verum de ligno, ex quo facta est imago crucifixi, per quam Deus multam
15 fidelium devotionem excitat et tamen nullum inconueniens est, postquam imago perit et lignum putruit, si proiciatur in ignem. Quanto magis ergo proiciendum esset, si per projectionem in ignem ad illa bona esset utile et serviret.

PATER: Secus videtur de ligno, quod, quia insensibile est,
20 dolorem non habet.

FILIUS: Sicut secus est de ligno in passione, quod eam non percipit, ita secus est in actione, quia non facit contra Deum nec intendit, sicut malus homo, per quem licet Deus voluntatem suam compleat, hoc tamen non est in eius intentione, sed

11 vel] et CuMaNV

ut frequenter oppositum vel saltem aliquid aliud et non illud, 25
quod Deus intendit.

Sed ad principale propositum accedendo, sunt bene
rationes, quae ex supra habitis possunt haberi, quia videlicet
Deus voluit punire malos ad ostendendum punibilitatem crea-
turarum ac potentiam suam in praevalendo malis et humiliando 30
eos ac subiciendo, seu subiectos sibi ostendendo, licet invitos,
sapientiam in discernendo peccata etiam occulta, iustitiam
in nullum malum dimittendo impunitum, misericordiam in
puniendo citra condignum, providentiam et pietatem in deter-
rendo multos per poenas a malis, quae facerent, si poena non 35
esset, et procurandum solatium, quod boni et beati habent de
tam immensa, rationabili | et pia iustitia, insuper ad clariorem 41v
ostensionem perpetuitatis daemonum et hominum. Quod
enim angeli et homines beati perpetui sunt, posset ascribi
bonae vitae, quam habent. Hoc autem locum non habet, ex quo 40
damnati in omni miseria perpetui sunt. Hoc igitur est eviden-
tissimum eorum perpetuitatis argumentum, nec non ad osten-
dendum, quod amaram poenam sensus Deus possit sua dulce-
dine et caritate dulcorare in tantum, quod non curetur vel
leviter feratur, sicut fecit in martyribus et haec omnia vel non 45
essent vel non apparerent in effectu, si nulla poena fuisset illata.
Et quamvis hae rationes praesenti proposito possent sufficere,
sunt tamen adhuc aliae rationes inflictionis poenarum.

Prima quidem, quod, ex quo omnes creaturae serviunt Deo,
inordinatum esset, quod nulla ex eis tantum Dei contemptum et 50

29 malos] 1 *in marg.* W 29-30 creaturarum] 2 *in marg.* W alis] 3
in marg. W 31 invitos] 4 *in marg.* W 32 occulta] 5 *in marg.* W
33 impunitum] 6 *in marg.* W 34 condignum] 7 *in marg.* W 36 esset]
8 *in marg.* W 37 iustitia] 9 *in marg.* W 41 perpetui] *in marg.* W
42 argumentum] 10 *in marg.* W 43 quod] quam GdTr 50 Dei]
supersc. W

iniuriam vindicaret. Demum, qualis potentiae esset vel reputaretur
 Deus, si misera creatura posset delectationem vel consolationem
 habere Deum contemnendo et quasi contra eum, sicut luxu-
 riosi habent vel alii delectabiliter peccantes, nulla poena comi-
 55 tante, et quando peccans nihil ex hoc mali reportaret vel damni,
 nisi quantum sibi ipsi faceret? Amplius, ex quo taedia, grava-
 mina, labores, tribulationes et verecundiae, quas quis sustinet
 ob hoc, ut Deo vel homini faciat complacentiam, servitium aut
 honorem, numquam melius retribui possunt aut solvi quam per
 60 delectationes, commoda, solacia vel honores, quae contraria
 sunt poenis toleratis. Quid ergo rationabilius aut iustius potest
 42r illi retribui, qui non | curat, sed parvipendit aut etiam gaudet
 Deum offendere, dummodo possit delectationem et voluntatem
 suam habere, quam dolor, miseria sive poena? Et cum primum
 65 omnes approbent et acceptent, videlicet quod pro laboribus
 et poenis detur consolatio, ex mala utique et perversa radice
 procedit, quod causantur et conqueruntur pro malis consola-
 tionibus poenas dari. Nihil enim aliud videntur appetere nisi
 delectationes inordinatas sine poena. Insuper, si nulla percep-
 70 tibilis poena fuisset secuta peccatum, angeli mali vel homines
 peccatum non reputassent aut reputarent esse malum, vel saltem
 non tam malum, sicut est. Dixissent enim: intra se peccavimus
 et nihil accidit nobis triste. Amplius, si nulla esset alia ratio
 poenarum, ista videretur sufficere, ut Deus suum amorem osten-
 75 deret et per hoc homines ad sui amorem provocaret.

PATER: Ego hactenus credidi, quod comminatio et inflictio
 poenarum timorem induceret. Quomodo vis hoc trahere ad
 amorem?

FILIUS: Nonne magni amoris indicium est, quod mater optat
 80 filium vagum, fugientem ab ea, fidelitatem eius et beneficia

57 labores] et *add.* MaN 65 approbent] approbant CuMaV 80 vagum]
 et *add.* KW

parvipendentem, quocumque devenerit, non bene recipi, sed undique durius tractari, quatenus non diu sit absens, sed cito ad matris redeat et permaneat pietatem. Quidquid autem est amoris indicium, hoc indubitanter etiam provocatio est ipsius. Hinc est, quod sancti homines pro magno amore et cum magna 85 dulcedine recipiunt creationem et comminationem poenae infernalis, per quam, etiamsi nollent voluntarie et ex virtute, compellere voluit eos Deus, | ut boni essent, ad beatitudinem 42v tenderent ac venirent. Postremo, quomodo fuisset conveniens, iustum aut bonum et non magis repugnans divinae providen- 90 tia, bonitati, immo et misericordiae, quod non peius deberet malus habere quam bonus, reus quam innocens? Quae esset enim sapientia vel providentia aut tam improvida misericordia inter res tam differentes non facere differentiam?

CAPITULUM 2

QUA RATIONE NON SUFFICIUNT POENAE ESSENTIALES PECCATA INSEPARABILITER COMITANTES

PATER: Numquam malus ita bene habet ut bonus, quia sicut bonis ipsa virtus est praemium, sic perversitas supplicium 5 est malorum. Et ideo, si etiam nulla esset poena sensibilis vel inflictata, poena tamen essentialis numquam deesset. An non satis habet homo de miseria, confusione vel poena in hoc, quod perdit Deum et caret gratia eius adhaeretque diabolo vel alteri miserae creaturae, “diligit vanitatem et quaerit mendacium”, et 10 “sub sentibus esse delicias computat”, velut fatuus et delirus?

93 providentia] prudentia CTr 4 habet] agat MaV 9 perdit] perdet MaV

10 Ps 4, 2: “diligitis vanitatem et quaeritis mendacium”. 11 Iob 30, 7: “et esse sub sentibus delicias computabant”.

FILIUS: Magna poena esset ei, qui adverteret, non advertenti autem nulla vel modica esse videtur. Ad experientiam enim videmus eos, qui habent magnos dolores, multo minus gravari et
 15 animo multipliciter relevari per hoc, quod conversi ad ludos vel alias deductiones miseriarum suarum obliviscuntur ad tempus. Quia ergo peccantes caecos vel lippos vel ad minus aversos habent rationis oculos a veris bonis et a se ipsis densamque
 nubem perversi affectus ipsos obumbrantem, ita ut non debite
 20 advertant vanitatem et miseriam rerum, ad quas se convertunt, damnumque bonorum spiritualium, quibus se privant |
 43r et carent, maxime tunc, quando possunt in aliquo delectari et voluntatem suam habere, nisi, ut ait beatus Gregorius, “poena oculos aperiat, quos clauserat culpa” – quando enim carnalium
 25 voluptatum amatores reputarent carentiam consolationum spiritualium esse poenam, quas, etiamsi offerentur, nollent habere, sed magis abicerent, utpote retractivas a delectatione carnali, quam omni spirituali praeponunt, nec tempore ebrietatis consolationum carnalium putant in spiritualibus esse solacium, sed
 30 miseriam atque luctum – nec mirum, cum nec primus angelus, quantumvis claro lumine scientiae fuerit illustratus, crederet superbiam suam esse poenam, sed gaudium, miseriam, sed felicitatem, deiectionem, sed exaltationem. Et forsitan adhuc putat, quod superbia sua esset sibi felicitas, si non puniret eum Deus
 35 pro ea aestimatione sua, indebite, impie et iniuste.

14 eos] *om.* GdTr 24 aperiat] aperit GdTr

23-24 GREGORIUS MAGNUS, *Moralia in Iob*, 25, 5 (CCSL 143, p. 1233, 24-25): “Tunc in poena sua oculos aperit, quos diu tenuit clausos in culpa”.

CAPITULUM 3

QUA RATIONE NON SOLUM POENAE INTRINSECAE,
SED ETIAM EXTERIORES ERANT INFLIGENDAE

PATER: Ex quo ergo voluit Deus vel debuit secundum rationem punire, nonne suffecisset peccatorem per interiorem vermem conscientiae cruciare, ita quod peccator cognovisset magnitudinem boni perdati et mali commissi et de hoc roderetur continue intra se Deusque non infixisset tam graves poenas extrinsecas per ignem aut nivem, sulphur aut picem et similia? 5

FILIUS: Sicut propter aversionem a Deo et eius contemptum intus commissum in anima dignum et iustum erat, ut peccator aliquam intrinsecam poenam perciperet et haberet, scilicet remorsum de perditione tanti boni, tam consolatorii, utilis et honesti, sic propter inordinatam conversionem | ad creaturam omnino conveniens et rationabile erat, ut in ipsa creatura aliquid contrarii inveniret illi delectationi, quam indebite in ea quaerebat, ne crederet creaturam aliquid boni vel iocundi posse conferre contra creatorem vel sine ipso, et ut cognosceret fidelitatem creaturarum ad Deum, dum, ut ait Sapiens: “Creatura creatori suo deserviens excandescit in tormentum adversus iniustos”. Insuper, quis nesciat, quam utiles et per consequens quam rationabiles sint poenae corporales, quibus rudes et grossi, qui poenas interiores nec curant, nec cognoscunt, retrahuntur a multis malis, quae facerent, si non sensibiliter ad extra puniri timerent, per quas etiam mortificantur vitia et consueta dediscuntur, in quibus indurarentur et habituarentur homines, qui timore poenarum incipiunt fieri sapientes. Unde “timor Domini” dicitur “initium sapientiae” nedum filialis, sed etiam aliquo modo servilis. 10 15 20 25

19-21: Sap 16, 24.

27-28 Ps 110 (111), 10.

CAPITULUM 4

QUOD RATIONABILIS ET QUODAMMODO NECESSARIA
ERAT POENARUM PERPETUARUM COMMINATIONIO
ET INFLICTIO

- 5 PATER: Illas poenas nedum tolerabiles, sed laudabiles et salubres
crederem, quae hominem corrigerent et sic finem haberent. Eas
vero, quae perpetuo durant et sustinentem nihil emendant, sed
forsan continue peiorem efficiunt, nescio, unde laudabiles esse
probabo.
- 10 FILIUS: Ex eodem fundamento, quo et praecedentes, quia vide-
licet multos retrahunt a malis, qui forsan propter omnes poenas
temporales, quantumlibet longo tempore duraturas, dummodo
44r solum essent habiturae finem, numquam voluptates aut malitias
suas desererent. Patet itaque necessitas comminationis et inflic-
15 tionis poenae perpetuae, | cum multi nec adhuc timeant et
resipiscant a malis, qui etiam credunt eam esse futuram. Quid
ergo facerent, si non essent infligendae? Si autem Deus vellet
eas infligere et non comminaretur, possent homines causari
contra ordinationem et iustitiam Dei ac se esse deceptos,
20 quasi dicendo: 'Si scivissemus, aliter egissemus'. Si autem Deus
comminaretur et non infligeret, de falsitate notaretur et quasi
verax non esset. Valet igitur: utilis et rationabilis est poenarum
aeternarum comminatio ad divini timoris excitationem, ad
multorum a malo retractionem, ad Dei contra malos iustifica-
25 tionem et excusationem. Valet earum inflictio ad emendantium
purgationem, ad rebellium suppressionem et humiliationem,
ad veracis Dei et suae veritatis ostensionem. Utrumque autem,
videlicet tam comminatio, quam inflictio, valent in bonis ad
laudis et amoris Dei provocationem.

13 habiturae] *corr. in marg. verbum difficile lectu* W
etiam *add.* GdKTr

23 aeternarum]

CAPITULUM 5

QUA RATIONE PRO TEMPORALI CULPA PERPETUA POENA
INFLIGITUR ET QUOMODO PECCATUM
ORDINATUR PER POENAM

PATER: Quantumlibet magna poena malitiae hominum aut 5
daemonum ad correctionem non sufficiat, Deus tamen nullam
debet inferre nisi iusta, rationabilis, utilis sit et pia, sicut supra
de omnibus operibus Dei te velle ostendere praemisisti. Unde
vellem scire, qua iustitia vel ratione, utilitate vel pietate pro
momentaneo vel alias brevi peccato infertur poena perpetua. 10

FILIUS: Si ostensio proprietatum Dei, videlicet iustitiae et
aliarum, quae positae sunt in primo capitulo huius tractatus,
utilitasve creaturarum est sufficiens et bona ratio permittendi
mala et per consequens infligendi poenas ad tempus, quare non
erit rationabile perpetuo | mala permittere vel poenas infligere 15
ad perpetuam ostensionem illarum proprietatum vel utilitatem 44v
istarum. Qua iustitia autem pro culpa temporali infligatur
poena perpetua, multae convenientes rationes communiter
assignantur. Inter quas hanc solam puto posse sufficere. Dato
enim, quod multa peccata transeant, contemptus tamen durat, 20
nec aliqua fit emenda, quid ergo deberet iustus Deus perpe-
tuis suis contemptoribus facere? Nam si non puniret, aliquod
malum impunitum et inordinatum relinqueret, quod iustitiae
suae nulla convenit ratione.

PATER: Quaeso, quomodo per poenam ordinatur peccatum, 25
cum peccatum sit ipsamet deordinatio, quae utique ordinis non
est capax, nam si ordinem reciperet, deordinatio non maneret.

8 praemisisti] promissisti CuV 19 posse] om. GdTr

7-8 Cf. supra, I, 1 (p. 13, 52 - 15, 91). 12 Cf. supra, IV, 1 (p. 89, 27 - 91, 95).

FILIUS: Non est propria locutio, quando peccatum dicitur ordinari, sicut nulla locutio pure affirmativa de peccato propria
30 est, in quantum pro deformitate capitur. Sed ex hoc dicitur ordinari peccatum, quando peccator, qui peccando non vult subesse Deo per voluntatem, subest sibi et subesse ostenditur per poenam et quando libidini perversae voluntatis, qua peccator delectari vellet, tanta amaritudo miscetur, ut etiam quandoque
35 libido sit poena. Item, quando boni vel beati ex consideratione mali bonum eliciunt, Deum laudant et gaudium ex hoc habent. Nec incongrue peccatum hoc modo ordinari dicitur, cum sic fiat aliquo modo medium ministrans aut serviens, saltem occasionaliter et obiective, ad illum finem, ad quem sunt omnia
40 ordinata.

CAPITULUM 6

QUOD DEUS PIE FECIT ET INTENDIT BONUM EORUM

DANDO PRAESCITIS TAM NOBILES NATURAM

45r

ET POTENTIAS, SINE QUIBUS | TAMEN NON

5

DAMNARENTUR, ET AD QUID SINT CREATI

ET QUOD NON EST EIS MAGIS MALE QUAM BENE

PATER: Esto, quod iuxta prius concessa et dicta nec iniusta, nec inutilis, nec irrationabilis sit poenarum etiam perpetuarum inflictio. Non tamen video, qua ratione pia dicatur. An
10 non magis pium fuisset, quod numquam creasset eum, quem praenovit tales et tam immensas poenas ac miserias perpetuo habiturum? An “non melius erat ei”, sicut dicit Veritas, “si natus non fuisset”?

12-13 Mt 26, 24.

FILIUS: Nonne magna pietas est, quod Deus dedit damnandis
tam sublime esse, nobilem videlicet naturam et potentias, ut 15
intellectum et voluntatem, eosque sua imagine insignivit?

PATER: Tu bene nosti, quod quanto melius et nobilius est vinum,
tanto per corruptionem acerbius fit acetum. Et ergo nobilitas
naturae, postquam degenerat, cedit damnatis in miseriam. Si
enim non habuissent intellectum et voluntatem, numquam 20
damnationem incurrissent, et si hodie non haberent cogni-
tionem, nec poenam damnationis haberent. Ideoque videtur
mihi, quod sicut ille, qui mihi daret pulchrum cultellum, sciens
pro certo et indubitanter, quod ego cultro habito amputabo
mihi digitum, quem nequaquam amputarem cultello non 25
habito, peius vel minus bene faceret mihi dando cultrum quam
non dando. Sic damnato Deus minus bene fecisse videtur dando
intellectum et voluntatem, sine quibus non damnaretur, quam
si numquam dedisset.

FILIUS: Si dominus Deus ad hoc dedisset damnando liberum 30
arbitrium, ut peccaret et damnaretur, iuste quis moveretur
contra Deum. Sed quia | non dedit ad hoc nec aliquo modo 45v
iuvat aut facit ad hoc, sed ipse ex sua libertate peccat et damnari
meretur, ideo sibi imputet et non Deo.

PATER: Pono similiter, quod ille dans cultellum non intendat 35
amputationem digiti mei, sed incisionem panis ad edendum.
Adhuc, melius esset mihi et magis optabile, quod nihil daret,
quamvis adhuc non videam, quomodo realiter possit excusari
intentio dantis illud, per quod scit malum mihi futurum. Si
enim veraciter intenderet bonum meum et vellet malum meum 40
excludere, ipse subtraheret vel ad minus non daret id, quo scit
mihi venire malum, quod sine suo dono non veniret.

15 ut] *in marg.* W 19 degenerat] degenerant AsCCuGd *corr. in*
marg. ex denegerat W 24 habito] habente GdTr 29 numquam]
non MaV 38 adhuc] ad hoc CV

Insuper, libenter vellem scire, quid tamen Deus intenderit in creatione praesciti et ad quid creaverit eum. Si enim ad salutem, tunc cum ipse non consequatur eam, videtur intentio Dei esse frustrata, quod omnino nephas est dicere. Si non ad salutem, cum ergo non sint nisi duae viae, ideo videtur, quod ad damnationem creaverit ipsum et tunc, sicut dixisti, damnandus iuste causatur.

50 FILIUS: Quod Deus in creatione praesciti salutem eius aeternam intenderit maxime voluntate beneplaciti, non audeo dicere propter argumentum, quod facis, quamvis bene voluerit eam voluntate signi, nec etiam intendit eius damnationem, maxime prout et quia includit culpam, quam Deus non potest intendere sicut nec velle. Nec oportet, quia non sunt nisi duae viae, quod ideo Deus unam intenderit. Nec sequitur, quod si Deus vult bonum alicuius et malum eius excludere, quod tunc subtraheret vel non daret illud, per quod scit malum | sibi venturum, nisi omne malum eius vellet excludere. Hoc autem quasi de nullo homine voluit Deus. Nec sequitur: 'Deus non voluit illud malum hominis excludere, igitur vult vel voluit sibi illud venire,' non enim habet Deus circa mala volitionem nec oportet ponere circa ea eius volitionem positivam. Quod autem quaeris, quid Deus intenderit in creando praescitum aliquem, dico, quod 65 intendebat iuxta praedicta, sicut in aliis creaturis, ostendere bonitatem suam et eam sibi communicare et ut sibi bene esset. Planum autem est, quia in his nihil impietatis apparet, cum eorum quodlibet sit valde pium.

PATER: Satis concipio pietatem et bonitatem Dei in quoque 70 damnando monstrari quoad aliquas proprietates, videlicet potentiam, iustitiam et similes. Sed quomodo sibi bene sit, non

43-44 intenderit] *in marg.* W 56 quod₂] quia GdTr 68 quodlibet]
corr. in marg. ex quoddam W 69 quoque] quolibet MaV 71 potentiam] patientiam GdTr

video, ex quo magis male habet quam bene, et denominatio debeat fieri a maiori.

FILIUS: Non concessi nec concedo, quod damnato sit magis male quam bene. Hoc enim concessio fateor, quia nescirem, 75
quid argumento tuo responderem. Nec sequitur per hoc: ‘Venit isti malum, igitur melius fieret sibi non dato eo quam dato, nisi maius malum veniret sibi ex eo quam bonum’. Sic autem non est in proposito.

CAPITULUM 7

QUOD OMNIS MALENS NON ESSE QUAM MISERE ESSE, DE
QUANTO ILLUD MISERE ESSE RESPICIT INHONORATIONEM
DEI, RATIONABILITER ELIGIT, SED HABENS RESPECTUM
AD PROPRIAM MISERIAM IRRATIONABILITER 5

PATER: Nonne omnes magis optant non esse quam sic perpetue misere esse? Quis enim, ait quidam sapiens, non plus optet „semel cadere | quam semper pendere”? Primum quidem damnati, de 46v
quibus videtur esse scriptum: “Quaerent mortem et non inveni-
ent”, quibus forsitan, utpote miseriam illam expertis, credendum 10
esset in illa materia. Verum, quia potes allegare, quod prae magni-
tudine miseriae non habent rectum iudicium, sed rationem
absorptam, vellem scire, si aliquis rationalis non magis eligeret
et secundum rationem eligere deberet non esse simpliciter quam
sic perpetue miserabiliter puniri et nomen Domini blasphemare, 15
cum sola Dei blasphemia vel quodcumque minimum peccatum

73 debeat] debet CuMaV 7 optet] optat AsCuMa 16 peccatum]
in marg. W

7-8 Cf. SENECA, *Ad Lucilium epistulae morales*, III, 22, 3 (t. I, p. 60, 21-22):
“Nemo tam timidus est, ut malit semper pendere quam semel cadere”.
9-10 Apoc 9, 6: “Quaerent mortem homines et non inveniunt”.

sit adeo detestandum a quolibet, quod magis debet homo se et totum mundum velle annihilari vel non esse quam aliquod peccatum committere.

- 20 FILIUS: Quisquis pura intentione hoc respectu principaliter non esse praeeligeret, ne Deum per peccatum inhonoraret, rationabiliter ageret atque sancte et quando damnati pure sic vellent, mali esse desinerent. Sed habendo respectum ad suam miseriam, tunc omnis voluntas et affectus est irrationabilis, quia
25 quis magis vult non esse quam quantumlibet misere esse. Quod sic patet. Omnis enim res naturali appetitu et inclinatione in esse manere desiderat et quantumlibet affligatur, semper naturaliter fugit mortem. Hic autem appetitus, quia inditus est ab institutore superno, irrationabilis vel rationi contrarius esse non
30 potest. Igitur omnis appetitus illi contrarius irrationabilis est et ex corruptione procedit. Item, probatur idem per hoc, quod omnis talis appetitus est divinae rationi difformis et contrarius. Deus enim vult, quod damnati in esse permaneant ad gloriam
47r suam, ipsi vero volunt | contrarium. Et non est incredibile, quod
35 specialiter eo affectu moveantur damnati et desiderent non esse, quia dolent, quod Deus exercet in eis gloriam suam, iustitiam et potentiam, quas principaliter odire et horrere videntur.

CAPITULUM 8

QUOD LICET PECCATUM SIT INFINITE FUGIBILE, TAMEN
ESSE IN PECCATO VEL IPSUM PECCATUM EST FINITE
MALUM ET PERMISSIO EIUS NON EST MALA

- 5 PATER: Si peccatum est tam malum, quod homo magis eligere debet se vel totum mundum non esse quam peccare vel peccatum

18 et totum mundum] a toto mundo MaV 29 irrationabilis]
irrationabilis AsCMaNTTr 34 est] om. GdTr

habere, tunc videtur sequi, quod magis malum sit hominem esse in peccato quam non esse. Si enim peccatum est ita fugibile, sicut dicis, hoc non est nisi quia malum. Nulli autem est tam malum, sicut illi, qui in peccato est. Sequitur igitur, quod etiam non habito respectu ad Deum vel eius honorem, sit sibi magis malum quam non esse, et quodammodo infinite malum, sicut est infinite fugibile. Nullius autem entis finiti non esse est infinite fugibile sive malum. 10

FILIUS: Velle peccare, seu peccatum, est infinite fugibile cuilibet creaturae rationali ad hunc sensum, quod in infinitum pro quantiscumque bonis consequendis vel malis effugiendis numquam debet eligi vel acceptari nec rationabiliter potest fieri vel committi. Et ideo hoc respectu omnia peccata sunt aequae fugibilia. Planum autem est, quod non omnia peccata sunt aequae mala seu gravia, quia mortale gravius est veniali. Item, peccatum non est magis malum, quam opus virtutis illi contrariae est bonum, maxime quando cetera sunt paria: habitus, delectatio, conatus, fervor | et cetera huiusmodi. Opus autem virtutis non est infinite bonum, sed finite, igitur et peccatum finite est malum. 15 20 47v 25

Insuper, si peccatum est ita malum, sicut est fugibile, cum minimum peccatum veniale sit magis fugibile, quam totus mundus sit eligibilis, sequitur etiam, quod ipsum sit magis malum, quam totus mundus excepto Deo sit bonus. Et sic una levis vana cogitatio magis est mala, quam beata virgo et tota curia caelestis est bona, quod est absurdum etiam audire. 30

PATER: Numquid non aequae mirabiliter sonat, quod peccatum sit magis fugibile quam totus mundus eligibilis? Item, si melius est permittere totum mundum perire vel annihilari quam peccare, tunc etiam melius esset nihil facere quam peccatum permittere et 35

9 quia] *om.* W 16 cuilibet] *om.* GdTr in] *om.* GdTrV *supersc.* W 22 peccatum] *in marg.* W 24 conatus] *et add.* CV 35 permittere] *om.* AsW

sic Deus magis debuisset res increatas dimittere quam peccatum permittere.

40 FILIUS: Peccare, vel peccatum habere, de se malum est et ideo non potest esse eligibile aliqua ratione. Permittere vero annihilationem mundi vel peccatum non est in se malum. Potest enim ad gloriam Dei convenienter utrumque permitti, sicut superius in secundo tractatu ostensum est, et ideo non sequitur hoc, quod infers.

CAPITULUM 9
UNDE VENIAT INFINITA FUGIBILITAS
PECCATO FINITE MALO

5 PATER: Mirabile est, unde veniat peccato illa immensa fugi-
litas, cum praecise videatur ex hoc fugibile, quia malum, et non
ex alio. Si ergo sola malitia facit ipsum fugibile, quomodo dat
sibi maiorem fugibilitatem, quam ipsamet est?

48r FILIUS: Tam immensa fugibilitas peccati consurgit ex immensa
10 | honorabilitate Dei in et prae omnibus rebus et ex indispensa-
bili debito nostro et obligatione ad eius honorem. Quia enim
omne bonum principaliter ab eo est similiter et omnis praeser-
vatio a malo, ideo si aliquid honorandum vel appetiandum est
pro quocumque bono conservando vel acquirendo aut malo
vitando vel effugiendo, ipse principaliter honorandus est actu
15 vel habitu. Quando enim hoc non fit, tunc quasi facto videmur
dicere vel innuere, quasi possimus consequi bonum vel praeser-
vari a malo sine ipso principaliter operante, et sic, quantum
in nobis est, honorem sibi debitum subtrahimus. Quia igitur
hoc pro infinitis bonis consequendis vel malis amovendis facere

4 illa] illo AsCGd 5 praecise] praecipue AsCuGdMaNTr

42-43 Cf. supra, II, passim (p. 34sqq.).

non debemus, sed voluntatem radicatum habere hoc numquam 20
 faciendi pro quibuscumque et quantiscumque motivis, quibus
 omnibus ipse plus movet et movere debet, hinc est, quod quodam-
 modo infinite honorabilis et honorandus est a nobis, peccatum
 quoque, quod est eius inhonoratio, infinite est fugibile.

Malitia vero peccati attenditur penes habitum, inten- 25
 sionem voluntatis et contemptus delectationemque vel diffi-
 cultatem et laborem, quem habemus in operibus, quibus Deus
 inhonoratur, quia secundum haec spoliatur bonis, affligimur
 poenis et in naturalibus vulneramur aut laedimur. Ista siquidem
 iam dicta exclusa inhonoratio Dei vel non habito respectu 30
 ad eam nequaquam sunt modo praedicto infinite fugibilia,
 quia profecto posset tanta recompensatio promitti vel fieri post
 diem, mensem aut annum, | quod homo rationabiliter posset 48v
 eligere interim carentiam bonorum, poenas et naturalium
 laesionem. Non est igitur concedendum, quod peccatum non 35
 sit ex alio fugibile nisi quia malum, cum sit etiam fugibile ex
 honorabilitate Dei et obligatione nostra ad eius honorem. Nec
 mirum, si aliquid est magis fugibile vel fugiendum, quam ipsum
 est malum, cum aliquid sit magis eligibile vel eligendum, quam
 ipsum est bonum, ex hoc solo, quia magis debitum. Quis enim 40
 dubitet, quin videre Deum clare “facie ad faciem” sit melius
 quam fimum portare? Et tamen cui Deus portationem iniun-
 geret, magis eligenda esset sibi, etiamsi oporteret interim inter-
 mittere visionem.

PATER: Licet videre simpliciter sit melius, tamen portare pro 45
 tempore mandati videtur esse melius illi, quia peius esset sibi
 non oboedire.

28 haec] *in marg.* W bonis] donis AsGdCCuNTr 32 promitti] permitti
 CCuGdMaNTrV

41 Cf. 1 Cor 13, 12: “Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem
 facie ad faciem”.

FILIUS: Hoc non est ex re vel opere in se aut ex bonitate eius, sed ex debito vel obligatione ad ipsum. Sic in proposito peccatum
50 est minus malum in se, quam sit fugibile propter debitum honorificentiae divinae et propter prohibitionem inhonorationis.

CAPITULUM 10

QUOD NEC PECCATUM, NEC POENA DAMNI, NEC SENSUS,
NEC OMNIA SIMUL SUNT MAGIS MALA DAMNATO
QUAM NON ESSE

5 PATER: Posset responderi, quod licet peccatum non sit magis malum in se, tamen ipsi damnato est magis malum esse in peccato quam non esse simpliciter, quia videlicet est in indignatione Dei, privatur maximis bonis gravissimeque punitur, sicut
49r patet in simili. Honor hominis non est magis bonus, quam sit
10 eius | substantia, et tamen communiter dicitur, quod melius sit hominem honeste mori quam vivere sine honore.

FILIUS: Indignatio Dei non est aliquis motus, passio vel affectus in Deo et ideo in indignatione Dei esse non est nisi esse in poenis, vel in statu, pro quo vult vel solet Deus punire. Peccatum autem
15 ultra malitiam propriam, qua denominat peccatorem malum, iniustum, impium et huiusmodi, non plus est malum aut nocet peccatori, nisi de quanto peccator per vel propter ipsum privatur bonis, et haec est poena damni, vel de quanto infliguntur sibi mala, et haec est poena sensus. Cum igitur malitia peccati non
20 sit magis mala quam non esse, quia vix est ita mala, sicut virtus vel actus virtutis aequae intensus ceteris paribus est bona vel bonus, ut supra tactum est, nec poena damni, nec etiam poena

3 simul] *om.* MaV 20 sit] est CuN 21 vel,] *supersc.* W

22 Cf. supra, IV, 8 (p. 101, 21-25).

sensus sit tam mala sicut non esse, sequitur, quod esse in peccato non est magis malum quam simpliciter non esse. Primum declaratum est in septimo capitulo praecedenti. 25

Secundum, quod videlicet poena damni non est damnato magis mala quam non esse, immo nec tam mala, probatur sic. Quia per poenam damni solum privatur quis bene esse, ut videlicet esse beato vel gratuito, per non esse vero ultra haec privatur etiam esse naturae. Tanto autem maius damnum est et poena 30 damni maior, quanto pluribus bonis privat, dummodo bona sint aequalia vel maiora, igitur et cetera. Quod autem poena sensus nec aequae nec magis mala sit eam sustinenti quam non esse, sic patet. Aliquae enim poenae sunt bonae et salubres sustinenti, ita quod melius est eas sibi inferri quam non inferri, 35 sicut patet de abstinentiis et medicinis amaribus, quae aliquando curant non solum corporaliter, sed etiam spiritualiter. Similiter aliquae sunt malae delectationes et noxiae, quas poenae sensus saepe impediunt, mortificant aut refrenant. Igitur manifestum est, quod poenae non sunt in se vel generaliter malae sufferentibus, sed aliquae multum bonae et secundum hoc etiam a paganis laudantur rationabiles, quod homines saepe se ipsos poenis afficiunt et eos, quos diligunt toto corde. 40

Sequitur igitur, quod solum illae poenae sint malae et de tanto, quae et de quanto naturam impediunt in operationibus 45 vel delectationibus suis naturalibus, convenientibus atque bonis inferuntque sibi quoad illas vel quoad se aliquid contrarii aut eam debilitant vel corrumpunt. Quia ergo poenae sensus in inferno nullam naturam corrumpunt quoad esse substantiale nec

26 quod] quia W
36 quae] iter. W
47 vel] aut W

30 maius] magis AsKTrV
38 aliquae] aequae MaV

33 magis] in marg. W
42 quod] quae W

25 Cf. supra, IV, 7 (p. 100, 20-37).

50 in aliquo debilitant aut minuunt, manifestum est, quod non sunt
 nocivae vel malae nisi quoad accidentalialia, quia videlicet aliquam
 delectationem auferunt, potentiam vel operationem impediunt
 vel inferunt aliquid contrarium et disconveniens, quod molestat
 et turbat. Si autem delectatio, quam auferunt poenae, vel operatio,
 55 quam impediunt, esset mala, planum esset, quia tunc poenae
 illae non essent malae, sed bonae, aut saltem plus haberent de
 bono quam de malo et magis essent eligibiles quam fugibiles. Si
 autem illa delectatio est bona, ipsa tamen sola non est ita bona,
 50r sicut ipsamet est una cum esse substantiali, quia duo bona finita
 60 eorum quolibet sunt sine | dubio meliora. Et ideo poena, quae
 solam delectationem aufert vel operationem impedit, non est
 ita mala, sicut esset non esse, per quod non solum operatio aut
 delectatio, sed etiam tota substantia tolleretur. Similiter arguitur
 de contrario et disconveniensi, quod poena infert, quia vide-
 65 licet illud non est contrarium aut disconveniens naturae patienti
 quoad substantiam sic, quod substantiam minuat, corrumpat vel
 in esse impediat, sed solum quoad bene vel delectabile esse. Et
 ergo non est tam malum sicut non esse, per quod omnium simul
 destructio, tam accidentalium, quam substantiae sequeretur.
 70 PATER: Potest esse, ut suasisti, quod nec malum culpae, nec
 poenae damni, nec sensus sit ita malum sicut non esse, sed
 forsitan omnia simul sunt magis mala.
 FILIUS: Istud bene sequeretur, si componeretur ex eis intensive
 unum malum. Nunc autem tantum distant ab invicem, quod
 75 non est compositio inter ea. Et quia contra ista, quae dixi, videtur
 esse verbum Salvatoris allegatum superius, quod dicit: "Melius
 illi erat" etc., oportet illud dictum intelligi de nativitate Iudae ex

64 quia] quod W 72 simul ... magis] sunt ... simul *inver.* W 75 est]
supersc. W 77 de nativitate] *om.* W

75 Cf. supra, I, 12 (p. 31, 9-10); IV, 6 (p. 96, 13-14).

utero in fide vel ad apostolatum. Quaecumque enim illarum nati-
 vitatum caruisset, minus male haberet ceteris paribus de poena
 damni vel sensus. Similitudo autem adducta, quod melius est 80
 honeste mori quam sine honore vivere, multum esset ad propo-
 situm et difficultatem faceret, si homo per mortem caderet in
 perpetuum non esse, sed quia hoc non est, ideo ad propositum
 non facit.

CAPITULUM 11

QUOD LICET HORRIBILE SIT NOBILEM CREATURAM | 50v
 DAMNARI ET DEUS, DE QUANTO PUNIT, NON PIE AGAT
 CUM PUNITO, HOC TAMEN NON EST MIRABILE
 CONSIDERATIS ALIIS OPERIBUS DEI VEL MUNDI 5

PATER: Persuade, sicut vis, quod minus malum sit perpetue esse
 miserum quam non esse, mihi tamen semper tam horribile et
 horrendum est, quod nescio, quae sit pietas, quod Deus nobilem
 creaturam perpetuo sic punit ad imaginem suam factam.

FILIUS: Non putes me velle lenire poenas inferni vel suadere 10
 non horribiles, qui magis vellem his, qui non timent, earum
 horrorem imprimere, ut sic resipiscerent a peccatis. Nec
 putes me suadere, quod pie cum malis agatur in eo, quod
 puniuntur, sed magis iuste. Iustitia autem et pietas aliquo
 modo sibi obviant, sic tamen, quod se coniungi permittunt, 15
 immo et requirant. Unde et in hoc pie agitur cum impiis, quod
 puniuntur longe citra condignum. Quamvis autem non parvae
 auctoritatis reputetur, qui dicit et probare nititur “meliores esse

7 tamen semper] *corr in marg. ex tam W* 10 putes] putas AsTrMa velle]
in marg. W 15 permittunt] permittant CuV

18-19 Cf. BOETHIUS, *Consolatio philosophiae*, IV, 4, 24 (CCSL 94, p. 75, 75-77): “mi-
 seriores esse improbos iniusta impunitate dimissos quam iusta ultione punitos”.

reos iusta ultione punitos quam iniustae impunitati dimissos”,
 20 etiamsi desit emendationis ratio vel exempli, quia tamen hoc
 difficile est mihi probare. Non enim video, quid boni poena
 malis conferat, quae si non indurat vel acuit malitiam, tamen
 in nullo corrigit aut minuit. Ideo teneo ad praesens sine temerita-
 25 pie tamen agit cum iustitia sua, providentia et ordine universi,
 contra quae omnia impie ageretur, si impii sine poena transi-
 51r rent. Et magis dignum | est pro his Deum pie agere quam cum
 malis, sicut patet aliquo modo ex praedictis.

De eo autem, quod addis difficultando factum, quod vide-
 30 licet nobilis creatura, ad imaginem Dei facta, perpetue sic
 punitur, dico, quod creatura rationabilis respectu creaturarum
 nobilis est et ideo debet se sic tenere, ne a nobilitate degeneret.
 Postquam enim hoc facit, tanto vilior fit, quanto est ex natura
 nobilior. Et ideo nihil miri, si etiam viliter tunc tractetur. Sed
 35 quaeso, quanta est nobilitas creaturarum rationabilium in
 comparatione ad Deum. Nonne omnes, ut ait propheta, “quasi
 nihilum et inane reputatae sunt ei”, qui utique in aestimatione
 non errat. Si igitur pro conservanda vita vel honore vel tuenda
 gloria regis terreni transitoria centum vel mille rustici, immo
 40 etiam clientes et nobiles laborant et poenaliter gravantur ac
 gravissimis vitae periculis exponuntur, quid mirum vel incon-
 veniens, si ad perpetuam ostensionem effectualem gloriae,
 potentiae, iustitiae vel huiusmodi proprietatum divinarum
 punitur creatura, quae in infinitum minus comparabilis est Deo
 45 quam infimus rusticus regi dignissimo. Et quid miri, si Deus

31 rationabilis] rationalis CKMaNTr

35 rationabilium] rationalium AsMaV

34 tractetur] tracteretur GdTrW

44 in] *supersc.* W

36-37 Is 40, 17.

perpetue vult punire creaturam, qui vult iugem ab ea blasphemiam tolerare et creaturae sic blasphemanti semper adesse per essentiam, praesentiam et potentiam ac inesse. Quisquis igitur advertit, quod Deus pro ostensione bonitatis suae vel aliquarum creaturarum utilitate, voluit tot iniurias sustinere, minus mirabitur, si ex eadem ratione voluit puniri creaturam aut pati. 50

51v TRACTATUS QUINTUS
DE RATIONE ELECTIONIS ET REPROBATIONIS | CREATURARUM RATIONABILIUM

CAPITULUM I

5 QUOD RATIONABILE ERAT ET CONVENIENS AD FINEM,
AD QUEM RES CREATAE SUNT, UNUM ELIGERE, ALIUM NON,
QUAMVIS NON SIT AUT FUERIT MAIOR RATIO ELIGENDI
UNUM QUAM ALIUM

PATER: Non nihil rationis habere videtur, quod Deus aliquem
10 pro meritis praemiatur et punit pro demeritis etiam perpetuo, si
hoc faceret sine electione vel reprobatione praevia, sed quod
aliquem, antequam natus et conceptus fuit aut boni vel mali
quid egit, reprobavit etiam ab aeterno, non video, quid rationis
habeat, et maxime, quomodo ille reprobatus possit aut debeat
15 hoc rationabile et bene factum et non magis valde malum
reputare et quomodo non habeat magnam causam quaerimoniae
contra Deum praesertim, cum nullam rationem videatur
habuisse Deus alium eligendi et istum reprobandi. Si enim
unum reprobaret propter demerita sua vel aliquam aliam
20 rationem haberet in homine vel ex eo, tunc videretur homini
non Deo imputandum. Si autem nihil horum habet, quomodo
potest hoc iste reprobatus acceptare pro bono?

FILIUS: Decuitne Deum nescire ab aeterno ea, quae erant in
tempore futura?

11 sine] *in marg.* W quod] *om.* GdTr 13 quid₂] quod W 20 vel
ex eo] *in marg.* W 22 hoc] *om.* GdTr

- PATER: Nullo modo, quia nec esset Deus, si hoc nesciret. 25
- FILIUS: Decuit ipsum praevelle et intendere ita facere, sicut res erant faciendae?
- PATER: Omnino. Immo et oportuit, ut libere faceret et non ex voluntate de novo concepta, alias enim esset mutabilis.
- FILIUS: Fuissetne conveniens et rationabile, quod fecisset 30 omnes res aequales et aequae bonas?
- PATER: Non videtur | mihi, quod ille fuisset ita bonus modus 52r faciendi, sicut est iste, quo iam factus est mundus. Nec enim esset ordo, nec ministerium, nec regimen, nec proportio nisi aequalitatis, et earum utilitatum, quae iam ex creaturis habentur, 35 paucae vel nullae essent aut saltem non sic apparerent, quia una creatura non plus indigeret alia, quam econtra.
- FILIUS: Si ergo rationabile fuit, ut Deus uni creaturae melius faceret quam alteri et ut hoc praevidere vellet, tunc sequitur, quod rationabile fuit unum alteri praeeligere. Hoc enim est electio. 40 Et ideo, si omnes homines fuissent salvati, tunc quoad vitam aeternam non esset aliqua electio, sed magis una omnium generalis assumptio.
- PATER: Videtur mihi valde tolerabile damnum, quod nullus homo esset electus, dummodo omnes essent salvati. 45
- FILIUS: Quamvis non esset in se malum, si ita factum esset, tamen ad illum finem, ad quem iuxta praemissa res creatae sunt, nullatenus tantum valeret, quod omnes fuissent boni et salvandi, nisi aliqui alii mali fuissent et damnandi, de quibus esset eadem quaestio, quae est de istis. Et ideo ad hunc finem, sicut expediens et rationabile erat aliquos creare, qui erant peccaturi, in peccatis morituri et perpetue puniendi, sic illo supposito necessarium erat eos non praeeligere, sed potius reprobare. Sola enim non electio creati est eius reprobatio. 50

29 enim] *om.* GdTr 49 mali] *om.* CuGdNTfV

55 Sed quare magis unum quam alium elegerit aut reproba-
 verit, nulla potest ratio assignari nec ex parte Dei, nec ex parte
 52v creaturae – nam quoad Deum, quid magis esset | sive istum, sive
 alium, sive nullum elegisset, nisi de quanto libere voluit eligere
 hunc vel illum sine ulla maiore ratione de isto quam alio – nec
 60 etiam ex parte creaturae, quia vel nulla, vel eadem ratio erat de
 omnibus. Quod enim non est et est futurum, nullam rationem
 habet sui esse nisi in principio suo vel causa, in se enim nihil
 habet, quia nihil est. Totum autem principium creationis vel
 electionis rerum creandarum erat divina voluntas. Igitur non
 65 nisi purae voluntati suae attribuendum est, quod hunc creavit
 vel elegit et alium non. Sicut in simili, si per imaginationem
 Deus a casu vel fortuna, vel per sortem unum reprobareret et
 alium eligeret, quando non expediret ambos simul eligere, cui
 vellet reprobatus imputare? Videtur enim, quod nulli ratio-
 70 nabiliter posset. Non enim Deo, quia ille fuisset omnino indif-
 ferens. Cum ergo iam aequae indifferens fuerit, ita modicum
 imputandum est sibi nunc, sicut tunc.
 PATER: Numquid non rationabiliter fecit Deus eligendo Iacob
 et Esau reprobando?
 75 FILIUS: Absit, ut aliter quam rationabiliter.
 PATER: Ergo erat aliqua ratio et hoc est, quod quaeritur.
 FILIUS: Ubi inter duo expedit unum fieri et non ambo et nulla
 ratio est, quare magis fiat unum quam aliud, ibi rationabile est
 non propter hoc nihil facere, quia non est maior ratio de uno
 80 quam de alio, sed libere se deflectere ad unum quodcumque ex
 eis. Cum ergo, sicut ex prius concessis credo non negandum,
 bonum erat Deum aliquos eligere ad aeternam beatitudinem et
 53r melius, quam si nullum elegisset, | et impossibile erat, ut omnes,
 quos potuit eligere, eligeret, inconueniensque erat ad finem in

61 non] *supersc.* W 65 nisi] *supersc.* W 66 si] *supersc.* W 67 Deus]
iter. W 73 non] *om.* MaV 76 est] *supersc.* W 78 ratio] *supersc.* W

rebus intentum omnes creandos eligere et salvare, necessarium 85
 quodammodo et per consequens non malum, sed secundum
 modum loquendi praesuppositum in undecimo capitulo primi
 tractatus etiam bonum erat aliquos non eligere, quos tamen
 poterat elegisse. Et cum nulla possit esse ratio, quare magis
 unum eligeret quam alium, bonum et rationabile erat nullam 90
 rationem ibi quaerere vel advertere, ubi nulla poterat haberi,
 sed ex libertate hunc vel illum eligere, tot vel plures.
 PATER: Si nulla est ratio, quare hunc vel tot elegit, quomodo
 est rationabile, quod hoc fecit, cum illud dicatur rationabiliter
 fieri, cuius est aliqua ratio faciendi? 95
 FILIUS: Est bene ratio, quare hunc vel tot elegit, ut videlicet
 secundum Apostolum in eo vel eis “ostendat divitias gloriae
 suae”, licet non sit maior ratio, quare hunc et non illum, tot
 et non plures elegerit, cum aequae in alio, sicut in isto, et in
 pluribus, sicut in tot, suae gloriae divitias ostendere potuisset. 00
 Itaque aliud est dicere, quod non sit aliqua ratio huius, aliud,
 quod non sit maior ratio huius quam illius. Potest etiam dici
 rationabile illud, quod sit a potentia libera et rationabili, quod
 nulli rationi obviat, nec aliquid irrationabilitatis continet
 pureque commissum est suae libertati sine aliqua obligatione, 5
 restrictione, consilio vel mandato. Verbi gratia, si quis deberet
 vel libere omnino posset ad aliquod bonum faciendum ire per
 unam duarum viarum omnino aequalium, inter quas nulla esset,
 sive in substantialibus, sive in accidentalibus, | nisi numeralis 53v
 differentia, electio autem inter eas esset sibi plene commissa, 10

90 et] *om.* CK 97 vel] *in add.* AsCuV 7 libere] *in marg.* W
 9 numeralis] *corr. in marg. ex naturalibus* W

87-88 *Cf.* supra, I, 11 (p. 28, 3sq.). 97-98 Rom 9, 23: “ostenderet divitias gloriae suae”.

rationabiliter eligeret quamcumque ipsarum et minus rationabiliter ageret faciendo difficultatem, dilationem vel dubium in electione unius earum, quia frustra disputaret, ex quo non est possibilis ratio unam prae alia eligendi.

CAPITULUM 2

QUOD LICET SIT DIFFICILE, TAMEN UTILE VIDETUR
MATERIAM HANC TRACTARE ET QUOD MIRABILE EST,
QUOD HOMINES TANTUM CAUSANTUR
5 DE REPROBATIONE DEI

PATER: *Quam*diu tangitur in communi materia, facilius rationi consentio, quod non sit malum uno dimisso alium eligere. Sed quando descenderetur ad singularia et veniretur ad me, nescio, quomodo possim hoc bonum aestimare aut quas gratias
10 debeam agere domino Deo, quod me reprobavit aut, postquam reprobaverat, creavit, nec in aliquo videtur esse minor causandi materia, quod necessarium vel bonum fuit aliquos reprobare, cum praeter me in aliis innumerabilibus potuit hoc explorare.

FILIUS: Ex verbis tuis apparet, quod magis ex affectu et amore
15 tui privato moveris quam ratione. Sed si tibi respondere debeo, inducis me in laborintum quasi inextricabilem et in limum profundi. Ideo vide, ne pariter infigamur et non possimus exire.

PATER: Age, ut coepisti, et bona spes erit de exitu dicque saltem
20 illud, quod pro directione aut consolatione dicturus esses homini talem tentationem habenti, sicut bene posset occurrere.

12 quod] quam W 13 innumerabilibus] in naturalibus MaV
16 inducis] induces AsKMaV induceres C 20 esses] es MaV 21 posset]
possit MaV

FILIUS: Immo et occurrit de facto. Dixit enim mihi quidam
semel, quod in tanto dubio tantaeque damnationis | periculo 54r
nesciret, unde gaudere vel gratias agere de hoc, quod esset
creatus, et quia non minus vellet non esse creatus quam esse in 25
isto periculo.

PATER: Tanto certius est, quia utile, immo necessarium, est circa
hanc materiam occupari et videre, quid infirmis habentibus
huiusmodi tentationem aut protervis sic obicientibus valeat 30
responderi. Absit enim, ut aliquod periculum possit inducere
malitia, cui non valeat adhibere remedium ratio vel Scriptura.

FILIUS: Mirabile est, quod homines tantum causantur de
reprobatione Dei.

PATER: Videturne tibi parva res et non plurimum horrenda
perpetua damnatio? Cum ergo reprobatio Dei origo videatur 35
esse aeterna, qua posita ponitur et qua non posita non pone-
retur, quid miri, quod homines de reprobatione causantur.

FILIUS: Nihil miror, quod homines damnationem detestantur
et horrent. Sed magis miror, quod non plus horrent eam, quam 40
tantum deberent horrere, quod vere, realiter et perseveranter
detestari deberent omne illud, pro quo solet venire damnatio.
Et si ita facerent, tunc res bene staret. Et audacter affirmo: si
hominibus sic agentibus reprobatio vel praescientia Dei esset
causa vel origo damnationis, iusta esset querela adversus eam
et etiam reprobantem vel praescientem. Sed quia homines, qui 45
aliquando valde videntur detestari damnationem, nonnum-
quam voluntarie causam damnationis inductoriam amplex-
antur, velut si quis febres vehementer exhorreat | et ad pisces 54v
vel fructus sit avidus, qui eas inducunt, aut si quis se dicat
immunditiam detestari luxuriae, qui tamen non vult eius delec- 50
tatione carere, quam inseparabiliter foeditas comitatur, ac si

45 etiam] *om.* GdTr

quandoque homines damnationem detestantur ad tempus, in hoc tamen finaliter non perseverant, quin libere labantur in non displicentiam, immo et voluntariam acceptationem illius, 55 pro quo quis iuste damnatur, et postea volunt hoc retorquere in praescientiam vel reprobationem Dei, vel Deum reprobantem vel praescientem, cum tamen nec reprobatio, nec praescientia, nec Deus per hoc, quod praescivit vel reprobavit, sit aliquo modo causa damnationis. Hinc est, quia miror, quod dimittimus 60 causari contra nos ipsos, qui damnationis nostrae meritum non detestamur, uti deberemus, sed libere complectimur. Et postea volumus causari de Deo et talibus operibus eius, quae, si stantibus rebus, ut nunc stant, non ageret, Deus non esset. Qualis enim esset Deus, qui circa futura, praevolutionem non haberet, 65 aut qui non sciret, quae essent futura vel non futura?

CAPITULUM 3

QUARE REPROBATIO PROPRIE CAPTA NON SIT CAUSA DAMNATIONIS MALORUM, CUM ELECTIO SIT CAUSA SALVATIONIS BONORUM

5 PATER: Cum electio vel praedestinatio sit causa salvationis bonorum, cur non etiam reprobatio dicenda est causa damnationis reproborum?
FILIUS: Huius ratio plana est. Si reprobatio proprie accipitur, 55r ut privative opposita electionis vel praedestinationis, | ita ut 10 dicatur, quod sicut praedestinatio est gratiae et gloriae praeparatio, sic reprobatio sit non praeparatio gratiae vel gloriae. Tunc enim electio merito dicitur causa salvationis, quia est voluntas

59 quia] quod CCuMaN 61 detestamur] detestantur W 8 plana]
plena W 10 gratiae] *in marg.* W 12 electio] *om.* W

vel volitio Dei ad salvandum aliquem prae certis aliis vel alio.
 Deus autem omnia, quaecumque vult, facit. Et congrue electio
 Dei, quae est quaedam actio, dicitur causa illius rei, quae ex ea 15
 sequitur et per eam fit. Reprobatio autem, dicto modo capta,
 nihil ponit in Deo nec est aliquid, sicut nec illa nescientia, de
 qua dicitur in *Evangelio*: “Nescio vos”. Sed Deus per hoc aliquem
 reprobare dicitur vel nescire, quod non vult salvationem eius.
 Non eligere itaque vel non velle salvationem alicuius, quia nihil 20
 de se ponit, nec in Deo, nec in creatura, ideo non est causa
 alicuius. Et idem videtur dicendum de reprobatione per omnia,
 nisi quod in hoc est differentia, quae tamen ad propositum nihil
 facit, quod reprobatio eo, quod relative dicitur ad reprobum,
 praesupponit suum correlativum praesens esse vel futurum. 25
 PATER: Ex quo nauta per absentiam suam et non gubernationem
 navis dicitur esse causa submersionis eius, quamvis absentia sui
 ut sic nihil ponat quoad navim nisi existentiam ipsius nautae
 alibi, cur non et Deus dicitur causa submersionis nostrae in
 peccatum vel damnationem per non volitionem salvationis 30
 nostrae vel non dationis gratiae, quae quidem non volitio vel
 non datio gratiae est quaedam spiritualis et talis Dei absentia,
 qualis sibi est possibilis, qui per essentiam ubique est praesens,
 maxime, cum nedum | non salvationem nostram procurare, sed 55v
 etiam nihil omnino possimus facere sine Deo et multo minus 35
 sine ipso salvari quam navis sine nauta.
 FILIUS: Credo, quod philosophi, qui dixerunt absentiam
 nautae vel nautam per absentiam esse causam submersionis

13 certis] ceteris AsK 20 nihil] est *add.* GdTr 24 reprobum]
 reprobandum MaV 28 quoad] ad MaV 31 non,] *om.* GdTr dationis]
 dationem NV 35 nihil] *in marg.* W possimus] possemus MaNV
 36 sine ipso] *om.* W

18 Mt 25, 12; Lc 13, 25; 27.

navis, intelligendi sint de nauta, ad quem pertinet navem
 40 periclitantem gubernare. Istud enim aliquid rationis habet,
 ut dicatur esse in causa, quia per hoc est in culpa et iuste sibi
 imputatur, quod ibi abest, ubi praesens esse et operam suam
 adhibere deberet. Quia igitur, ut supra habitum est, nullius
 creaturae salvatio vel a quocumque malo praeservatio pertinet
 45 ad Deum, nisi de quanto ipse ex pura gratia et libertate
 voluerit, manifestum est, quod causa defectionis illius rei dici
 non poterit, quam non voluerit praeservare. Non enim plus
 pertinet ad ipsum eius praeservatio, nisi quantum assumere
 voluerit.

50 Et certe inconveniens videtur, si aliter intelligatur illud
 dictum philosophicum. Sequitur enim, quod nauta, qui esset
 in Graecia et gubernaret optime navem sibi commissam,
 esset causa periclitationis navis pereuntis in Hispania, quam
 si adesset, salvare industria sua posset. Insuper, omnis nauta,
 55 immo universa creatura angelica, humana vel alia quae-
 cumque, esset causa periclitationis cuiuscumque navis, cui
 non subventionem sibi possibili contraveniret. Et quod amplius
 est, creator omnium esset causa omnis defectus, privationis,
 peccati, non entis et mali, quod magis impie sonat, quam
 60 si illud dictum philosophicum exponatur aut etiam negetur
 omnino.

43 habitum est] om. W 51 Sequitur] CuV Sequetur C 54 salvare]
 salvari MaV

43 Cf. supra, V, 3 (p. 113, 12sq.).

CAPITULUM 4

QUOMODO REPROBATIO NON PURE PRIVATIVE CAPTA
SIT CAUSA DAMNATIONIS, NEC TAMEN | DE HOC POSSINT 56r
DAMNANDI CAUSARI RATIONABILITER

FILIUS: Sed quia nonnulli doctores etiam sancti sonare videntur, 5
quod reprobatio non pure privative capiatur, sed includat
aliquid positivum, videlicet volitionem puniendi aut poenae
praeparationem, et ex hoc reprobatio Dei vel Deus reprobans
videtur esse causa damnationis, saltem quoad poenam, etiam
aeternam – non enim de novo concepit, sed ab aeterno voluit 10
malos et damnandos punire – ideo advertendum, quod reus
non potest iure causari contra omne illud, quod est causa suae
punitiois seu deputationis ad poenam, et per consequens nec
contra illud, quod est causa damnationis, prout ad eam refertur.
Alias enim haberet quis causari de igne, gladio vel patibulo, 15
quae faciunt opus, officium vel debitum suum naturale in sibi
applicatis. Cum ergo magis proprium sit Deo mala punire quam
igni calefacere, tam modicum istud imputandum est sibi, sicut
illud igni. Similiter nec reus potest rationabiliter causari contra
iudicem iuste iudicantem nec tortorem sententiam bene exe- 20
quentem, sed contra causam vel demeritum, pro qua vel propter
quod damnatur.

Licet ergo Deus voluit et ab aeterno praevoluit hanc
damnationem quoad poenam et eadem volitio iam est causa
punitiois suae, non tamen propter hoc, quod Deus praevo- 25
luit eum puniri, punitur, sed quia peccavit. Nec illa praevolitio
mala fuit vel iniusta, licet protunc ille non peccaverat, quia,
sicut velle damnare actu peccantes non est malum, sed iustum
et bonum, sic etiam praevelle punire peccaturos. Item, si punire

7 aliquid] aliquod CuV 13 deputationis] damnationis CuKV 18 istud]
om. KTr

30 | peccatores non est iniquum, sed iustum et bonum, tunc nec
 56v malum, sed iustum fuit ab aeterno talem voluntatem habere
 ad eos, quos praescivit peccaturos, immo non habere talem
 voluntatem esset iniustitiae et imperfectionis. Et ideo non est
 imputabile Deo, quod habuit talem voluntatem ab aeterno, sed
 35 esset imputabile, si non habuisset.

Insuper, quia, sicut patet ex dictis in tractatu praee-
 denti, Deus per comminationem poenarum multos retrahit a
 peccato et omnibus advertentibus sufficientem dedit causam
 retrahendi, magis est dignum gratiarum actione quam imputa-
 40 tione, quod Deus praevoluit punire peccatores. Amplius, cum
 nullus neget, quin bonum fuerit Deum ab aeterno praedispo-
 nere praemia, quae daturus est bonis ea promerentibus, et eos
 per horum promissionem ad virtutes provocare, et utique tam
 digne debentur malis supplicia, sicut iustis praemia, quomodo
 45 non fuit rationabile ad deterrendum eos cogitare de suppli-
 ciis et ea comminari? Postremo, ponatur per imaginationem,
 quod sicut prius est saltem natura creare et posterius permit-
 tere peccare et demum punire, quod ita successive Deus haec
 in mente sua conceperit et intenderit unum post aliud tempore
 50 isto modo, quod primo cogitasset creare hominem et, postquam
 creaverat, cogitasset: ‘permittas eum libere facere, quod vult’,
 deinde cogitasset: ‘si peccaverit, vel quando hoc fecerit, quod
 vellet punire’, tunc utique iuxta ea, quae moves, Deo nihil posset
 imputari. Cum ergo nunc non plus, sed omnino idem effectus
 55 sequatur, qua ratione plus causantur homines, si omnia simul
 57r concepta sunt propter aeternitatem Dei et simultatem | divinae
 comprehensionis?

37 per] talem *add.* MaV 46 ponatur] ponitur MaV

36-37 Cf. supra, IV, 1 (p. 89, 34-36); 3 (p. 93, 21-29).

CAPITULUM 5

MOVET, QUOD ETIAMSI REPROBATIO NON SIT CAUSA
 DAMNATIONIS, VIDETUR TAMEN SUFFICERE AD
 CAUSANDUM DE EA, QUIA EST ANTECEDENS, QUO POSITO
 SEQUITUR DAMNATIO, ET QUOD BONUM ESSET INVENIRE 5
 VIAM EVADENDI PERICULA HUIUS MATERIAE,
 QUIA VALDE COMMUNIS EST

PATER: Multum videris verbis inniti, sed quid est mihi inde relevaminis, si reprobatio non est causa meae damnationis, cum tamen sit tale antecedens, quod in voluntate Dei consistit, quo 10
 posito necessario sequitur mea damnatio. Sequitur enim infallibiliter: 'Iste est reprobatus vel praescitus, ergo damnabitur'. Ex quo ergo per eum stat antecedens infallibile meae damnationis, per eum etiam stat consequens, quod ex illo necessario sequitur et per consequens adhuc videtur esse causa meae damnationis, 15
 vel etiam si non sit causa, sufficientem tamen videor habere causandi materiam contra eum, maxime cum eius aeterna infallibilisque praescientia et reprobatio immutabilis magno mihi esse gravamini et a multis bonis retrahere videatur. Sequitur enim: 'Iste est praescitus vel reprobatus, igitur qualitercumque 20
 operabitur, sive bene, sive male, ipse damnabitur'. Eodem modo sequitur de praedestinato, quod salvabitur. Item sequitur: 'Iste est praescitus, ergo quantumlibet multa bona fecerit, inaniter laborabit pro vita aeterna'. Similiter sequitur: 'Iste est praedestinatatus, igitur quantumlibet mala faciat, indubitanter consequetur vitam aeternam.' 25

Quis per hoc non deterretur et retrahitur a bonis et quodammodo provocatur ad mala, maxime fragilis homo et ad carnem | inclinatus, qui tamen pro aeterna vita consequenda 57v
 vel evadenda poena perpetua libenter abstineret a carnalibus, 30

11 necessario] necessarie MaV

quando certus esset, quod non perderet laborem? Sed videns, quod antecedens infallibiliter et immutabiliter determinatum est, ex quo beatificatio vel damnatio perpetua consequitur, videns etiam, quod si est praescitus, omnis diligentia eius ad
 35 virtutes non potest immutare illud antecedens, constitutusque in illo dubio, quo nescit, ad quid prosint vel obsint opera sua bona vel mala, ad bona opera magis tardus et ad mala redditur magis pronus. Quapropter, ut concludam, ista aeterna electio et reprobatio Dei hominibus retractio a bonis et ad mala inductio
 40 esse videtur et per consequens minus bene facta.

FILIUS: Bonam fortunam vel, ut verius loquar, magnam Dei gratiam habebimus, si maris huius magni, quod multos demergit in profundum errorum, saltem vadum invenire ac transvadare aliisque viam evadendi, ne pereant, demonstrare poterimus,
 45 quia profecto non est ubique pertransibilis haec abyssus. Verum quidem felix esset, quem huius materiae pelagus numquam tentando contingeret, vel si quando appropinquaret, assumptis pennis, ut aquilae, sine immersionis periculo transvolaret. Sed quia nimis multi hanc abyssum saepe profundius intrant, quam
 50 expedit, utile foret ad evadendum submersionis periculum pedibus humanis pertransibilem vadum scire. Quia vero non recolo me vidisse, quod doctores et tractatores sacrarum litte-
 58r rarum | hanc materiam sic nude et expresse moverint, superponerem ori meo digitum et omnino tacerem, nisi nossem aperte
 55 morbum esse tam generalem, quod non oportet ipsum celare, sed magis ostendere, si forte possit remedium inveniri.

Nec est verisimile, quod bonus Deus, qui de pietate sua nullum morbum irremediabilem esse voluit, nos sine tanti morbi medela reliquerit, dummodo studiosi fuerimus ad quaerendum.
 60 Et si quis obiceret, quia periculosum est hanc materiam profun-

43 errorum] erroris CuV transvadare] transvadere CCuN 45 haec]
 om. CCuGdTr

dius intrare, respondeo, quod etiam cum multorum periculo vires herbarum et medicinarum examinatae sunt, priusquam ars medicinae tam magistraliter est inventa. Verumtamen ex medicaminibus, quae de sui natura curativa sunt, nemo periit, nisi qui eis debite uti nescivit aut neglexit. Sic in proposito, si veritatem, quae est curativa errorum, eo modo, quo curativa est, proposuero et illa quispiam vel non uti vel aliter, quam debet, uti voluerit, imputet sibi, non scripturae, quod perit. 65

CAPITULUM 6

QUOD IN NULLO PLUS EST CAUSANDUM
DE REPROBATIONE, QUIA EST ANTECEDENS,
QUO POSITO SEQUITUR DAMNATIO

FILIUS: Ut autem per ordinem ad proposita, prout queo, respondeam, dico primo, quod si per hoc, quod reprobatio non est causa tuae damnationis, tu non es relevatus, saltem Deus est per hoc a tua obiectione excusatus. Non enim potes causari, quod Deus te damnandum esse praescivit, si tibi per aut propter illam praescientiam nihil mali venit. Nec obstat, quod reprobatio vel praescientia Dei est | antecedens in voluntate Dei consistens, quo posito sequitur te damnari, quia propria tua vel perpetua tua mala voluntas, vel vita tua mala finalis est antecedens in voluntate tua consistens, quo posito sequitur te esse reprobatum vel praescitum a Deo. Sequitur enim: 'Ille finaliter male vivet vel perpetue habebit malam voluntatem, ergo est praescitus.' Et ideo Deus ita bene poterit causari contra te de tuo antecedente, sicut tu de suo. 5 10 15 58v

66 eo] eodem CuMaV 5 queo] quaero K quaeris Ma quaestio V

PATER: Non est simile, quia praescientia Dei magis est origo vel
20 causa futurorum, quam econtra futura sint causa praescientiae
Dei, cum praescientia Dei praecedat et ista sequantur.

FILIUS: Nequaquam praescientia Dei ut sic est causa futu-
rorum, quia si per imaginationem Deus esset solum sciens et
nihil volens, nihil causaret nec praecessio praescientiae Dei
25 aliquid facit ad argumentum, quia licet ad Sortem praee-
dere Platonem sequatur Platonem sequi Sortem ita bene, sicut
econtra, tamen in certo casu praecessio Sortis tam modicum est
causa vel origo sequelae Platonis, sicut econtra, posito videlicet,
quod quilibet de se iret nullum habendo respectum ad alium.
30 Item, si essent duo, quorum unus esset praescius alicuius futuri
et non factivus et alius esset causa eius effectiva, cui, quaeso,
velles ascribere factum illud, praescienti vel efficienti?

PATER: Certe facienti.

FILIUS: Igitur cum Deus sit praescius peccatorum et tu
35 commissor, ascribas tibi facienti et non Deo praescienti. Ex
quo enim visio praesentialis rei realiter praesentis non est causa
59r eius rei, quae videtur, alias quilibet videns rem esset causa eius, |
igitur nec visio aut praevisio futuri. Et ideo, cum Deus per hoc,
quod iam scit me peccare, non sit causa peccati mei nec per hoc,
40 quod praevидit me peccaturum, erit causa eius. Insuper, si vis de
quolibet antecedente causari, ex quo sequitur te damnari, multas
occupationes habebis et frustra. Sequitur enim: ‘Iste naturaliter
fatuus dicit te esse damnandum ex phantasia sua et mania et in
hoc non dicit falsum, ergo tu damnaberis’. Item sequitur: ‘Ille
45 credit te damnandum et in hoc non decipitur, ergo damnaberis’.
Similiter sequitur: ‘Boni dolebunt, quod tu non eris cum eis in
caelo’, vel: ‘tu post mortem magis voles esse cum diabolis quam
sanctis’, vel: ‘ignis inferni perpetue cruciabit te, ergo tu damna-

20 causa] sint *iter.* W
add. W

21 sequantur] sequatur MaV 47 quam] cum

beris'. Et hoc modo multa sunt antecedentia, ex quibus illud
 consequens potest inferri, quorum tamen suppositis non potest 50
 tua damnatio imputari. Quod autem infers Deum esse causam
 tuae damnationis, non est probatum. Non enim omne antece-
 dens est causa sui consequentis nisi quoad illationem, si tamen
 potest hoc modo dici causa. Alias siquidem omnis bona conse- 55
 quentia aequivaleret verae causali, quod manifeste est falsum.
 Quod autem obicis te materiam habere causandi praescien-
 tiamque vel reprobationem Dei infallibilem tibi esse gravamini,
 non procedit. Si enim per imaginationem Deus esset agens pure
 naturale non cognitivum et esset te aequae per omnia damna-
 turus propter malam finaliter vitam tuam, essetne per hoc in 60
 aliquo damnatio tua tibi levior, licet nulla praecessisset repro-
 batio vel praescientia?

PATER: Non video, in quo relevarer, si aequaliter damnandus
 essem, nisi forte, quod non | reputarem tam certum, quando 59v
 non esset tam infallibiliter praescitum. 65

FILIUS: Ergo, si non esset praescitum, esset tamen aequae infal-
 libiliter futurum, in nullo esses relevatus.

PATER: Non video, in quo.

FILIUS: Igitur non praescientia ut sic, sed certitudo de futura
 tua damnatione te gravat et quia illa certitudo non esset minor, 70
 si damnandus esses per agens naturale non cognitivum, quia hoc
 minus potest suspendere vel differre actionem suam aut ab ea
 cessare ceteris paribus quam cognitivum et liberum. Amplius,
 si a casu et fortuna nullo simpliciter praesciente veniret tibi
 omnino eadem damnatio, quam iam Deus praescit futuram, 75
 numquam propter hoc immortalis ille vermis conscientiae
 minus roderet vel ignis inferni minus adureret, planum est
 autem, quod non. Non igitur esses relevatus per illud non

74 et] aut W 76 numquam] numquid CKMa

80 praescire Dei, verum multo magis gravatus, quia miser esses habendo Deum tam ignarum, qui nesciret, quid tecum aut cum aliis esset acturus. Et spero, quod non velles tibi talem Deum optare, cum apud huiusmodi nulla esset spes de misericordia vel aliqua pietate.

CAPITULUM 7

DECLARAT, QUANTUM ARGUMENTA IN QUINTO CAPITULO
PRAECEDENTI POSITA VALEANT
VEL AD PROPOSITUM FACIANT

5 Quid autem dicis te per infallibilitatem divinae praescientiae a multis bonis retrahi? Et adducis argumenta, quae sollertes facili-
liter inveniunt, sed raro solvunt, et ea tantum reputant, quod
60r est desperatio, bonum est advertere, quantum huiusmodi argu-
10 menta valeant et ad propositum | faciant.

Primo siquidem ponamus, quod omnia illa consequentia concederentur, quid tamen haberent sic arguentes ex hoc vel quid vellent ulterius inferre. Essentne eo magis excusati de peccatis vel essent eis peccata minus nociva, vel possent minus ea vitare, vel
15 essent minus obligati ad bona facienda aut minus redarguendi de malis? Et quia planum est consideranti, quod nullum istorum sequitur ex illis consequentibus, vane et inutiliter “ad excusandas excusationes in peccatis”, sicut fieri solet, communiter adducuntur. Verumtamen, ne per hoc videar fugere difficul-
20 tatem, respondendo dico, quod primam consequentiam credo

5 Quid] Quod AsCCuGdKMaNV 7 ea] om. W

17-18 Ps 140(141), 4.

non valere, hanc videlicet: ‘Iste est praedestinatus, igitur qualitercumque operabitur, salvabitur’. Hoc enim consequens est una qualitativa propositio, quae non videtur aliter intelligenda nisi hoc modo: ‘qualitercumque operabitur, taliter salvabitur’. Sicut in simili, quando dicitur: ‘Quantumcumque datur isti, 25 comedit’, subintelligitur: ‘tantum’; et ‘Qualitercumque feceris aliis, fiet tibi’, subintelligitur: ‘taliter’. Hoc modo autem intelligendo manifestum est, quod de praedestinato, qui per tempus male vivet et operabitur, antecedens est verum et consequens falsum. Aliqualiter enim operabitur, videlicet male, iniuste et 30 impie, nec tamen taliter salvabitur, sed potius bene, iuste et pie. Si autem arguitur sic: ‘Iste est praedestinatus, igitur sive bene, sive male operetur, salvabitur’, dico, quod nondum video, cuius speciei de hypotheticis sit ista propositio, et ergo non oporteret concedi consequentiam, donec conveniretur, quomodo debeat 35 intelligi et in qua specie propositionis poni, | quo viso posset 60v facilius inveniri responsio. Verumtamen iuxta sensum, quem videtur praetendere, ista videtur esse eius contradictoria: ‘Nisi bene operetur, non salvabitur’, et ista est utique vera de quocumque demonstrato usum rationis habente. Ideo eius 40 opposita quocumque tali demonstrato est falsa.

Eodem modo dicitur de illa consequentia: ‘Iste est praescitus vel reprobatus, igitur qualitercumque operabitur, sive bene, sive male, ipse damnabitur’. Iste enim videtur esse sensus eius: ‘Licet non nisi bene operetur vel quantumlibet bene, vel 45 quantumcumque diu bene operetur, damnabitur’. Et quodlibet illorum patet esse falsum, quia si per totam vitam suam bene operaretur, nullatenus damnaretur.

Et hoc modo potest responderi communiter ad huiusmodi argumenta, praeter quam ad illam consequentiam: ‘Iste est prae- 50

24 taliter] *in marg.* W 40 usum] *iter.* W 46 diu] *in marg.* W

scitus, ergo faciendo quantumlibet multa bona inaniter laborabit pro vita aeterna. Sed quia consequens est multiplex, ideo non potest simpliciter ad ipsum responderi. Ista enim gerundia aliquando exponuntur condicionaliter, ut sit sensus: ‘Si fecerit
 55 quantumlibet multa bona, inaniter laborabit etc.’ Et manifestum est, quod illa condicionalis non est necessaria et per consequens falsa. Aliquando recipiuntur temporaliter et planum est, quod nullus pro tunc, quando facit bona et bene, damnatur, sed quando male. Verum quia communior et argumentorum
 60 huiusmodi et arguentium mens esse videtur convenientiorque intentioni eorum expressio per expletivas isto modo arguendo: ‘Iste est praedestinatus, igitur licet multa mala faciat et quasi ad
 61r extremum male | vivat, tamen utique salvabitur’, similiter: ‘Iste est praescitus, igitur, licet ad ultimum punctum vitae bene vivat
 65 exclusive, nihilominus damnabitur’, ideo advertendum, quod si ad veritatem huiusmodi expletivarum requiritur non solum compossibilitas partium, sed etiam earum veritas, tunc manifestum est, quod consequens est falsum de multis praescitis, qui numquam bene vivunt vel victuri sunt, et etiam de multis praedestinat
 70 is, qui numquam actuali opere male vivunt et per consequens hoc modo intelligendo consequentia nihil valet. Si autem ad veritatem huiusmodi propositionum expletivarum sufficit compossibilitas partium, ut sit sensus, quod non repugnat, sed stat simul, quod iste quasi usque ad extremum vitae exclusive
 75 bene vivat et tamen damnetur, tunc hoc consequens est verum quocumque demonstrato, sive praedestinato, sive praescito, et secundum fidem quodammodo necessarium. Et sine omni periculo conceditur consequentia, quae etiam non addita praedestinatione in antecedente non minus bene valeret. Etenim si
 80 per imaginationem nulla esset praescientia, adhuc bene seque-

63 utique] *in marg.* W
supersc. W

70 actuali] actualiter AsCuGdNTr

74 ad]

retur: 'Iste salvabitur, igitur licet multa mala et diu committat, tamen salvabitur'.

CAPITULUM 8

OSTENDIT BONAM ET RATIONABLEM ESSE
 ORDINATIONEM DEI, QUOD BONI HABENT TIMERE
 DE DAMNATIONE ET MALI SPERARE DE SALVATIONE,
 LICET ISTI ALIQUANDO EO LIBERIUS PECCENT 5
 ET ILLI EO TEPIDIUS AGANT BONA

PATER: Istud videtur sufficere ad propositum meum. Quomodo enim malus non eo liberius peccabit et sequetur vanitates, voluptates ac huius mundi solatia quasi per totam vitam suam, 61v
 ex quo ita bene potest | sperare, quod salvabitur in extremo 10
 puncto vitae, sicut ille, qui in gravissima poenitentia semper vixit, et quomodo bonus non cum minori affectione et maiori taedio per poenitentiam se affliget videns, quod ipse ita bene habet dubitare de damnatione sua in extremo vitae, sicut ille, qui numquam curavit facere bonum opus? 15

FILIUS: Videtur tibi mala esse ista Dei dispositio, quod quantumvis bonus habet timere et dubitare de damnatione, ut communiter, et quantumlibet malus potest de salute sperare, vellesque tu aliter esse dispositum aut posses modum magis rationabilem invenire? 20

PATER: Nihil horum mihi videtur, sed tu iuxta praemissa declara, quomodo ista dispositio sit bona, per quam, ut videtur, malus liberius peccat et bonus minus gaudenter bonis insistit.

FILIUS: Debet quidem omnis homo valde sperare de misericordia Dei, etiam peccator, qui non per hoc absolvitur a debito 25

5 aliquando eo liberius] liberius aliquando W 9 mundi] modi W
 21 praemissa] promissa CuW 23 insistit] insistat MaV

spei in Deum habendae, quia malus est, licet donec malus est, de communi lege non possit ita bene sperare sicut bonus. Non enim capit ratio, quod malus, qui Deo incessanter adversatur et a quo continue tanto amplius derelinquitur, quanto plus delinquit, tantam de ipso spem gerat, sicut bonus, qui sibi placere studet ex corde et eius ad se frequentius benevolentiam percipit, pietatem et gratiam; nec malus dicitur vere spem de Deo, sed magis praesumptionem habere. Et ideo posset negari, quod assumis. Verum quia multi cogitantes misericordiam latroni factam, Paulo vel aliis, non desperant finaliter, sed valde se consolantur, quod adhuc Deus revocabit | eos a peccatis ad gratiam et dabit eis veram spem, de qua habent iam debilem praesumptionem ex hoc, quod possibile est eos converti ad bonum et quia sentiunt in se aliquando displicentiam ad mala vel compunctionem ac aliquam inclinationem ad bona, et sic aliquo modo large vel improprie eo, quod non desperant, sperare dicuntur. Et nonnulli talium videntes, quod Deus peccatores diu expectatos tandem tamen convertit, ex hoc diutius manent in peccatis et audacius peccant, sicut dicit Sapiens: “quia non profertur cito contra malos sententia, absque ullo timore filii hominum perpetrant mala”. Nec tamen propter hoc, quod mali illa bonitate Dei abutuntur, malum est, quod Deus illam bonitatem exhibet, quia etiam quacumque alia bonitate Dei mali possunt abuti et, heu, nimis communiter abutuntur. Si enim Deus deberet omnia bona dimittere, quibus abutuntur mali, pauca faceret bona bonis.

Non igitur malum, sed bonum est, quod Deus bonitatem suam communiter demonstrat et exhibet non obstante malorum abusu. Non enim decet Deum dimittere, quod ad ipsum pertinet, propter malos. Cum ergo necessarium sit,

36 quod] quia MaV

37 habent iam] *inver.* W

44-46 Eccle 8, 11.

quod aperta sit venia, quamdiu homines sunt in via, alias enim 55
 quodammodo essent in termino et non in via, ideo omnino
 sic fieri ratio exposcebat. Insuper, malis erat hoc melius. Nam,
 si Deus non dedisset illam spei materiam et occasionem, non
 minus, sed magis mali ceteris paribus extitissent. Et ergo, si
 bonitas Dei eos ab aliis malis non retrahit, | saltem bonum est, 60
 quod occasionem desperationi subtrahit. 62v

Considerandum est etiam in hoc, quod quidquid Deus
 agit, non est occasio mali data, sed accepta. Si enim quis tibi
 bonitatem, misericordiam, patientiam etc. huiusmodi exhibet
 et tu propter hoc eum odis, ille bene tibi dedit amoris, tu vero 65
 odii occasionem assumis.

Eodem modo solvitur, quod obicitur de bono. Nec enim
 expedit homini habere securitatem in via ut communiter, vel de
 lege communi, quod addo propter aliquos sanctos in hac gratia
 privilegiatos. Sed bonum est homini “cum timore et tremore” 70
 salutem suam operari ad tollendam superbiam, inertiam, negli-
 gentiam, praesumptionem, parvipensionem et contemptum
 peccatorum.

CAPITULUM 9

QUOD DETERMINATIO FUTURORUM IN MENTE DIVINA NEC MAGIS DUBIUM REDDIT HOMINEM, NEC ALIQUO MODO RETRAHIT A BONIS

FILIUS: Quod autem obiecasti superius de carnali homine, qui 5
 libenter poeniteret et affligeret se, quando certus esset, quod

64 misericordiam] et *add.* W
 tollendum MaV

68 vel] *om.* MaV

71 tollendam]

70 2 Cor 7, 15; Eph 6, 5.

hoc sibi prodesset ad vitam aeternam, sed postquam iam determinatum est, quid futurum sit, et ipse est in dubio constitutus, minus pronus est, dic, quaeso, in quo esset magis certus ceteris
10 paribus, si per imaginationem nec Deus, nec aliquis praesciret, quid de eo futurum esset. Nonne adhuc esset aequè dubius et incertus, cum utique maneret adhuc aequè mutabilis, instabilis et flexibilis de bono ad malum aut econtra, nec ullam certitudinem haberet, qualis esset futurus in mortis articulo?

15 PATER: Non video, quomodo | id negem imaginatione supposita, sed nunc immutabilitas divinae praescientiae videtur aliquo modo factum limitare.
63r

FILIUS: Certe in nullo, quia si ego, qui sum deceptibilis et mutabilis in scientia, praescirem aliquod futurum et non Deus,
20 aequè necessaria esset consequentia. Non enim propter hoc magis valet consequentia, quia est scientia Dei, quam si esset alterius. Solum enim hoc facit valere consequentiam, quia non est, nec potest esse scientia falsi vel de falso. Amplius, nonne in aliis laboras et provides tibi de cibo, potu vel veste, de quibus
25 omnino dubius es, an unquam ad utilitatem tuam proveniant, quia nescis, an cras victurus sis? Cum ergo magis certum sit perseverantem in bona vita adepturum vitam aeternam quam laborantem pro cibo usurum eo, quantumlibet etiam perseveraverit in labore, cur plus retrahuntur homines a labore per
30 incertitudinem in illo quam in isto? Aut si in utroque retrahuntur, dupliciter errant, quia Deus posuit nos in dubium ut communiter de futuris et nihilominus voluit nos in illo dubio pro utilibus laborare ex rationibus supratactis. Ut autem videas eos, qui se per praescientiam Dei putant a bonis retrahi, solas
35 quaerere excusationes in peccatis, considera, an non sit aequè certum et determinatum te victurum per decem annos, sicut te

11 esset] *om.* W 23 potest esse] *inver.* W 26 magis] *om.* W

salvandum posito, quod Deus utrumque praesciverit et praevo-
luerit ab aeterno.

PATER: Est omnino.

63r

FILIUS: Cum ergo ita bene sequatur: ‘Deus praescivit istum
victurum ad decem annos, ergo licet rarissime comedat, nihi-
lominus vivet | tantum’, sicut sequitur: ‘Iste est praedestinatus,
igitur licet paucissima bona faciat, salvabitur’, quis unquam nisi
phantasticus occasione divinae praescientiae retractus est vel
conquestus se retrahi a comestione, quando indiget, desiderat
sumere habetque, quod sumat, sicut multi fingunt se retrahi a
bonis operibus etiam tunc, quando habent posse, nosse, vires,
locum et tempus bona faciendi?

40

45

PATER: Posset dici, quod cibi sunt delectabiles et medium, per
quod necessario, naturaliter vel saltem melius, quam sine ipso
vita conservatur.

50

FILIUS: Sic dico, quod observatio mandatorum et operationes
virtuosae sunt delectabiles et medium, per quod quis necessario
vel saltem melius iuxta communem ordinationem vitam ingre-
ditur, dicente Salvatore: “Si vis ad vitam ingredi, serva mandata”.
Et si quis habens usum rationis salvatus est sine praevis multis
bonis operibus, plures etiam sine cibis corporalibus sunt in vita
longo tempore conservati.

55

Amplius, cum bene sequatur: ‘Iste est praedestinatus usum
rationis habiturus aut habens, igitur per bona opera salvabitur’,
sequatur etiam: ‘Iste est praescitus habiturus usum rationis aut
habens, igitur committendo minora et pauciora peccata minus
puniatur’. Cur non ita bene trahuntur homines per huius-

60

42 vivet] vivat MaW 55 ad] *om.* AsMaNV 59 sequatur] sequitur
CuKMaV 61 sequatur] sequitur CuKMaV 62 pauciora] paucissima W
65 quam] sicut W

55 Mt 19, 17.

modi praescientiam ad bona facienda vel mala vitanda, sicut ad
65opposita? Et est mirabile, quod tam praescientia, quam prae-
destinatio dicuntur vel putantur homines trahere ad mala, cum
tamen sint contrariae, et ergo si una retraheret a bonis, alia
64r deberet attrahere ad eadem. |

TRACTATUS SEXTUS
DE RATIONE CREATIONIS RERUM, QUAE
VIDENTUR INDUCERE AD PECCATUM

CAPITULUM I

QUOD BONUM ET RATIONABILE ERAT CREARE RES NON 5
OBSTANTE, QUOD HOMINES EX EIS HABENT OCCASIONES
ET INCITAMENTA PECCANDI

PATER: Si iuxta praedicta Deus potuit rationabiliter permit-
tere mala, iuste imputare committentibus et punire pro eis ac
propter suam omniscientiam talia praescire debuit praeordina- 10
reque bonis praemia, malis supplicia, ad minus videtur, quod
non potuit convenienter res ministrare, quae essent occasiones
et incitamenta tot et tantorum malorum. Quis enim peccatum
effugiet, existente tanta subtilitate et potestate daemonum insti-
gantium, tanta delectabilitate rerum allicientium, tanta fragili- 15
tate hominum ad huiusmodi inclinatum, tanta gravitate et
multitudine praeceptorum? Et ideo, si Deus voluit homines
peccata vitare, congruum fuisset, ut videtur, eis occasiones
peccatorum subtrahere et ad minus non dare.

FILIUS: Numquam datur occasio peccati nisi per dictum vel 20
factum minus rectum. Cum ergo nihil talium fecerit aut dixerit
Deus, planum est, quod nullam occasionem peccato dedit. Res
vero, quae sunt occasiones peccati, non debuit Deus subtrahere,
quia necessariae sunt et magis malum esset eis carere, quam

14 effugiet] effugiat KMaTrV

25 sit abusus earum malus, et quia non sunt facta propter incita-
 tionem ad peccatum, sed alia de causa, et si sunt occasio peccati,
 64v illa magis est accepta quam data. Si autem Deus | debuisset
 omnia talia vitare vel dimittere, ex quibus mali sumunt occa-
 sionem peccandi, nihil omnino creasset. Quae est enim res, ex
 30 qua mali aliquando non sumant occasionem peccandi, qui de
 bonis aut prosperis extolluntur et vane gloriuntur, in adversis
 autem poenis murmurant et deiciuntur? Quod autem adducis
 de potestate daemonum, delectabilitate rerum, fragilitate
 hominum et praeceptorum gravitate, omnium horum una
 35 ratio est, ut “militia esset vita hominum super terram”, quae
 quidem militia nulla esset, si homo nihil adversitatis et diffi-
 cultatis haberet. Insuper, ut hominibus tanto magis dulcesce-
 rent praemia, quanto pro eis laboriosius decertarent, nec non
 ut appareret magna in cordibus hominum Dei dilectio, pro quo
 40 vel cuius amore tam delectabilia contemnuntur et tam terribilia
 parvipenduntur et vincuntur.

CAPITULUM 2

QUA RATIONE DAEMONES SUNT TAM POTENTES ET SUBTILES

PATER: Vellem, ut de quolibet speciales rationes assignares.
 5 FILIUS: Quod Deus in principio creavit angelos ratione subtiles,
 virtute potentes, de hoc nullum puto causari, quin rationabi-
 liter et bene sit factum. Quia vero creavit eos perpetuos, non
 potuerunt ea, quae sunt essentialia, amittere per quaecumque
 peccata, quin videlicet essent ratiocinativi et volitivi. Hoc
 10 autem, quod videlicet illae potentiae, ratio scilicet et voluntas,

25 facta] factae CuN 32 Quod] Quae MaV

35 Iob 7, 1.

non essent eis ablatae, apparere non poterat, nisi haberent usum earum. Licet autem illas potentias non | habeant integras, sed 65r
vulneratas in signum peccati, habent tamen aliquem usum earum in signum eiusdem essentiae et perpetuitatis et ut eisdem puniantur. Nisi enim haberent usum rationis, multas poenas 15
non haberent, nequaquam enim haberent vermem conscientiae, stridorem impatientiae, fletum tristitiae et similia. Postquam ergo habent usum earum naturaliter liberum, convertunt eum pro inclinatione sua ad malum. De potestate autem ipsorum non est, quod homo causetur, nam quantumlibet subtiles et 20
potentes sint, nullum tamen hominem possunt vincere nisi voluntarium, et ideo magna potentia ipsorum in tentando ostendit magnam potentiam hominum in resistendo. Nec etiam, ut communiter, maiorem vim et difficultatem ingerunt daemones quam exteriora et corporalia. Nihil enim, ut commu- 25
niter, ab intra faciunt, nisi quod praesentant species vel quod gravant aut infirmant organa sensuum interiorum vel exteriorum. Ab extra vero inferunt molestias, damna vel poenas et haec omnia etiam sine diabolis fiunt vel fieri possunt per exte- 30
riora. Et hinc est, quod daemones exteriora frequentissime in subsidium recipiunt. Interiores vero tentationes raro intentant, nisi ubi desunt exteriora vel ubi vident se non posse per ea proficere, sicut apud solitarios et abstractos.

CAPITULUM 3

QUA RATIONE RES CORPORALES SINT FACTAE TAM DELECTABILES

Quod autem adducis de tanta rerum delectabilitate, mirum est, 65v
si miraris Deum res fecisse delectabiles. | Nemo enim vellet nec 5

20-21 subtiles et potentes] potentes et subtiles NW 22 et] om. W
2 sint] sunt MaNV

congruisset, quod Deus non fecisset res, quae essent rebus sensitivis et animatis convenientes, vel quod postquam factae sunt, eis numquam applicatae fuissent. Applicatio autem convenientis ad rem perceptivam naturali necessitate causat delectationem. Insuper, si delectabilitas Dei infinita in creaturis investigari debuit, necessarium erat aliquas delectabiles res creari.

10 PATER: Omnes delectationes essent tollerabiles, dummodo non esset tam improbus ardor vilis et immundae delectationis venereae, quam pulchritudo mulierum, species et amabilitas
 15 multum auget. Et ipsa delectatio tam vehemens est, ut etiam usum absorbeat tam nobilis potentiae, scilicet rationis, quae omnia tanquam domina regere deberet in homine, quod illa quodammodo vincitur et succumbit.

FILIUS: Si nullae essent delectationes neque in carne, neque
 20 in spiritu, non puto, ut dictum est, quod laudares, et minus, si essent in carne et non in spiritu. Si autem essent in spiritu et non in carne, caro, quae alias multo vilior est spiritu et in eius comparatione vilescit, esset omnino contempta et minime foveretur. Quis enim maxime carnalium et qui sunt sine Dei timore,
 25 curaret tantopere cibum acquirere, potum et vestem, generare prolem et educare, quae tantam curam exigunt, miseriam et laborem, si non esset delectabile uti talibus et poenale carere, et ita minus curarent homines conservare vitam tam in indi-
 66r viduo, quam in specie, de qua etiam nonnulli iam habent |
 30 taedium propter curas huiusmodi et labores. Exigebat itaque ratio magnam esse delectationem carnis, tum ut illud taedium vinceret et laborem, tum, ut magnum esset exercitium, probatio, victoria et corona spiritus reluctantis, tum etiam ut ex magnitudine delectationis in carne convinceretur magna delectatio
 35 spiritus, quae difficulter creditur, quia raro et debiliter perci-

21 non] *om.* AsGd in₂] *om.* CV 26 educare] *in marg.* W

pitur et ex illius delectationis vilitate melius suadet. Si enim
 in vili, foedo et pudendo ac per hoc poenali opere carnis est
 tanta delectatio, quomodo non ex nobilissimo opere, videlicet
 spiritus coniunctione cum Deo, qui est summe bonus et delec-
 tabilis, incomparabiliter maior delectatio esse credetur. Insuper, 40
 ut spiritus et caro utpote quidam coniuges indicarentur ad paria
 in hoc, quod ex quo spiritus aliquando sic elevatur, abstrahitur
 et alienatur a carne, quod eam quodammodo non sensificat
 vel ad minus per eam non sentire videtur, sic etiam sit aliqua
 operatio carnis, quae usum abstrahat rationis. Postquam autem 45
 congruebat esse tantam delectationem in carne, necessarium
 valde erat, ut non esset nisi in turpi opere, ne si opus nobile
 esset, homines nimium allicerentur et postposita ratione fierent
 bestiales. Et ideo expediebat ita disponi, ut, quantum alliceret
 delectatio, tantum retraheret pudor, foeditas et operis turpi- 50
 tudo, nec non vel cura, quae est in matrimonio, vel infamia ac
 periculum honoris, corporis aut animae, quae sequi solent fornicantes.
 Ac per hoc non habeant homines incusare | Deum, sicut 66v
 nihilominus faciunt, licet minus iuste, cum tantum vel amplius
 retractivum habeant, si volunt advertere, sicut vel quam habent 55
 aliquod attractivum.

CAPITULUM 4

QUA RATIONE MULIERES PULCHRAE FACTAE SINT AMABILES ET ALLECTIVAE

Nec movere debet quempiam pulchritudo, amabilitas vel allec-
 tivitas mulierum, quae non solum est rationabilis, utilis aut 5

36 et] *supersc.* W 38 videlicet] scilicet W 40 credetur] creditur AsCuMa
 41 indicarentur] et *add.* CCuNV 42 ex quo] *om.* W 44 sit] *supersc.* W
 51 ac] aut W 55 habent] habeant GdKMaNVTr 2 sint] sunt CMa

bona, sed etiam quodammodo necessaria, dummodo ipsaemet his bene et rationabiliter uterentur. Primum quidem valet ad abstrahendum mentes humanas ab abominationibus, ad quas, heu, diabolus homines contra naturam nimis inclinat, deinde
 10 ad consolationem sexui muliebri, qui aliis miseriis ita gravatus est, quod nimis despiceretur a viris et in se ipso deiceretur, si non esset huiusmodi praerogativa dotatus, insuper ad defensionem earum contra virorum potentiam, commotionem et insultum. Cum enim viri communiter et naturaliter viribus et
 15 potestate praemineant, necessarium erat eis dari aliquid, per quod possent aliquo modo resistere refringereque violentias atque iram mulcere, ne vel viri nimis superbirent contra eas aut insurgent et feminae forent nimis oppressae. Si autem mulieres essent factae potentes potuissentque per potentiam
 20 resistere, postquam tam multae sunt occasiones et materiae commotionum, continua fuisset pugna et vapulatio inter ipsos, nec mulier voluisset magis viro subici, quam econtra, quod
 67r quia non fuisset expediens, | congruebat, ut essent placibiles et lenitate mollire possent et sic aliquo modo praevalere.

25 Est etiam alia ratio, quare teneritate et mollitie et non fortitudine potentiae dotari debebant. Quia enim necessarium erat humano generi quoad pueros et infirmos, ut molliter ac leniter tractarentur et multa opera fierent subtilia, parva et mollia, circa quae fortes et potentes taedium haberent et rudes
 30 ac grossi ad eadem apti non essent, rationabile erat, ut aliqui ad talia apti fierent et inclinati, sicut alii ad grandia et fortia. Amplius, si debuit amor vel amabilitas Dei in corporalibus et per ea monstrari, magis conveniens fuit facere hominem, qui nobilior est inter corporalia, amabilem et amativum quam aliam
 35 creaturam, ut per hoc etiam daretur intelligi magis nobilia esse magis amanda.

9 inclinat] maculat MaV

PATER: Totum esset tolerabile, dummodo non esset amor ille tam excessivus, improbus et insanus.

FILIUS: Amor ille, si tamen vere amor dici potest, necessarius est, de quanto est res, et rationabiliter permittitur, de quanto 40
est vitiosus vel peccatum, ut ex hoc possit elici, quantus ad Deum debeat amor haberi, ex quo ad vilem rem tantus affectus habetur, et ne deliri reputentur, qui prae divino amore rapiuntur in extasim, sicut etiam nunc saepe reputantur non obstante tam 45
manifesto in exterioribus exemplo. Sed hoc tunc omnino fieret, si nihil simile contingeret in amore carnali. Insuper, | quis posset 67v
humano modo vel per verba declarare aut quis inexpertus posset vel parum erudiri et intelligere de illo excessu divini amoris nisi per verba in exterioribus usitata?

CAPITULUM 5

QUARE ET QUOMODO HOMINES SINT FRAGILES

De fragilitate autem hominum non est, unde mireris. Si enim homines exercitium habere debebant in creaturis, oportebat omnino, ut vel illae essent tam potentes, quod possent istos 5
aliquo modo movere, vel isti tam fragiles, ut moveri possent ab illis. Alias enim nullum exercitium esset. Quod enim fortis rei infirmae resistit vel quod quis contemnit aut non curat rem non delectabilem et inutilem, sicut nulla difficultas, sic nihil exercitii est. 10

Insuper, si angelorum statum, in quo creati sunt, et lapsum advertis, minus miraberis. Nam si illi fuerunt fragiles, qui in tanta sublimitate potentiarum, donorum ac perfectionum naturalium creati sunt, aut si fortes, potentes et intelligentes

5 quod] ut MaV

15 fuerunt, et tamen falsae dominationis aut vanae gloriationis
apparenti pulchritudine decepti et delectatione illecti volun-
tarie ceciderunt, nihil est, quod mirandum sit de hominibus
carnis corruptione gravatis, sive dicantur fragiles, sive fortes.
Unum est, quod indubitanter tenendum est, quod “fidelis Deus
20 nullum hominem aut angelum patitur tentari super id, quod
potest”, et quod ita fortem facit eum, quod, ut dictum est, a
nullo vinci poterat nisi volens vel ad malum induci, quodque
68r omnis appetitus delectabilium nec non | omnis horror terribi-
lium subter nos est et quod ratio nostra et libertas praeminet
25 universis iuxta illud *Psalmi*: “Omnia subiecisti sub pedibus
eius” etc.

CAPITULUM 6

QUA RATIONE TAM NOBILIS CREATURA, SCILICET ANIMA, UNITA SIT VILI LIMO CARNIS

PATER: Istud videtur satis mirum, quare Deus voluit tam
5 nobilem creaturam, animam dico rationalem, tam vili aggluti-
nare et immergere limo carnis eamque tanta mole gravare, cum
sine carne satis habuisset agere, quod staret, sicut de angelis
declarasti.

FILIUS: Rationabilissima videtur animae cum carne coniunc-
10 tio, primo quidem ad ostendendum divinum magisterium,
quod videlicet posset tam diversa coniungere. Quis enim credi-
disset, quod inter tam disparia et distantia ab invicem tanta

14 et] *om.* W

19-21 *Cf.* 1 Cor 10, 13: “fidelis autem Deus est, qui non patietur vos ten-
tari super id quod potestis”. 25-26 Ps 8, 8. 7-8 *Cf.* supra, I, 7
(p. 23, 7sqq.).

esse posset unio, quod una substantia ex eis fieret et persona. Insuper, rationabile erat, postquam Deus creare voluit substantias, quod omne genus substantiarum faceret, spiritualem videlicet, corporalem et compositam ex his. Amplius, ut creatura spiritualis, licet nobilis, vitet superbiam discatque humiliari et non contemnere, sed regere ac fovere etiam infimas creaturas videns se eis tanta unione, affectione et foedere posse coniungi et tantam posse paupertatem incurrere, quod ipsis indigeat ad multa bona, illas quoque tantum posse dignificari fierique apud ipsum spiritum tam potentes, quod valeant ipsum etiam ad res miseris reddere inclinatum. Nec solum rationabilis erat illa coniunctio, sed etiam, ut videtur, tam necessaria, quod sine ea, quasi sine ordine et sine foedere fuissent corporales et spirituales creaturae et sic minus perfectus fuisset ordo universi.

Quae esset enim connexio vel confoederatio earum ad invicem aut quid pertineret ad angelos et omnes spirituales creaturas tota massa creaturarum corporalium, quibus in nullo indigent, quae eis nihil utilitatis conferunt, nec eos in aliquo iuvare possunt ad laudem Dei, ad quam ordinata est tota vita et desiderium caelestium spirituum, ad quam quidem laudem proprie loquendo corporalia non pertingunt. Nam etsi angeli in et de creaturis corporalibus laudant Deum, hoc magis est opus angelorum quam illarum et illae solum passive materia laudis sunt et non active ad hoc aliquid facientes. Corporalia etiam non indigent administratione vel regimine angelorum, quia nec angelis, nec corporalibus noceret, etiamsi ipsa corporalia a daemonibus regerentur.

Et ideo si angeli boni debent ministrare creaturae corporali, ad hoc nulla affectio ex parte corporalium trahere eos

12 et] *om.* MaV 13 posset] possit W una substantia] *om.* W
 15-16 videlicet] et *add.* NV 16 his] eis W 17 vitet] vitat MaW
 24 ut] *supersc.* W 30 eos] eas CuN

potest, sed sola complacentia divinae voluntatis vel praecepti,
maxime cum corporalia, quantum ex ipsis est, substantiis
separatis magis sint materia occupationis quam utilitatis vel
45 consolationis. Sed postquam homo factus est, qui est quasi
quaedam acies et lapis angularis ac combinatio corporalium et
spiritualium, sicut Christus Iudaeorum et gentium, qui quidem
homo ex una parte potest supplere et ad hoc ordinatus est,
ut impleat ruinam angelicam, potestque laudare Deum sicut
50 angeli, congaudere | eis ac caritate coniungi ipsorumque gaudio
69r communicare, simul et addere. Et ex alia parte ad hoc, quod illa
omnia faciat, quae Deo et angelis amabilia, delectabilia sunt et
placent, per omnia et multipliciter indiget corporalibus crea-
turis, ita quod sine illis secundum viam naturae non posset
55 subsistere et ea complere, postquam, inquam, ita est, quod
corporalia non solum sunt materia vel occasio laudandi Deum,
sed etiam adminicula necessaria et realiter promotiva, ut homo
laudat Deum et perveniat ad beatitudinem angelorum. Immo
etiam ipsa corpora laudant Deum in voce humana suntque quasi
60 consortes angelorum, ex hoc angeli in ipsis, utpote utilibus et
gaudium eorum active promoventibus, delectationem habent
et gaudium, eisque quodam affectionis glutino foederantur ac
per hoc delectabiliter administrant ea, seu regunt.

CAPITULUM 7

QUA RATIONE ANIMA ET CORPUS UNITA SINT CUM TANTA DISSENSIONE ET DISCORDIA

PATER: Sicut dicis, magistrale opus est tam diversorum tam
5 mira coniunctio, si pacifice simul starent et non esset in eis
tanta dissensio, lis et bellum, carne videlicet concupiscente
adversus spiritum et spiritu contra carnem. Cum ergo creator

noster sit Deus non dissensionis, sed pacis, quare unire voluit tam discordes?

FILIUS: Non est creatus homo cum illa discordia. In statu enim 10
innocentiae spiritus et caro fuissent bene concordēs et sine diffi-
cultate potuisset spiritus regere carnem. | Abutendo autem vel 69v
non debite utendo potestate et auctoritate sua et sequendo incli-
nationem carnis, ubi non debuit, videlicet contra mandatum
Dei, meruit illa auctoritate in toto privari vel saltem eam in 15
parte remitti. Qui enim in dignitate constitutus non debite
commissum exequitur officium, destitui promeretur maxime, si
in iniuriam abutitur conferentis.

PATER: Non nego, quin sic post et per peccatum puniri potuit 20
et meruit, sed vellem, quod spiritus non fuisset inclinabilis,
maxime tam faciliter, ad ea, quae sunt carnis, sed permansisset
in inclinatione sua naturali ad spiritualia, ita quod istas delecta-
tiones carnales, sicut iam faciunt angeli, nil curasset.

FILIUS: Velles etiam, quod corpus non esset inclinabile et indu- 25
cibile ad meliora, quam secundum nudam naturam suam incli-
natum est?

PATER: Hoc forte non valeret, quia tunc non caperet per redun-
dantiam a spiritu delectationes caelestium et spiritualium
gaudiorum.

FILIUS: Si ergo rationabile fuit carnem fieri inclinabilem ad 30
spiritualia et debebat esse unio conformis et aequa, tunc non
fuit irrationabile spiritum fieri inclinabilem ad corporalia.
Unde sicut illud fuit conveniens ad ostendendam perfectibi-
litate[m] carnis, sic istud ad defectibilitatem spiritus demon-
strandam. Amplius, manifestum est spiritualem et corpo- 35
ralem creaturam, quae tam distantes sunt, quod vix in summo
et ultimo genere conveniunt, nullo modo secundum naturam
easdem inclinationes habere, cum | sint tam disparium natu- 70r

20 inclinabilis] inclinatus AsK

rarum, sed corpus ad corporalia, spiritum ad spiritualia esse natu-
 40 raliter inclinatum. Si ergo debebat inter ea fieri et apparere vera
 unio, oportebat, ut manerent distincta et aliquo modo in inclina-
 tione sua naturali. Alias enim magis viderentur unum facta quam
 unita. Haec autem distinctio qualis esset vel quomodo appareret,
 si ipsa unita in nullo discreparent? Quis enim crederet naturali via
 45 spiritum esse in corpore humano magis quam in bruto, si solum
 corporalis operatio vel affectio perciperetur et nulla spiritualis,
 carni quasi extranea et repugnans, cum etiam iam non obstante
 tam manifesta et evidenter perceptibili contrarietate et lite multi
 insani animas vel spiritus esse in homine dubitent, sive negent.

50 Si vero discreparent in omnibus et nulla esset inter ea conde-
 pendentia vel adhaesio mutua, quomodo probarentur unita?
 Quae enim sic coniuncta sunt, quod in nullo trahuntur ab
 invicem, sed unum sine difficultate pro libitu proprio vel alieno
 se convertit, quo vult, sine alio et separatur ab eo, dici possunt
 55 iuxta se posita, non unita, sicut patet in lapidibus cumulum
 facientibus. Et ideo spiritus bonus aut malus non dicitur sibi
 unire corpus, sed assumere, nec Spiritus Sanctus fuit unitus
 columbae, sicut Verbum humanae naturae. Unitas vero apte
 dicuntur, quae sic sibi cohaerent, quod ex naturali vel alias indita
 60 sibi proprietate vel libera et voluntaria affectione unum trahitur
 70v ab alio etiam ad hoc, quod | sibi alias et de per se minus placet
 aut convenit. Et quia sic est inter corpus et animam, evidenter
 apparet unio inter ea. Quod ergo unum eorum est trahibile et
 inclinabile ab alio, probat unionem ipsorum, diversitas vero
 65 et contrarietas inclinationum distinctionem eorum et natu-
 rarum diversitatem ostendit. Insuper, postquam peccavit homo
 secundum rationem in eo, quod secundum eam non debite
 rexit, et secundum carnem, quod eius delectationi consensit,

41 distincta] indistincta W 52 ab] ad CuNV 58 apte] aperte MaNV
 62 aut convenit] om. W 65-66 naturarum] naturalem CuV

merito debuit in utraque puniri et per utramque. Et quomodo
potuit hoc melius fieri, nisi quod sic se traherent, distraherent 70
et essent sibi invicem repugnantes, nec solum una contra aliam,
immo etiam quaelibet in se ipsa litem haberet, quia pacem sibi
praestitam non servabat?

72 quia] et MaV 73 servabat] servabit W

TRACTATUS SEPTIMUS
UNICUM HABENS CAPITULUM
DE RATIONE REPARATIONIS HUMANAЕ

PATER: Non video iam restare de dubiis superius motis, nisi
5 quare Deus voluerit reparare genus humanum, quod voluntarie
sic perire permiserat?

FILIUS: Videtur aliquo modo responsum esse superius, ut
videlicet appareret reparabilitas creaturae et potentia Dei,
qua posset, sapientia, qua sciret, et pietas, qua vellet reparare
10 destructa, et hoc magna ratio exigebat. Sicut enim non decebat
divinam iustitiam peccatum impunitum relinquere, sic nullo
modo decuit, immo impossibile fuit, divinam misericordiam
implacabilem esse. Si autem esset placabilis et non appareret
71r esse placabilis, frustra esset quoad peccatorem illa placabilitas. |
15 Quando enim nulla daretur peccatori spei materia, quid restaret
misero nisi desperationis occasionem sumere et desperare et in
hoc homo vel minus, vel omnino nihil esset culpabilis, si non
haberet spem vel desperaret, quando nulla sibi esset data spei
materia. Humano autem modo quae poterat esse melior causa
20 spei, quod evidentius divinae placabilitatis indicium quam
placationis effectus et ipsa placatio? Decuit ergo omnino Deum,
qui se permisit malitia peccatoris offendi, de sua bonitate esse
placabilem et placari. Sic conformiter congruebat, ut homo,
cuius avertibilitas a Deo per effectum aversionis apparuit,
25 monstraretur etiam reconvertibilis ad Deum per ipsam conver-

3 humanae] et sic finis huius *add.* Gd 20 quod] quid MaV 23 ut
homo] hominem GdTr

sionem et conversionis effectum. Si autem placaretur Deus sine
omni placationis et satisfactionis opere, hoc esset peccatoribus
fomentum tepiditatis et redderet eos negligentes ad placandum
sibi Deum. Dicerent enim: 'Quando Deus voluerit, placabitur
nobis'. Oportuit igitur, ut aliquid fieret Deo ad reverentiam et 30
honorem pro contemptu et irreverentia, quae sibi exhibita est
peccando, et quod in aliquo tali staret de bonitate sua contentus
quodque homini doctrina daretur et modus, quo Deum placare
deberet et occasio vitandi eius offensam. Ista autem fieri non
poterant tam convenienter modo humano, nisi homo haberet 35
aliquam difficultatem, laborem aut poenam.

PATER: Totum bene concedo, quod dicis. Sed istud videtur
mihi mirabile, quare cum | tantis iniuriis suis et poenis unici et 71v
dilecti filii sui voluit hominem reparare, cum id bene potuerit
alio modo sine talibus efficere. 40

FILIUS: Iste modus fuit humano generi magis conveniens, lapsus
et lapsui congruentissimus.

PATER: Istud communiter dicitur, sed vellem habere
declaratum.

FILIUS: Postquam tot doctores, tam sancti, quam scholastici, 45
de hoc tam copiose scripserunt, nescio, quid possim sententiae
vel dilucidationis dictis eorum addere. Et ideo nec ad praesens
me de hoc intromittere volo praesertim, cum ista quaestio quasi
specialem tractatum exposcat et ad propositum nostrum suffi-
ciat reparationem humani generis fuisse et esse rationabilem, 50
et ego me superius exoneraverim de reddenda ratione in simili,
quare videlicet convenientius fuerit isto modo quam alio facere
et ordinare creata.

Videtur etiam mihi, quod praedicta multum sufficiant pro
uno examine pauca scientis. In quibus, si bene vel saltem proba- 55

51 exoneraverim] exhonoraverim CuK

biliter dictum est, pio lectori satis est, ut acceptet, si minus benedictum est aut minus pie, recipitur pro reiectioe scribentis, nimis est et superfluit excessive. Verumtamen, si cui interrogationes et responsiones istas legere placuerit, meminerit, quia patri
60 quaerenti responsum est a filio et ideo quaestiones et instantias filiali, responsiones vero paterna dignetur recipere pietate.

61 pietate] Laus tibi sit Christae, quoniam explicit liber iste etc. *add.* W

BIBLIOGRAPHIA

FONTES

- Acta Clementis PP VI*, ed. ALOYSIUS L. TĀUTU, (*Codex Iuris Canonici Orientalis, Fontes*, t. III, 9) Vaticano 1960.
- ARISTOTELES, *Opera omnia*, ed. IMMANUEL BEKKER, Berolini 1831–1870.
- ARISTOTELES LATINUS, *Ethica Nicomachea*, ed. RENÉ A. GAUTHIER, (AL XXXVI, 1.3) Turnholti 1973.
- Meteorologica*, ed. GUDRUN VUILLEMIN-DIEM, (AL X, 2. 1-2) Turnholti 2008.
- Les Auctoritates Aristotelis. Un florilège médiéval, Étude historique et édition critique*, ed. JACQUELINE HAMESSE, (Philosophes Médiévaux, vol. 17) Louvain-Paris 1974.
- AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De diversis quaestionibus ad Simplicianum*, ed. ALMUT MUTZENBECHER, (CCSL 44) Turnholti 1975.
- Enarrationes in Psalmos*, ed. ELIGIUS DEKKER, JOHANNES FRAIPONT, (CCSL 38-40) Turnholti 1956.
- In Iohannis Euangelium tractatus*, ed. RADBODUS WILLEMS, (CCSL 36) Turnholti 1954.
- BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *Sermones super Cantica Cantorum*, ed. JEAN LECLERCQ, CHARLES H. TALBOT, HENRI ROCHAIS, (*Opera*, t. 1-2) Paris 1957-1958.
- Biblia (Vulgata Sixto-Clementina), <https://unbound.biola.edu>

BOETHIUS, *Philosophiae consolatio*, ed. LUDWIG BIELER, (CCSL 94) Turnholti 1958.

Glossa ordinaria, Argentorati 1480-1481.

GREGORIUS MAGNUS, *Moralia in Iob*, ed. MARC ADRIAEN, (CCSL 143) Turnholti 1979–1981.

GUILLELMUS PERALDUS, *Summa de virtutibus et vitiis*, Basileae 1467.

HEINRICHS VON LANGENSTEIN *Unterscheidung der Geister*, lat. und deut., ed. THOMAS HOHMANN, Texte und Untersuchungen zu Litteratur des Übersetzungskultur aus der Wiener Schule, (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Mittelalter, Bd. 68) München 1977.

MATEUSZA Z KRAKOWA *Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii*, ed. WŁADYSŁAW SEŃKO, ADAM L. SZAFRAŃSKI, (Textus et Studia historiam theologiae in Polonia excultae spectantia, t. 2/1) Warszawa 1974.

MATTHAEI DE CRACOVIA *Rationale operum divinatorum (theodicea)*, ed. VITOLDUS RUBCZYŃSKI, (Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Komisji do Badania Historji Filozofji w Polsce, t. III), Kraków 1930.

MATTHAEUS DE CRACOVIA, *Ich sundeger mensche bekenne*, ed. LANGE MONIKA, "Mediaevalia Philosophica Polonorum" 24(1979), pp. 61-71.

PETRARCA FRANCESCO, *Colloquium de secreto conflictu curarum suarum*, in: *Opere latine*, vol. 1, ed. ANTONIETTA BUFANO, BASILE ANACRI, CLARA KRAUS REGGIANI, (Classici italiani) Torino 1975.

PETRARCH'S *Confessional Psalms*, ed. ALLAN H. GILBERT, "Romanic Rewiev" 2(1911), pp. 431-435.

- PETRARQUE, *Les psaumes pénitentiels publiés d'après le manuscrit de la Bibliothèque de Lucerne*, ed. HENRY COCHIN, Paris 1929, pp. 36-80.
- PSEUDO-AUGUSTINUS, *Sermo 293: De indigna familiaritate extraneorum mulierum*, PL 39, 2301-2303.
- PSEUDO-BERNARDUS CLARAEVALLENSIS, *Libellus meditationum*, PL 184, 485-508.
- PSEUDO-THOMAS DE AQUINO, *De humanitate Iesu Christi Domini nostri*, in: THOMAS DE AQUINO, *Opera omnia*, ed. ROBERTO BUSA, Stuttgart-Bad Canstatt 1980, t. 7, pp. 687-688.
- SENECA, *Ad Lucilium epistulae morales*, ed. LEIGHTON D. REYNOLDS, (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis) Oxonii 1965.
- Vita beate Virginis Marie et Salvatoris rhythmica*, ed. ADOLF VÖGTLIN (Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart, Bd. 180) Tübingen 1888.
- WALAFRIDUS STRABO, *Liber Psalmorum*, PL 113, 841-1079.

STUDIA

- AUTENRIETH JOHANNES, FIALA VIRGIL ERNST, IRTENKANT WOLFGANG, *Die Handschriften der Württembergischer Landesbibliothek Stuttgart, Zweite Reihe: Die Handschriften der ehemaligen königlichen Hofbibliothek, Bd. I: Codices ascetici*, Wiesbaden 1968.
- CARDELLE DE HARTMANN CARMEN, *Lateinische Dialoge 1200-1400: Literaturhistorische Studie und Repertorium*, (Mittelalterliche Studien und Texte, Bd. 37) Leiden 2007.
- DANYS MIROSLAV, *Matthew of Cracow*, Warszawa 1997.

- GOEBER WILHELM, *Katalog rękopisów dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej*, vol. XIV, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication?id=10035&from=&dirids=1&tab=1&Ip=1&QI=CBC-9B8C3FEE545CD3976CDB145F31B13-1>
- HAYE THOMAS, *Zynische Empfehlungen für einen Besuch der Päpstlichen Kurie: Der Dialog De quattuor saccis Romanam Curiam deportandis und die Briefe des Petrus Damiani*, "Classica et Mediaevalia" 65(2014), pp. 238-320.
- HOFFMANN JOSEF, HANKE HERMANN, *Die Handschriften der Stiftsbibliothek und Stiftskirche zu Aschaffenburg*, (Veröffentlichungen des Geschichts- und Kunstvereins Aschaffenburg, Bd. 16) Aschaffenburg 1978.
- KALUŻA ZENON, *Metateologia Mateusza z Krakowa. Rozważania wstępne nad „Rationale operum divinatorum”*, "Studia Mediewistyczne" 20/1(1980), pp. 19-90.
- KELLER KARL HEINZ, *Katalog der lateinischen Handschriften der Staatlichen Bibliothek (Schloßbibliothek) Ansbach, Bd. 1: Ms. lat. 1 – Ms. lat. 93*, Wiesbaden 1994.
- KRZYŻANIAKOWA JADWIGA, *Mateusz z Krakowa. Działalność w Pradze w latach 1355-1394*, "Roczniki Historyczne" 29(1963), pp. 9-57.
- LIST GERHARD, POWITZ GERHARD, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Mainz, Bd. I: Hs I 1 – Hs I 150*, Wiesbaden 1990.
- MOHAN GAUDENS F., *Initia operum franciscalium (XIII-XIV)*, "Franciscan Studies" 37(1977), pp. 228-426.
- MONE FRANZ-JOSEPH, *Hymni Latini Medii Aevi*, t. I, Freiburg 1853.
- NUDING MATTHIAS, *Matthäus von Krakau. Theologe, Politiker, Kirchenreformer*, (Spätmittelalter und Reformation, Neue Reihe, Bd. 38) Tübingen 2007.

- PIEKOSIŃSKI FRANCISZEK, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów przechowywanych w Archiwach i Bibliotekach polskich, głównie krakowskich*, Kraków 1893.
- POPOWSKI HENRYK, *Badania nad Mateuszem z Krakowa. W 600. rocznicę śmierci Mateusza z Krakowa*, "Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria Filozofia" 7(2010), pp. 67-92.
- RUBCZYŃSKI WITOLD, *Metody i wyniki badań nad filiacją rękopisów teodyceji Mateusza z Krakowa*, "Sprawozdania z Czynności Posiedzeń PAU" 31/3(1926), pp. 15-17.
- Mateusz z Krakowa, Rationale operum divinatorum (teodycea)*, "Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydział Historyczno-Filozoficzny", 15(1910), pp. 127-129.
- Methoden und Ergebnisse der Untersuchungen hinsichtlich der Filiation der Handschriften der Theodicee des Matthäus von Krakau*, "Bulletin International de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe de Philologie, Classe d'Histoire et de Philosophie" 1926, pp. 130-132.
- SEŃKO WŁADYSŁAW, SZAFRAŃSKI ADAM L., *Mateusz z Krakowa i jego dzieło*, in: MATEUSZA Z KRAKOWA *Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii*, pp. 5-232.
- SOPKO JÚLIUS, *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*, Matica slovenská 1981.
- SZAFRAŃSKI ADAM L., *Mateusz z Krakowa. Wstęp do badań nad życiem i twórczością naukową*, "Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej" 8(1967), pp. 25-92.
- TŘIŠKA JOSEF, *Literární činnost předhusitské university. Sbíрка pramenů a příruček k dějinám University Karlovy*, Praha 1967.

WELTSCH RUBEN ERNST, *Archbishop John of Jenstein (1348-1400). Papalism, Humanism and Reform in the Pre-Hussite Prague*, La Haye – Paris 1968.

INDEX BIBLICUS

TESTAMENTUM VETUS

Genesis

1, 4: 30
1, 10: 30
1, 12: 30
1, 18: 30
1, 21: 30
1, 25: 30
1, 31: 29-30
3, 19: 62
25, 23: 71
25-27: 60

Exodus

17-20: 87

Deuteronomium

26, 19: 56

Iudicum

15, 15-17: 55

Iob

7, 1: 136
14, 2: 86
30, 7: 91

Psalmi

4, 2: 91
8, 8: 142
15(16), 4: 63
18(19), 10-11: 16
31(32), 2: 85
57(58), 1: 50
89(90), 15: 50
91(92), 5: 64
104(105), 12-14: 70
105(106), 8: 38
110(111), 10: 93
113B(115), 11: 25
128(129), 2: 70
140(141), 4: 126
148, 1-14: 56

Proverbia

16, 4: 35

Canticum Canticorum

3, 6: 4

Liber Sapientiae

1, 13: 26

13, 5: 37
16, 20: 37
16, 21: 37
16, 24: 93

Ecclesiastes
1, 15: 70
8, 11: 130
8, 17: 28

Isaias
28, 19: 75
40, 17: 108
43, 7: 56

Ieremias
17, 5: 70

Daniel
3, 52-90: 56

TESTAMENTUM NOVUM

Matthaeus
7, 16: 16
7, 17: 14
7, 18: 14
9, 9: 63
17, 4: 13
19, 17: 133
20, 15: 14
22, 14: 70
22, 32: 26
25, 12: 117
25, 25-26: 117
22, 24: 31, 96, 106

Marcus
7, 37: 13
9, 4: 13
12, 27: 26

Lucas
6, 43: 14
9, 33: 13
13, 25: 87
13, 27: 117

Ioannes
2, 11: 38
6, 44: 83
9, 1-7: 38
11, 1-15: 38
11, 38-44: 38
13, 7: 13

Acta apostolorum
8, 3: 63
9, 1-4: 63

Ad Romanos

1, 20-21: 37

2, 14-15: 84

6, 19: 79

9, 18: 85

9, 22-23: 38

9, 23: 113

Prima ad Corinthios

10, 13: 56, 142

10, 31: 56

13, 12: 103

Secunda ad Corinthios

7, 15: 131

Ad Galatas

3, 22: 85

Ad Ephesios

6, 5: 131

Secunda ad Timotheum

2, 13: 86

Prima Petri

3, 15: 28

Secunda Petri

2, 8: 48

Apocalipsis

9, 6: 99

INDEX PERSONARUM
ET OPERUM ANONYMORUM

<p>Ambrosius Mediolanensis
xxxiii</p> <p>Anacri Basile xxxvii</p> <p>Aristoteles 39, 55, 69, 86</p> <p><i>Auctoritates Aristotelis</i> 39, 86</p> <p>Augustinus Hipponensis
xxxiv, 28, 61, 70-71</p> <p>Authenrieth Johannes XIII</p>
<p>Bernardus Claraevallensis
xxxiii, xxxix, 50</p> <p>Boethius 107</p> <p>Bufano Antonietta xxxvii</p> <p>Busa Roberto xxxi</p>
<p>Cardelle de Hartmann Carmen
vii, xvii</p> <p>Clemens VI (papa) xxxii</p> <p>Cochin Henry xli</p>
<p><i>De humanitate Iesu Christi</i>
xxx-xxxii</p> <p><i>De quattuor saccis Romanam
Curiam deportandis</i> xvi</p> | <p>Fiala Virgil Ernst XIII</p> <p>Franke Franz XXI</p> <p>Gilbert Allan H. xli</p> <p><i>Glossa ordinaria</i> 70-71</p> <p>Goeber Wilhelm XIII</p> <p><i>Granum devotionis</i> xxxi</p> <p>Gregorius Magnus 92</p> <p>Guillelmus Peraldus xl</p>
<p>Hanke Hermann xvii</p> <p>Haye Thomas xvii</p> <p>Henricus de Frimaria xxxix</p> <p>Henricus de Hassia xxx</p> <p>Henricus Sorbem ix-x, xvi-
-xix, xxi-xxii, xxx,
xxxviii, 3</p> <p>Hoffmann Josef xvii</p> <p>Hohmann Thomas xxx</p>
<p>Iohannes Andreae xli</p> <p>Iohannes Chrisostomus xxxiii</p> <p>Iohannes de Jenstein xvi-xvii</p> <p>Iohannes Marienwerder xli</p> <p>Irtenkant Wolfgang XIII</p> |
|---|--|

- Kaluża Zenon xxii-xxiii
 Keller Karl Heinz *xii*
 Kraus Reggiani Clara xxxvii
 Krzyżaniak Jadwiga xxi, *xxiii*
- Lange Monika xxxv
 Leo I (papa) xxxiv
Libellus meditationum xxxi
 List Gerhard *xii*
- Matthaeus de Cracovia v-vi,
 ix-x, xiii, xvii-xviii, xx-
 -xxiv, xxix, xxxii-xxxiii,
 xxxv, xxxvii
Medationes in Salve Regina
 xxxii
- Mohan Gaudens F. xxxviii
 Mone Franz-Josef xxxi
- Nicolaus de Dinkelsbühl xl
 Nicolaus Ffrischu xxxvii
 Nuding Matthias xxii-xxiii
- Petrarca Francesco xxxvii, xli
 Piekosiński Franciszek *xxix*
 Popowski Henryk *viii*
 Powitz Gerhard *xii*
 Pseudo-Augustinus xxxiii
 Pseudo-Bernardus xxx-xxxi
- Rubczyński Witold v-vi, viii-
 -xiv, xvi-xx, xxiii
 Ruprechtus II (dux Palatinati)
 xxi
- Seneca *99*
 Seńko Władysław *xiii*, xxi,
xxiii, *xxxiii*
- Servas Sanctus de Faventia
 xxxviii
- Sommerlad Theodor *xxi*
 Sopko Július *xii*
 Strehlke E. xxxvi
 Szafranski Adam L. xxi, xxiii,
 xxxiii
- Szyller Sławomir *viii*
- Tăutu Aloysius L. xxxii
 Třiška Josef *xiii*
- Venceslaus IV Luxemburgensis
 xxii
Vita beatae Virginis Mariae
 xxxiv
- Vögtlin Adolf xxxiv
- Walafridus Strabo *70*
 Weltsch Ruben Ernst *xvii*

INDEX MANUSCRIPTORUM

Ansbach

Staatliche Bibliothek
(Schlossbibliothek)
Lat. 22: XII, XV

Aschaffenburg

Stiftsbibliothek
Pap. 25: XII, XIV-XV, XIX

Augsburg

Staats- und Stadtbibliothek
Cod. 67: VI, IX-X, XVI,
XVIII

Bernkastel-Kues

Bibliothek des St. Nikolaus-
Hospital
104: VI, IX, XVIII-XIX

Gdańsk

Biblioteka Gdańska PAN
1959: VI, IX-XI, XIV-XIX

Gießen

Universitätsbibliothek
771: VI, IX-X, XVII-
-XVIII

Königsberg

Staats- und
Universitätsbibliothek
1240: VII, IX, XVIII

Košice

Biskupska Knižnica
Dd, IV, 54: XII, XV-
-XVI, XVIII-XX, XXIII

Kraków

Biblioteka Jagiellońska
1623: VII, IX-X
2186: VII, IX-X, XVI
2294: VII, IX, XIX
325: VII, IX-X

Mainz

Stadtbibliothek
I 150: XIII-XVIII
I 16: XII, XIV

München

Bayerische Staatsbibliothek
Clm 18937: VII, IX,
XVIII

- Clm 499: VII, IX-X, XVI-XIX
- Nürnberg
Stadtbibliothek
Cent. I. 53: VII, IX, XVII-XIX
- Pelplin
Biblioteka Seminarium
Duchownego
182 (220): VII, IX, XVIII
- Praha
Kapitulní knihovna
O 32: VII-IX, XI, XVIII
Národní knihovna
IX. C. 3: VII, IX, XVIII
XII. D. 16: VII, IX, XVIII
- Stuttgart
Württembergische
Landesbibliothek
HB I 22: XIII-XVIII
- Toruń
Archiwum Państwowe
679 (microfilm): XIII, XV-XX, XXXVI-XLI
- Utrecht
Universiteitsbibliotheek
218: VII, IX-X, XVII-XVIII
- Warszawa
Biblioteka Narodowa
Lat. Q. v. I. 79 (codex restitutus): VIII-IX, XI, XVIII
- Wien
Österreichische
Nationalbibliothek
3600: VIII-IX, XVIII-XIX
- Wrocław
Biblioteka Uniwersytecka
I Q 82: XIII, XV-XVI, XVIII-XX, XXIX-XXXIV

INDEX

Introduction.	v
1. Editing or re-editing?	v
2. Rubczyński's edition.	vi
3. Re-editing the <i>Rationale</i>	xii
4. Editing rules.	xix
5. The authorship of the <i>Rationale</i> and the time and place of its writing.	xxi
Appendix 1: The table of differences between the first and the new edition.	xxv
Appendix 2: The description of the manuscript from Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, I Q 82.	xxix
Appendix 3: Remarks concerning the manuscript from Archiwum Parafii św. Jana in Toruń.	xxxvi

RATIONALE DIVINORUM OPERUM

Epistula dedicatoria.	3
Registrum tractatum et capitulorum.	5
Tractatus primus: Quod Deus omnia bene fecit et nihil mali secundum quod huiusmodi vel male fecit, non obstante, quod multa sunt mala.	12

Cap. 1: Quod Deus omnia bene fecit, probatur ratione Scripturis et fide fundata.	12
Cap. 2: Unde veniat, quod homines minus consentiunt Deum omnia bene fecisse, cum tam antecedens, quam consequentia hoc probans sit tam evidens.	15
Cap. 3: De corruptione affectus, ex quo provenit displacentia operum Dei, et de doctrina contra ipsam. . .	18
Cap. 4: De obscuracione intellectus, ex qua etiam provenit displacentia operum Dei, et de doctrina contra ipsam. . .	19
Cap. 5: Quod ex malitia vel ex defectibilitate rerum non sequitur Deum eas non bene fecisse et penes quid debeat attendi bonitas vel beneitas factionis.	20
Cap. 6: Quod Deus non potuit facere res simpliciter indefectibiles.	21
Cap. 7: Movet de impeccabilitate angelorum et solvit.	23
Cap. 8: Quod non obstat benefactioni operum Dei, quod ea, quae fecit, perire permittit.	24
Cap. 9: Quod non sequitur Deum velle vel consentire, quod res pereunt, licet posset eas praeservare, si vellet. . .	25
Cap. 10: Quod licet praemissa veritatem habeant proprie et stricte loquendo de facere, hoc tamen non evacuat difficultatem loquendo de facere modo communi, qui supponitur, et tunc quaeritur, quomodo sit bonum permittere mala.	27
Cap. 11: Quales rationes sint vel non sint in hac materia expetendae.	28
Cap. 12: Movet dubia de operibus vel de his, quae videntur minus bene facta et nullam habere rationem sic fiendi. . .	31
Tractatus secundus: De ratione permissionis malorum.	34
Cap. 1: Quod permissio peccati non sit irrationabilis, ostenditur deducendo ad inconueniens.	34

- Cap. 2: Quae sit ratio creandi bona, ut ex hoc appareat ratio permittendi mala, et ponitur quaedam ratio, quae non sufficere declaratur. 35
- Cap. 3: Qua ratione creata sint bona, confirmatur ex Scripturis. 36
- Cap. 4: Quod bonitas Dei quoad aliquas proprietates clarius apparet ex hoc, quod etiam permessa sunt mala, quam apparuisset ex nuda creatione bonorum. 38
- Cap. 5: Quod bonitas Dei quoad aliquas proprietates non apparuisset, si non fuissent mala permessa. 42
- Cap. 6: Quod specialis modus divinae bonitatis apparet communicando malis bona. 44
- Cap. 7: Quod multae res utiles nobis nihil vel minus utiles essent, si non essent mala permessa, fitque obiectio contra hoc et solvitur. 45
- Cap. 8: Quod multis utilibus et utilitatibus careremus, si non essent mala permessa. 47
- Cap. 9: Quod nihil obstat, si mala per accidens et aliter quam bona ministrant ad bonum. 53
- Cap. 10: Quomodo mali, licet inhonorent et blasphemant Deum, sint ad laudem Dei eiusque bonitas per eorum malitiam ostendatur. 56
- Cap. 11: Quod non propter hoc gaudendum est de malis, quia sic bona eliciuntur ex eis, et quomodo permissio malorum sit bona et de ea gaudere quis possit. 58
- Cap. 12: Quod non est contra dicta, sed magis pro eis, etiamsi omnes utilitates, quae eliciuntur ex malis, possent haberi sine eis. 59
- Cap. 13: Quod non est quaerendum, quare Deus non fecerit meliora his, quae facta sunt, vel eadem melius aut modo meliori. 60
- Cap. 14: Quare rationabile fuerit, ut Deus non omnia et semper immediate ac per se nobis gratias, virtutes

et scientias infunderet, sed ut illas acquireremus et augeremus per exercitium in creaturis.	62
Cap. 15: Qua ratione Deus primas et nobilissimas creaturas tam cito cadere et perire permiserit.	65
Cap. 16: Qua ratione non sit declarabile ab homine, quare Deus tot et tam magna mala permiserit et per consequens nec iudicabile.	67
Cap. 17: Qua ratione Deus permiserit plures esse malos, quam fecerit bonos.	69
Cap. 18: Quod ratio permittendi plures malos, quam sint boni, non est minor vel minus bona, quam mala permissa sint mala, et quod si ita esset, non obstaret, quin rationes essent bonae.	73
Tractatus tertius: Qua ratione et iustitia Deus	
imputet malis peccata.	76
Cap. 1: Quod, qui scit vel scire debet se obligari et non solvit, secundum quod debet et potest, iuste sibi non solutio imputatur.	76
Cap. 2: Quod non excusatur quis de non solutione, etiam si invincibiliter ignoret, quantum ad maximum possit aut debeat.	77
Cap. 3: Quod nec effectum exteriorum, nec affectum interiorem oportet sensibiliter esse maiorem ad ea, quae sunt Dei, quam aliquando fuit ad alia, et quomodo debeat esse maior.	78
Cap. 4: Qua ratione Deus requirit ab homine voluntatem, quam Deus non dat nec vult sibi dare et homo sine dono Dei non potest habere.	80
Cap. 5: Quod quia quilibet homo, sive multum, sive modicum habeat a Deo, secundum hoc sibi tenetur ad censum, hinc concluditur, quod, quia nullus vel	

rarissimus est, qui iuxta bona sumpta censuet, cuilibet iuste Deus imputare potest et poenas inferre, et per consequens totum in misericordia Dei consistit.	83
Cap. 6: Quod non quilibet aequè bene et bona faceret cum alio etiam, si aequalem gratiam haberet.	86
Tractatus quartus: De ratione inflictionis poenarum.	88
Cap. 1: Quae sint rationes punishmentis malorum in generali.	88
Cap. 2: Qua ratione non sufficiunt poenae essentialis peccata inseparabiliter comitantes.	91
Cap. 3: Qua ratione non solum poenae intrinsecae, sed etiam exteriores erant infligendae.	93
Cap. 4: Quod rationalis et quodammodo necessaria erat poenarum perpetuarum comminatio et inflictio.	94
Cap. 5: Qua ratione pro temporali culpa perpetua poena infligitur et quomodo peccatum ordinatur per poenam.	95
Cap. 6: Quod Deus pie fecit et intendit bonum eorum dando praescitis tam nobiles naturam et potentias, sine quibus tamen non damnarentur, et ad quid sint creati, et quod non est eis magis male quam bene.	96
Cap. 7: Quod omnis malens non esse quam misere esse, de quanto id misere esse respicit inhonorationem Dei, rationaliter eligit, sed habens respectum ad propriam miseriam irrationabiliter.	99
Cap. 8: Quod licet peccatum sit infinite fugibile, tamen esse in peccato vel ipsum peccatum est finite malum et permissio eius non est mala.	100
Cap. 9: Unde veniat infinita fugibilitas peccato finite malo.	102
Cap. 10: Quod nec peccatum, nec poena damni, nec sensus, nec omnia simul, sunt magis mala damnato quam non esse.	104

Cap. 11: Quod licet horribile sit nobilem creaturam damnari et Deus, de quanto punit, non pie agat cum punito, hoc tamen non est mirabile consideratis aliis operibus Dei vel mundi.	107
Tractatus quintus: De ratione electionis et reprobationis creaturarum rationabilium.	110
Cap. 1: Quod rationabile erat et conveniens ad finem, ad quem res creatae sunt, unum eligere, alium non, quamvis non sit aut fuerit maior ratio eligendi unum quam alium.	110
Cap. 2: Quod licet sit difficile, tamen utile videtur materiam hanc tractare, et quod mirabile est, quod homines tantum causantur de reprobatione Dei.	114
Cap. 3: Quare reprobatio proprie capta non sit causa damnationis malorum, cum electio sit causa salvationis bonorum.	116
Cap. 4: Quomodo reprobatio non pure privative capta sit causa damnationis, nec tamen de hoc possint damnandi causari rationabiliter.	119
Cap. 5: Movet, quod etiam si reprobatio non sit causa damnationis, videtur tamen sufficere ad causandum de ea, quia est antecedens, quo posito sequitur damnatio, et quod bonum esset invenire viam evadendi pericula huius materiae, quia valde communis est.	121
Cap. 6: Quod in nullo plus est causandum de reprobatione, quia est antecedens, quo posito sequitur damnatio.	123
Cap. 7: Declarat, quantum argumenta in quinto capitulo praecedenti posita valeant vel ad propositum faciant.	126
Cap. 8: Ostendit bonam et rationabilem esse ordinationem Dei, quod boni habent timere de damnatione et mali	

sperare de salvatione, licet isti aliquando eo liberius peccent et illi eo tepidius agant bona.	129
Cap. 9: Quod determinatio futurorum in mente divina nec magis dubium reddit hominem, nec aliquo modo retrahit a bonis.	131
Tractatus sextus: De ratione creationis rerum, quae videntur inducere ad peccatum.	135
Cap. 1: Quod bonum et rationabile erat creare res non obstante, quod homines ex eis habent occasionem et incitamenta peccandi.	135
Cap. 2: Qua ratione daemones sunt tam potentes et subtiles.	136
Cap. 3: Qua ratione res corporales sint factae tam delectabiles.	137
Cap. 4: Qua ratione mulieres pulchrae factae sint amabiles et allectivae.	139
Cap. 5: Quare et quomodo homines sint fragiles.	141
Cap. 6: Qua ratione tam nobilis creatura, scilicet anima, unita sit vili limo carnis.	142
Cap. 7: Qua ratione anima et corpus sint unita cum tanta dissensione et discordia.	144
Tractatus septimus, Cap. un.: De ratione reparationis humanae. .	148
Bibliographia.	151
Index biblicus.	157
Index personarum et operum anonymorum.	160
Index manuseriptorum.	162

